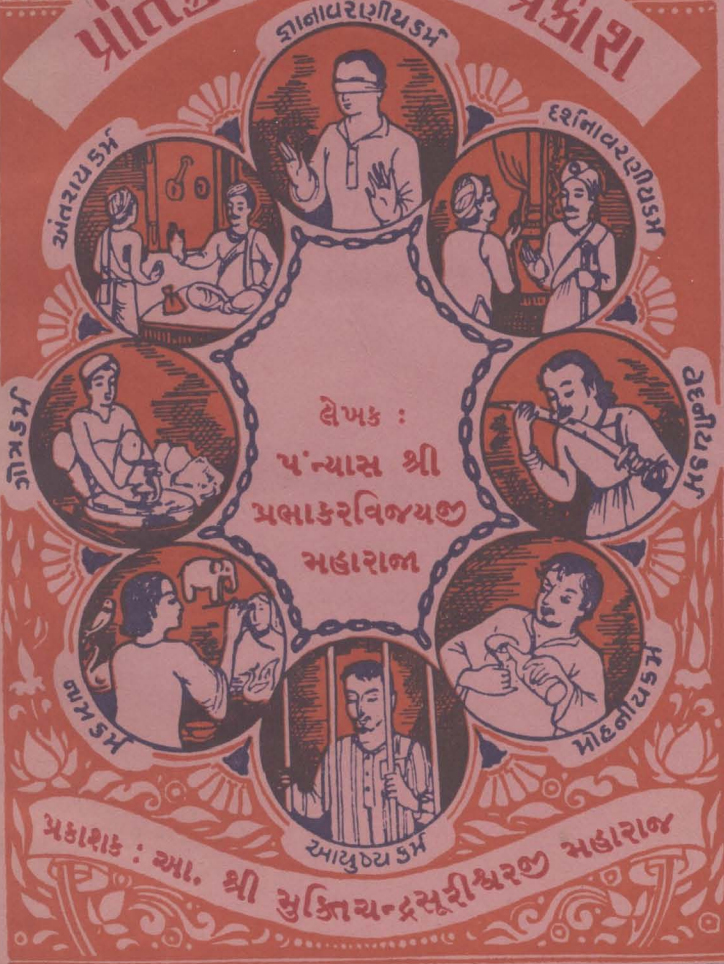

પ્રતિક્રમણ રહસ્ય પ્રકાશ

જૈન આરાધના ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ.

વાચકોને નમ્ર વિનંતી

આ પુસ્તકને કબાટમાં કેદ રાખશો નહિ. નિત્ય આવશ્યક ક્રિયા કરનાર પુણ્યાત્માઓનાં હાથમાં પહોંચાડવામાં પણ પુરુષાર્થ કરજો, આટલો નાનો પ્રયાસ ઘણું સારું ફળ લાવી શકે છે. દુકંમાં આ પુસ્તક એક હાથેથી ખીજે હાથમાં ફરતું રાખશો.

પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો, પાઠશાળાના શિક્ષક ભાઈ-બહેનો, બાળકો સમક્ષ આ પુસ્તક વાંચીને સંભળાવશે, અને જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં વિશેષ સમજ અપાશે તો તે બાળકો જરૂર આ ધર્મક્રિયાઓ કરવા ઉત્સાહિત બનશે. વાચકોને પોતાનો અભિપ્રાય લખી મોકલવા વિનંતી છે.

પૂ. પં. પ્રવર શ્રી પ્રભાકરવિજયજી મહારાજનાં
પુસ્તકમાં સહાયક દાતાઓની શુભ નામાવલિ

રૂપિયા

૫૦૦૦] શાહુ રતિલાલ નાનચંદ, આગસોડ
તા. વિજયપુર, જી. મહેસાણા.

૧૦૦૦] શ્રી ધીરજલાલ કાંતિલાલ દોશી પરિવાર

૧૦૦૦] એક સદગૃહસ્થ રાધનપુરવાળા તરફથી

૧૦૦૦] શ્રી સેવંતિલાલ નાનાલાલ માધાણી પરિવાર
રાધનપુરવાળા

૧૦૦૦] શ્રીમતી કાંતાબેન ચંપકલાલ ચીમનલાલ
સૈજપુર, બોધા, અમદાવાદ.

૨૫૨] સાધ્વીજી શ્રી લાવણ્યશ્રીજી મ. નાં શિષ્યા
સાધ્વીજી શ્રી હર્ષનંદિતાશ્રીજી મ.ની પ્રેરણાથી
ઘડરવાલા શ્રીમતી મંગુબેન સાકરચંદ શાહુ તરફથી

૫૦૦] દેવસી આણંદ પરિવાર તરફથી જામનગર.

શ્રી મહાવીરાય નમઃ

પ્રતિક્રમણ રહસ્ય પ્રકાશ

: લેખક પરિચય :

કર્મ સાહિત્ય નિષ્ણાત સિદ્ધાંત મહોદધિ સમ્યારિત્ર
ચૂડામણિ સ્વ. આ. શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી
મહારાજના પદ્ધતિ શાસન પ્રભાવક પૂ. આ. શ્રીમદ્
વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ.નાં શિષ્ય પૂ. આ.
શ્રી મુક્તિચંદ્રસૂરીશ્વરજી મ. નાં શિષ્ય પં. શ્રી
પ્રભાકરવિજયજી મહારાજ.

: પ્રકાશક :

આ. શ્રી મુક્તિચંદ્ર સૂરીશ્વરજી

જૈન આરાધના ટ્રસ્ટ,

અમદાવાદ.

વિક્રમ સંવત ૨૦૪૬

ઈ. સ. ૧૯૯૦

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

વી. સં. ૨૫૧૬

સોમચંદ ડી. શાહ
જીવન નિવાસ સામે, પાલીતાણા.

શ્રુતોપાસક દ્રસ્ટ
'પ્રભાકુળ', વિરાસાની પોળ, વડોદરા.

કિં. રૂા. ૧૫=૦૦

સેવંતીલાલ જૈન
૨૦, મહાજન ગલી, ઝવેરી બજાર,
મુંબઈ-૪૦૦૦૦૨.

: પ્રકાશક :

જશવંત ગીરધરલાલ
દોશી વાડાની પોળ, અમદાવાદ.

આ. શ્રી મુક્તિચંદ્ર
સૂરીધરજી
જૈન આરાધના દ્રસ્ટ
C/o. દીલીપકુમાર
ચીમનલાલ શાહ

ઠે. સસ્તા અનાજની દુકાન
હૈરવનાથ રોડ,
ચુકા બેન્કની બાજુ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮.

કીર્તિ પ્રકાશન C/o. દીપક આર. ઝવેરી
૧૦/૧૨૭૦, હાથીવાલા દેરાસર સામે,
ગોપીપુરા, સુરત.

મહાવીર જૈન ઉપકરણ ભંડાર
ભોજનશાળા સામે, શંખેશ્વર-૩૮૪૨૪૬.

અમરસી લક્ષ્મીચંદ કોઠારી
એસ. ટી. બુક સ્ટોલ, શંખેશ્વરતીર્થ.
વાયા : હારીજ. (ઉ. ગ.)

સરસ્વતી પુસ્તક ભંડાર
રતનપોળ, હાથીખાના,
અમદાવાદ-૧.

પરમ ઉપકારી પૂજ્ય આચાર્ય ભગવંતના
પાવન ચરણમાં

સમર્પણ.....

સુખમાં છકી ન જવું અને દુઃખમાં ડગી ન જવું, મોક્ષ
સુખ માટે જ ધર્મ કરવાનો ધોરી માર્ગ બતાવનાર, સિદ્ધાંતની
રક્ષા કાળે માનપાન અને જીવનને સમર્પિત કરનાર, અનેક
સાધર્મિકોને ગુપ્ત સહાય કરનાર, શ્રી જિનેશ્વરદેવોની
પ્રવચનધારાને ભગ્યજીવોના હૃદયકમળમાં સોંસરી ઉતારી
દેનાર, સંયમ પામવા, સંસારથી ભાગી છૂટવા અને મોક્ષ
પામવા, સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન અને ચારિત્ર અને સુદેવ સુગુરુ
સુધર્મને ઓળખો-આવું સમજાવનાર યુગપુરુષ સુવિશાળ
ગચ્છાધિપતિ પરમ શાસનપ્રભાવક પૂ આ. ભગવંત દાદા
ગુરુદેવ શ્રીમદ્ વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના
પાવન ચરણોમાં ભાવભર્યા વંદન સહ સાદર સમર્પણ.

આપશ્રીનો ચરણરેણુ
પં. પ્રભાકરવિજય
વડોદરા.

પ્રસ્તાવના

શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ ઉત્તમ અવશ્યક ક્રિયાઓ બતાવી છે. ભવબ્રમણને વધારનારી અને આત્મશુણોનું નિકંદન કાઢનારી પાપક્રિયાઓ પલાયન થાય અને કદપવેલડી સમાન પ્રતિક્રમણની ક્રિયાઓમાં જોડાવાનું મન થાય અને રસ પડે તેવા શુભ આશયથી આ લખાણ તૈયાર કરેલ છે. આ સંકલન કરવામાં અનેક પુસ્તકોના વાંચન-મનન-ચિંતનનો સહયોગ મળ્યો છે, તે સૌનો હૃદયપૂર્વક આભાર માનું છું.

આ પુસ્તકમાં જે કંઈ વિશિષ્ટતા છે તે તેઓની છે. જે કંઈ ત્રુટી છે તે મારી છે. વાંચકોને જે કંઈ વિચારણીય બાબત જણાય તે જણાવે તો ભૂલનું પરિમાર્જન કરી શકાય.

પૂ. આ. ચિદાનંદસૂરિ મહારાજે પોતાનું કામ માની પુસ્તકનું સંશોધન આદિ કરી આપેલ છે. તેઓનો ઉપકાર શી રીતે ભૂલાય ? તેમજ પંડિત મફતલાલ સંઘવી ડીસાવાલાએ પુસ્તકને સુંદર રીતે સંમાર્જન કરી આપી પુસ્તકને શોભાવ્યું છે.

ભવ્યાત્માઓ દુર્લભ માનવજીવન અને જિનશાસન પામી મોક્ષ પામવા પુરૂષાર્થી બનો એ શુભાભિલાષા.

શ્રી જિનાશા વિરૂદ્ધ કાંઈપણ લખાયું હોય તો ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુક્કડં.

લિ.

પં. પ્રભાકરવિજય
વડોદરા.

પ્રતિક્રમણ રહસ્ય પ્રકાશ

સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગઃ ।

સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્રરૂપ રતનત્રયીના અલૌકિક તેજને અખંડ, નિર્મળ રાખવામાં ‘પ્રતિક્રમણ’નો ફાળો અમાપ છે.’

અર્ધમાગધી ભાષામાં ‘પટિક્રમણ’ તરીકે પ્રયોજતા આ શબ્દને સંસ્કૃતમાં ‘પ્રતિક્રમણ’ કહે છે અને શિષ્ટ ગુજરાતી ભાષામાં પણ તે, તેજ ભાષામાં બોલાય છે, જ્યારે ગામઠી ભાષામાં તેને ‘પટિક્રમણ’ કહે છે.

‘આક્રમણ’નો અર્થ દુનિયા સારી રીતે જાણે છે, પણ ‘પ્રતિક્રમણ’નો અર્થ અને ભાવાર્થ ખાસ કરીને જૈનો જ જાણે છે. કારણ કે તે તેમના આરાધક જીવનમાં ગૂંથાયેલું ઉત્તમ એક આધ્યાત્મિક સત્કાર્ય છે. સર્વાંગ સંપૂર્ણ એક અનુપમ વ્યાયામ છે. જેના પ્રભાવે આખું શરીર તેમજ મન અને ઈન્દ્રિયો આત્મસ્વભાવને અનુકૂળ બનીને સ્વ-પર હિતમાં ઉપયોગવંત રહેવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરે છે.

પ્રતિક્રમણ શબ્દનો એક અર્થ પાછા ફરવું તે છે. તેનો ભાવાર્થ છે પરભાવ રમણુતાથી પાછા ફરીને સ્વભાવ રમણુતામાં લીન થવું.

પરભાવ રમણુતા એ જીવને ચાર ગતિરૂપ સંસારમાં ભૂંડે હાલે રડાવાવનારું ભયંકર પાપ છે તેનું સેવન કરવાથી

અનંતજ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર્યમય આત્માની ભયંકર કુસેવા થાય છે.

આત્માની કુસેવા કરવાથી સમગ્ર જીવલોકના જિનોક્ત આશયની સેવા કરવાની પાત્રતાથી ભ્રષ્ટ થવાય છે. તેના પરિણામે દેવદુર્લભ માનવભવ હારી જવાય છે.

અંગારાને અડતાંની સાથે દાઝીએ છીએ. તેમજ મોંમાંથી ‘ઓયકારો’ નીકળી જાય છે, જે દેહપીડા આટલી પજવતી હોય તો આત્માને પીડનારા પાપને મન અડાડતાં ગભરામણ પણ ન થાય, તો માનવું કે આપણું મન કેવળ દેહભાવમાં મગ્ન છે, વિશુદ્ધ આત્મસ્વભાવનું આરાધક નથી.

એટલે પાપ ન કરવા ઉપર, ન કરાવવા ઉપર, પાપ કરનારની ખીક ન થાળડવા ઉપર ઉપકારી ભગવંતોએ પૂરતો ભાર મૂક્યો છે.

મોહ, મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનને વશ થઈ અનંત જીવો અનાદિ, અનંત સંસારમાં ભૂંડે હાલે ભટકતા રહે છે, તેનું અપાર દુઃખ, આત્મા સાથે પાયાના સગપણને યથાર્થપણે જાણનારા તથા જાળવનારા શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માની આજ્ઞાની એકનિષ્ઠાપૂર્વક આરાધના કરનારા પુણ્યાત્માઓને થયા સિવાય રહેતું નથી.

એટલે તેવા ધર્મરસિક ભવ્ય આત્માઓ કોઈ એક જીવને પણ જાણતાં-અજાણતાં ફૂલવવાના, પજવવાના, પીડવાના અસત્ કૃત્યરૂપ પાપથી વેગળા રહે છે, તેમ છતાં પ્રમાદવશાત્ કોઈ પણ જીવને ફૂલવવારૂપ પાપ તેમનાથી થઈ જાય છે, તો તત્કાલ સુચુર પાસે જઈ તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત લે છે. તેમજ વિધિવત્

પ્રતિક્રમણ કરતાં, સર્વ જીવોને ખમવા-ખમાવવા સાથે તે જીવને પણ ખમાવે છે. અર્થાત્ તેની પાસે પોતાના પાપની વિનમ્રપણે ક્ષમા થાય છે.

કોઈ પણ જીવને કદી પણ ન દૂભવવાની, તેનું અશુભ ન ચિંતવવાની, પરંતુ સદ્ભાવપૂર્વક તેનું ઉત્કૃષ્ટ હિત ચિંતવવાની શ્રી જિનાશાનું સાંગોપાંગ ત્રિવિધે જાતન કરવામાં સદા જાગૃત તેમજ મહા શૂરા પૂજ્યાચાર્ય ભગવંતાદિને ભાવથી વિધિવત્ વંદન કરવાથી પણ પાપ કરવાની અધમ વૃત્તિને દૂર કરવાનું આંતર સત્ત્વ ઝડપથી સ્ફુરાયમાન થાય છે.

“હું એક સુખી થાઉં, બાકી બધા જીવોનું જે થવાનું હોય તે થાય ।”

નિગોદમાં રહીને સતતપણે સેવેલા આ અતિ અધમ અધ્યવસાયની પ્રગાઠ અસર ઉત્તમ સામગ્રીયુક્ત માનવભવમાં પણ જીવને પંડ (Self) પ્રત્યેના આંધળા રાગમાં ગળાબૂડ રાખીને તેની પાસે અગણિત પાપો કરાવે છે; તેમાં હિંસા, જૂઠ, ચોરી, અપ્રદક્ષસેવન, અનીતિ, પરિશ્રદ્ધ લાલસા, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

નિ = નિકૃષ્ટ

ગોદ = જોખો

અર્થાત્ નિગોદ એટલે નિકૃષ્ટ પ્રકારના અધ્યવસાયનો જોખો.

પા = પાછો.

પ = પડે.

અર્થાત્ જે કરવા, કરાવવા તેમજ અનુમોદનાથી

આત્મા મોક્ષમાર્ગથી પાછો પડે તેને ‘પાપ’ કહે છે.

આવા કોઈપણ પાપથી પાછા ફરવા માટે અસાધારણ શૂરાતનની જરૂર પડે છે.

આવું શૂરાતન ‘પ્રતિક્રમણ’ કરવાથી પ્રગટે છે અથવા એમ પણ કહી શકાય કે આવા શૂરાતનનો પર્યાય પ્રતિક્રમણ છે.

અનંત જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમય આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપની અપ્રમત્તપણે નિત્ય આરાધના કરવાના શ્રી જિનોપદેશના અંગભૂત પ્રતિક્રમણ સકળ શ્રી સંઘના ચારે અંગોના આરાધક આત્માઓ નિયમિતપણે સવાર-સાંજ કરે છે, તેના પ્રભાવે સકળ શ્રી સંઘનું વિશ્વવ્યાપી પ્રભુત્વ યથાર્થપણે જળવાઈ રહે છે. સર્વત્ર પાપરૂપી અંધકારનું પ્રભુત્વ સ્થાયી રહી શકતું નથી.

સંગ્રામમાં શત્રુ સામે ટક્કર લેવા માટે જે શૂરાતન દાખવવું પડે છે તેના કરતાં ચઢીઆતા શૂરાતન વડે પાપકરણ-વૃત્તિને પરાસ્ત કરવા માટે દાખવવું પડે છે.

ધર્મશૂરા આત્માઓ આવું શૂરાતન દાખવીને અનંત શક્તિશાળી આત્માને સર્વ કર્મમુક્ત બનાવતા હોય છે.

આ શરીરને ચપ્પુનો ઘા વાગે તો ‘ઘજી’ થઈ કહેવાય.

આત્માને હિંસા, જૂઠ, ચોરીનો ઘા વાગે તો ‘પાપ’ થયું કહેવાય.

શરીરને થતી ઇજાથી સમાજ, રાષ્ટ્ર અને વિશ્વરૂપી શરીરને ઇજા થતી નથી, પણ આત્માને થતી પાપરૂપી ઇજાથી સમાજ, રાષ્ટ્ર તેમજ વિશ્વને માઠી અસરરૂપી ઇજા થાય છે,

કારણ કે તે અસંખ્ય પ્રદેશી છે, લોકાલોક-પ્રકાશક જ્ઞાનનો અર્ણવ છે, આનંદનો ધન છે.

માટે જીવમાત્રની જ્યણા કરવાનું ફરમાન અનંત ઉપકારી ભગવંતોએ કર્યું છે.

આંખની કીકીનું જતન ન કરીએ તો પારાવાર જે મુશ્કેલીઓ સહવી પડે છે, તેના કરતાં અનંતગુણી મુશ્કેલીઓ આત્માના ગુણોનું જતન ન કરનારા જીવને સહન કરવી પડે છે.

આત્માના ગુણોનો ઘાત કરનાર પાપકરણવૃત્તિ અને પ્રવૃત્તિ ઉભયને લાત મારવાની સચોટ શાસ્ત્રીય પ્રક્રિયાને ‘પ્રતિક્રમણ’ કહે છે.

પાપ કર્યા પછી કે થઈ ગયા પછી તેનો પસ્તાવો સુદ્ધાં જેને ન થાય, તે ખરેખર દયાપાત્ર ગણાય.

ઉજળાં વસ્ત્રોને લાગેલા ડાઘ અખરે અને અનંત શક્તિશાળી આત્માને લાગેલો પાપનો ભયાનક ડાઘ તત્કાલ ન અખરે, ન ખટકે તો માનવું કે આપણી ભીતરમાં ખૂબ વધારે પાપ માલિન્ય છે, આપણી દષ્ટિ ખહિંમુખ છે.

નિપાપ જીવનનો અનુપમ આસ્વાદ અનુભવનારા પુણ્યાત્માને તો સપાપ જીવન ભારે બોભરૂપ લાગે છે, લાગવું જોઈએ.

મળની મહોખખત તો ભૂંડ કરે ! આરાધક આત્મા નહિ.

અનંત ઉપકારી શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માએ સર્વ જીવોના આત્મતિક હિતના ઉત્કૃષ્ટ આશયથી પ્રકાશેલા ધર્મના અંબભૂત ‘પ્રતિક્રમણ’નો પાવનકારી પ્રકાશ તેના એકનિષ્ઠ આરાધકને

ભૂંડા સંસારથી તારીને રૂડા મોક્ષનો અધિકારી બનાવે છે. તેમાં કોઈ શક નથી.

પ્રતિક્રમણની સમગ્ર પ્રક્રિયા ઉત્તમ કોટિના આધ્યાત્મિક વ્યાયામરૂપ છે.

પ્રતિક્રમણ કરવા છતાં પાપનો પ્રતિકાર કરવાની આત્મ-શક્તિ પ્રગટ ન થાય તો તેમાં દોષ પ્રતિક્રમણનો નહિ પણ પ્રતિક્રમણ કરનારા આત્માનો માનવો.

રોગના સચોટ નિદાન પછી કુશળ વૈદની દવા લેવાથી પણ રોગ ન ઘટે તો દર્દીએ જાતે તેનાં કારણોની ઊંડી તપાસ કરવાની હોય છે તેમ પ્રતિક્રમણ કરવા છતાં પાપ કરવાની વૃત્તિ મોળી ન પડતી હોય, તો પ્રતિક્રમણ કરનારા આત્માએ જાતે પોતાની નિત્યની કરણી તેમજ વિચારસરણીની તટસ્થ-પણે ચકાસણી કરવી જોઈએ. પણ કોઈપણ સંયોગમાં પ્રતિક્રમણને વગોવવાના જમાનાવાદી વલણને આધીન ન થવું જોઈએ.

અત્યારે આ દેશમાં જે પવન વાઈ રહ્યો છે તે મહદ્ અંશે અશાસ્ત્રીય જીવનપ્રવાહની પુષ્ટિ કરનારો છે. શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માએ પ્રકાશેલા ધર્મની અવહેલના કરનારો છે. તેનાથી બચવા માટે આપણે સ્વ-પર હિતકર શાસ્ત્રીય પરંપરાને બરાબર વફાદાર રહેવું જ પડશે.

પ્રતિક્રમણના રચયિતા કોણ ?

પ્રતિક્રમણને અર્થથી સ્વયં શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માએ પ્રકાશ્યું છે અને સૂત્રરૂપે પ. પૂ. શ્રી ગણધર ભગવંતોએ ગૂંથ્યું છે.

કહ્યું છે કે—

“સામાદ્યમાર્ણ્યં સુચનાણં વિન્દુસારાઓ ।
તસ્સ વિ સારો ચરણં, સારં ચરણસ્સ નિઘ્વાણં ॥”

અર્થાત્ સામાયિકથી માંડી બિન્દુસાર પર્યંતના શ્રુતજ્ઞાનનો એક ભાગ પ્રતિક્રમણ છે, તેનો સાર રત્નત્રયીનું સમ્યક્ પ્રકારે આચરણ છે અને તેનો સાર નિર્વાણ યાને મુક્તિ છે.

આ હકીકતનું સમર્થન આવશ્યક સૂત્રો ઉપર રચાયેલ નિયુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, ટીકા વગેરે કરે છે અને તે બધાના આધારે ‘પ્રતિક્રમણ રહસ્ય પ્રકાશ’ નામક આ લખાણ કયું છે.

આવશ્યક સૂત્રના પ્રથમ અધ્યયનની નિયુક્તિ ઉપર ‘વિશેષ આવશ્યક ભાષ્ય’ ના કર્તા શાસ્ત્રકાર મહર્ષિ પ. પૂ. શ્રી જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ છે.

ત્રણ પ્રકારના લોકોત્તર આગમોમાં આવશ્યક સૂત્રનો સમાવેશ શેમાં થાય છે, તેનું વર્ણન કરતાં ભાષ્યકાર મહર્ષિ ફરમાવે છે કે,

‘સુચઓ ગણહારીજં તસ્સિસાણં તહાઽવસેસાણં ।
एवं अत्ताणंतरं, परंपरागमं पमाणमि ॥
अत्थेण उ तित्थंकरं गणधरं सेसाणमेवे हु

વિ. મા. ગાથા ૧૪૮

આનું સ્પષ્ટીકરણ કરતાં ટીકાકાર મહર્ષિ ફરમાવે છે કે લોકોત્તર આગમના ત્રણ પ્રકાર છે.

(૧) આત્માગમ, (૨) અનંતરાગમ અને (૩) પરંપરાગમ.

શ્રી આવશ્યકસૂત્ર સૂત્રથી ગણધર ભગવંતોને આત્માગમ

છે, તેમના શિષ્ય જંબૂ સ્વામી આદિને અનંતરાગમ છે અને તેમના શિષ્ય શ્રી પ્રભવસ્વામી શ્રી શયંભવ સ્વામી આદિને આ સૂત્ર પરંપરાગમ છે.

અર્થથી અનુક્રમે શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને આત્માગમ, શ્રી ગણુધરોને અનંતરાગમ અને શેષ શ્રી જંબૂસ્વામી આદિને પરંપરાગમ છે કારણ કે અર્થના પ્રથમ પ્રકાશક શ્રી તીર્થંકર ભગવંતો છે.

ગમ્ ગચ્છતિ એટલે જવું.

આગમ એટલે પાછા ફરવું.

પાછા ક્યાં ફરવું ?

તો કે આત્મામાં.

આમ ‘આગમ’ શબ્દ આત્માને એના પોતાના ઘરમાં પાછા ફરીને સ્થિર બનવાનું ગર્ભિત સૂચન કરે છે.

સર્વ આગમોમાં કેન્દ્રવર્તી આત્મા છે. તે હકીકત આ અર્થ પ્રકાશનું સમર્થન કરે છે.

આ હકીકતનું મૂળ કારણ એ છે કે સર્વ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માઓને સર્વ જીવો પ્રિયતમ હોય છે. માટે તેઓશ્રી જીવ માત્રના પ્રિયતમ છે.

તેમ છતાં કર્મઘસ્ટ જે જીવોને શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા પ્રિયતમ નથી લાગતા, તે આત્માઓ પ્રત્યે પણ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માને પરમ આત્મીયતા હોય છે.

માટે જીવ માત્રના હિતને ઉત્કૃષ્ટ લાવ આપવાનું સ્પષ્ટ ફરમાન સર્વ આગમોમાં છે અને તે ફરમાનના જ એક ભાગરૂપે પ્રતિક્રમણ છે.

પુદ્ગલ તેમજ પૌદ્ગલિક સુખોને લાવ આપવાના લય'કર પાપથી પાછા ફરીને અનંત જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રમય આત્માને યથાર્થ લાવ આપવો તે પ્રતિક્રમણનો લાવાર્થ છે.

પ્રતિક્રમણ અને તેની ઉપકારક મહત્તા...

પાપનાં મુખ્ય ઘર (સ્થાન) અઢાર છે. તેને આપણે 'અઢાર પાપસ્થાનક' કહીએ છીએ. આ પાપ કરવા, કરાવવા તેમજ અનુભોદનાથી નિષ્પાપ આત્મા દૂષિત થાય છે.

ગૃહસ્થ જીવનમાં આમાનું કોઈ પણ પાપ જાણતાં-અજાણતાં થઈ જાય છે. સાધુપણમાં પણ સર્વ પાપથી સર્વથા નિર્લેપ રહેવાનું કામ અત્યંત અઘડું છે.

એટલે ગૃહસ્થો તેમજ સાધુ લગવંતો સવાર-સાંજના પ્રતિક્રમણમાં આ પાપની ત્રિવિધે આલોચના કરે છે. પ્રાણા-તિપાત, મૃષાવાદ, અદત્તાદાન આદિ અઢાર પાપ પૈકી કોઈ પણ પાપ મારા જીવે જાણતાં-અજાણતાં કયું હોય, તે સર્વ મિચ્છામિ દુક્કડ, બોલીને નિષ્પાપ જીવનની સરાહના કરે છે.

ધનનો અર્થી માણસ, એક પાઈનું નુકસાન પણ સાંખી શકતો નથી તેમ ધર્મનો અર્થી માણસ જરા જેટલું પણ પાપ થઈ જાય છે તો બેબાકળો બની જાય છે. ચોધાર આંસુએ રડવા માંડે છે એમ કે મેં આ તે શો ગજબ કર્યો ? લાખનું નુકસાન થયું હોત તો સાંખી લેત, પણ મેં તો એવો અપરાધ કર્યો છે કે જે ન કરવાની સ્પષ્ટ આજ્ઞા પરમતારક શ્રી તીર્થ'કર પરમાત્માએ ફરમાવેલી છે.

એટલે પાપભારે બેવડ વળેલો તે રડતો-રડતો સુદેવ-

સુગુરુ સમક્ષ નિષ્કપટભાવે પોતાના પાપનો એકરાર કરે છે. ફરીથી તેવું પાપ ન સેવાય તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે છે.

પ્રાયશ્ચિત્ત એ અભ્યંતર તપનો એક પ્રકાર છે, તે અંગીકાર કરનારો ભવભીરુ આત્મા પોતાનું ચિત્ત, પ્રાયઃ ફરીથી તે પાપમાં નથી પડેવતો.

દિવસ-રાત્રિ દરમ્યાન આ આત્માને સર્વથા પાપ મુક્ત રાખવાની શાસ્ત્રાજ્ઞાનું ત્રિવિધે પાલન કરવાના વિશુદ્ધ અધ્યવસાયની અખંડ સુરક્ષા (જયણા) કરવાનો મહાન પુરુષાર્થ કરનારા સાર્વિક આત્માઓ પણ ‘ઉપયોગ’ ચૂકી જવારૂં પાપના ભાગી બની જતા હોય છે. એટલે આ પાંચમાં આરામાં યુગ પ્રભાવક પ. પૂ. આચાર્યદેવથી માંડીને એકડીઆ આરાધકને પણ સવાર-સાંજ શાસ્ત્રોક્ત વિધિ-બહુમાનપૂર્વક નિત્ય પ્રતિક્રમણ કરવું પડે છે.

સાવ ચોખ્ખા જણાતા ચોરડાને પણ દિવસમાં બે-ત્રણવાર ચોખ્ખો કરવો પડે છે, ચોખ્ખો કરતી વખતે તેમાં પ્રવેશેલો કચરો નજરે ચડે જ છે અને તેથી-‘રોજ કચરો કાઢવાની શી જરૂર?’ એવો પ્રશ્ન કોઈ સમજુ માણસ કરતો નથી.

તો પછી અસંખ્ય ચોરડા (પ્રદેશો) વાળા આત્માને રોજેરોજ પાપરૂપી કચરાથી વિમુક્ત રાખવા માટે સકળશ્રી સંઘના સર્વ પુણ્યાત્માઓ પ્રતિક્રમણ કરવામાં પ્રમાદ કરે યા કોઈ બહાનું કાઢે, તેનો અર્થ એ થાય કે તેઓ પાપને આક્રમણ કરવાની અનુકૂળતા કરી આપનારા કાયર જીવો છે.

અનિવાર્ય સંયોગોમાં કદાચ કોઈ ગૃહસ્થ ઉભય સંધ્યાએ

પ્રતિક્રમણ ન કરી શકે તો પણ તેના આખા મનમાં તેનો પસ્તાવો હોય, દુઃખ હોય એમ કે હું આજે મારા આત્માની યથાર્થ જયણા ન કરી શક્યો.

શરીરને સાચવીએ, સંપત્તિને સાચવીએ, આખરૂંને સાચવીએ અને જો તે બધાના મૂળાધારરૂપ આત્માને ન સાચવીએ તો એક નંબરના ગાફેલ તેમજ ગમાર ગણાઈએ તે નિર્વિવાદ હકીકત છે.

આત્માની ધજ્જત કરવા માટે, તેની શુદ્ધિની જાળવણી માટે, તેના ગુણોની સુરક્ષા માટે, પ્રતિક્રમણ નિતાંત આવશ્યક છે.

આંખ, કાન, નાક વગેરે ઇન્દ્રિયોને ચોખ્ખી રાખવા છતાં, જો આત્માને ચોખ્ખો રાખવા માટેનું શાસ્ત્રજ્ઞાનું અંગભૂત પ્રતિક્રમણ ન કરીએ. તેની ઉપેક્ષા કરીએ, રોજે-રોજ પ્રતિક્રમણ કરવાની શી જરૂર છે એવું માનસ કેળવીએ, તો આખો માનવભવ ગટરની જેમ ગંધાઈ ઉઠે.

આપણે પાપના પ્રતિપક્ષી છીએ એનો સબળ પુરાવો પ્રતિક્રમણ કરવા દ્વારા પૂરો પાડી શકીએ.

પ્રાણોને ટકાવવા માટે પાણી જેટલું જરૂરી છે, તેમ ભાવ પ્રાણોની શુદ્ધિને ટકાવી રાખવા માટે, તેટલું જ જરૂરી પ્રતિક્રમણ છે.

પ્રતિક્રમણ કરનાર આત્મા, પછી પાપ ન કરે એવું બને? એવી શક્યતા કાળક્રમે નિર્માણ અવશ્ય થાય અને તે જ લક્ષ્ય વિવેકી આરાધક રાખે છે, એટલે પ્રતિક્રમણ એકાંતે આત્મહિતકારી છે, તેમાં કોઈ સંદેહ નથી.

નિત્ય વિધિ-બહુમાનપૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવાથી દૈનિક

જીવનમાં પાપ કરવાની વૃત્તિ મોળી પડે છે, અર્થાત્ પાપ-રસિકતા મંદ પડી જાય છે એટલે શ્વાસોચ્છવાસ લેતાં-મૂકતાં જે કર્મો વડે આત્મા બંધાય છે, તે કર્મો પ્રાયઃ સ્પૃષ્ટ અને બદ્ધ પ્રકારનાં હોય છે, નિઘત્ત અને નિકાચિત પ્રકારનાં નથી હોતાં.

એટલે જે આત્માને કંઈક પણ આત્મહિત ચિંતા હોય છે, તેને પ્રતિક્રમણ ખરેખર ખ્યાડું લાગે છે, પાપ ખરેખર નકાડું લાગે છે.

પ્રતિક્રમણનું ઉપકારક જે મૂલ્ય જ્ઞાની લગવંતોએ આંકયું છે, તેનું યથાર્થ બહુમાન કરવા માટે પ્રતિક્રમણ નિત્ય કરવું જોઈએ. કદાચ ન થઈ શકે તો ભારોભાર પસ્તાવો થવો જોઈએ, પ્રતિક્રમણ જેઓ કરતા હોય, તેમની હાર્દિક અનુમોદના કરવી જોઈએ. પણ તેની લવલેશ ઉપેક્ષા તો ન જ કરવી જોઈએ.

પ્રતિક્રમણની ઉપેક્ષા એટલે પાપને આત્માના ઘરમાં પ્રવેશ કરવા દેવાની અનુમતિ.

આ પાંચમાં આરામાં આ ક્ષેત્રમાં વસતા સર્વ જિના-નુયાયીઓને પ્રતિક્રમણ કરવાની આવશ્યકતા વિષે જરા પણ સંદેહ રહેશે તો તેમના આત્માને અવશ્ય અધિક લવબ્રમણ કરવું પડશે.

પ્રતિક્રમણ કરવાથી, કરેલું પાપ સદંતર નાબૂદ થઈ જાય ખરું?

કર્મક્ષયના પ્રણિધાનપૂર્વક, વિધિપૂર્વક કરાતા પ્રતિક્રમણથી કરેલાં પાપ પાતળાં પડીને કાળક્રમે સદંતર નાશ પામે છે. કર્મો જડ છે.

ધર્મ પૂર્ણ ચેતનવંતો છે એટલે તેની સમ્યક્ પ્રકારે શરણાગતિ સ્વીકારવાથી આરાધકનો આત્મા નિયમા નિર્મળતા પામે છે. તેના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં નીરક્ષીર ન્યાયે ભળીને રહેલાં કર્મો નામશેષ થવા માંડે છે.

શ્રી જિનવચનમાં નિઃસંદેહ બુદ્ધિવાળા આત્માને પ્રતિક્રમણમાં રહેલી પાપ દૂરીકરણ ક્ષમતામાં લવલેશ સંદેહ રહેતો નથી.

સ્વ ઘરમાં પાછા ફરવાનું કેને ન ગમે? પર ઘરની ગમે તેવી પ્રીત આખરે જીવને છોડવી જ પડે છે. એ શાસ્ત્ર-વચનમાં પૂર્ણ નિષ્ઠાવાળાને પ્રતિક્રમણમાં અપૂર્વ રસ પેદા થાય છે.

સંધ્યા ટાણે પોતાના વાડામાં પાછા ફરતાં પશુઓ-ગાય-ભેંસ વગેરેના પગ પાણુ જોરથી ઉપડે છે એ કોણ નથી જાણતું !

તો પછી આત્માર્થીને આત્મઘરમાં પાછા ફરવાના ધન્ય અવસરરૂપ પ્રતિક્રમણમાં અપૂર્વ ઉમંગ આવે તે સ્વાભાવિક છે.

પાપાતુકૂળ જીવન વ્યવહાર સારો કે ધર્માતુકૂળ જીવન-વ્યવહાર સારો ?

આ પ્રશ્નનો જવાબ પ્રત્યેક વિવેકી આત્મા એ આપશે કે ધર્માતુકૂળ જીવન વ્યવહાર સારો.

એટલે પાપના પ્રતિપક્ષી તરીકેના પવિત્ર જીવનનું સંગીન પ્રકારે ઘડતર કરવાની શુભ ભાવનાવાળા આત્માઓ પ્રતિક્રમણ કરવામાં પ્રમાદ નથી સેવતા, કદાચ કોઈ ખાસ કારણસર પ્રતિક્રમણ ન કરી શકે ત્યારે પણ પ્રતિક્રમણ કરવું જ જોઈએ

એવું દૃઢપણે માને છે તેમજ ખોલે છે અને પ્રતિક્રમણ કરનારા પુણ્યાત્માઓની હાર્દિક અનુમોદના કરે છે.

એવો તે કયો મૂઢ માણસ હોય કે જે પાપનો પક્ષકાર બનવામાં આનંદે ?

પ્રતિક્રમણ શા માટે ?

દ્રવ્ય આરોગ્યની સુરક્ષા માટે શુદ્ધ હવા-પાણી આવશ્યક છે, તેમ ભાવ આરોગ્યની સુરક્ષા માટે પ્રતિક્રમણ પણ આવશ્યક છે.

આવશ્યક એટલે અવશ્ય કરવા જેવું.

જેને જ્ઞાની ભગવંતોએ અવશ્ય કરવા જેવું કહ્યું, તે પ્રતિક્રમણ ન કરીએ તો પ્રતિ સમયે બંધાતાં સાત કર્મો (પ્રાયઃ આઠ) અનંત શક્તિશાળી આત્માને સાવ નિર્માલ્ય, નિસ્તેજ, નગુણો બનાવી દે.

લૌકિક ન્યાય અનુસાર પણ ગુન્હો કરનાર પકડાય છે તો તેને સજા થાય છે અને નથી પકડાતો તે સજામાંથી ઉગરી પણ જાય છે. અથવા પૂરતા સબળ પુરાવાના અભાવે પણ સજામાંથી બચી જાય છે. તો ક્યારેક પોતાના વફીલની તર્કસંગત દલીલોના કારણે પણ તે નિર્દોષ પૂરવાર થઈને છૂટી જાય છે.

પણ લોકોત્તર ન્યાય વ્યવસ્થામાં જરા પણ ઘાલમેલ, લાગવગ, બનાવટ, યુક્તિ તેમજ ચાલાકીને લવલેશ અવકાશ નથી.

આ ન્યાયતંત્ર પૂર્ણતઃ વિશુદ્ધ છે. અફર છે, અકાઠ્ય છે, તેમાં કોઈ ચક્રવર્તી કે શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના આત્માની પણ લાગવગ ચાલતી નથી, પક્ષપાતને મુદ્દલ અવકાશ નથી.

ચરમ તીર્થપતિ શ્રી મહાવીરસ્વામી પરમાત્માના ૨૭ લવોનો ખરાખર અભ્યાસ કરવાથી આ હકીકત યથાર્થપણે સમજી શકાય છે.

એટલે રોજીંદા જીવન વ્યવહારમાં જાણતાં-અજાણતાં નાના-મોટાં પાપ થઈ જવા છતાં, કરવા કરાવવા છતાં તેના તરફ હાર્દિક નફરત વ્યક્ત કરવારૂપ પ્રતિક્રમણ ન કરીએ તો આત્માને લાગેલ એ પાપકર્મ વધુ ચીકણું બને, ગાઢ બને, સાથોસાથ તેના અનુબંધરૂપ વ્યાજ પણ માથે ચઢે.

આખરફાર માણસને માથે દેવું ચઢે એટલે તેની ઉંઘ હરામ થઈ જાય. સ્વાદિષ્ટ ભોજન મીઠું ન લાગે, એ દેવું વહેલી તકે ભરપાઈ કરવાની ભાવના ભાવે. જાહેરમાં ઊંચા સાદે બોલતાં પણ શરમાય.

તેજ રીતે આત્માને કર્મચરત કરનારા પાપકર્મો કર્યા પછી અથવા થઈ ગયા પછી વિવેકી આત્માને તેનાથી છૂટકારો મેળવવાના સચોટ શાસ્ત્રીય ઉપાયરૂપ પ્રતિક્રમણ કર્યા સિવાય ચેન ન પડે.

પ્રતિક્રમણ કરવાથી જિનેશ્વર પરમાત્માની આજ્ઞાનું બહુમાન થાય છે ધર્મસત્તાનો આદર થાય છે, આશ્રવ ઘટે છે, સંવર સેવાય છે અને મોક્ષનો માર્ગ મોકળો થાય છે.

એક રાજાની આજ્ઞાનું અપમાન કરનારને સજા થાય છે, તો પછી ત્રિભુવનપતિ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માની આજ્ઞાનું અપમાન કરનારને આકરી સજા ખમવી પડે તે સ્વાભાવિક છે.

બહુ-માન કરવું એટલે આખુંય મન સમર્પિત કરી દેવું. સમગ્ર અહંને-વેસિરાવી દેવો, આજ્ઞાકાર ભગવાંતને સર્વે-સર્વા માનવા.

શાસ્ત્રો ફરમાવે છે કે શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માની આજ્ઞાનું યથાર્થ બહુમાન કરનાર આત્મા ધર્મ મહાસત્તાના અનુગ્રહનો ભાગી બને છે અને તેનું અપમાન કરનારો આત્મા નિગ્રહનો ભાગી બને છે.

કર્મસત્તાની તાકાત અસાધારણ છે, તો ધર્મમહાસત્તાની તાકાત અચિન્ત્ય છે.

આ હકીકતને હૈયું આપનારા સત્ત્વશીલ આત્માઓ અધર્મનો આદર કરવામાં સદાય પીછેહઠ કરે છે.

વિવેકપૂર્વકની આ પીછેહઠ તે તત્ત્વતઃ પ્રતિક્રમણનો જ એક ભાગ છે.

મારો આત્મા, ભવભવાંતરના અગણિત કર્મો વડે બંધાયેલો છે માટે તેના મૂળ ગુણો ઢંકાયેલા છે. વાસ્તવિક આ હકીકતની જરા પણ ઉપેક્ષા મને પાલવે નહિ. પોસાય નહિ.

એટલે હવે હું ગાફેલ બનું તો સાવ કંગાલ, કમજોર, નિર્માલ્ય બની જાઉં. હવે તો મારે શ્રી જિનાશા મુજબ ધર્મની જ આરાધના કરીને, આત્માને સર્વ કર્મ મુક્ત કરવાનો મોક્ષ પુરુષાર્થ ઉત્કૃષ્ટપણે આદરવો જોઈ એ.

કોઈ પણ આત્માથી આવી સાચી સમજના ધરમાં સ્થિર રહીને, જીવને સતત અસ્થિર રાખનારા અશુભ કર્મોને પ્રતિક્રમણાદિના સેવન વડે કમજોર બનાવવામાં શૂરાતન દાખવે છે.

કમજોર દેખાતો માનવી પણ જ્યારે કોઈ હિંસક પશુ તેની પાછળ પડે છે ત્યારે તેનાથી બચવા બધા બળપૂર્વક આંધળી દોટ મૂકે છે.

આજે આપણા આત્માની આવી જ દશા છે. તેનું અનંત જ્ઞાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મ વડે મહદ્ અંશે ઢંકાયેલું છે. એ જ દશા તેના અનંત દર્શન ગુણની છે તેમજ તેના બીજા અગણિત ગુણો પણ કર્મરૂપી ચોરોના કબજામાં છે, છતાં આપણા પેટનું પાણી હાલતું નથી. આપણે નિરાંતે હરીએ ફરીએ છીએ. મોજથી જમીએ છીએ. નરીકરા થઈને ઉઘીએ છીએ.

આવી ભયાનક સંસાર રસિકતા આપણને માફક આવે, જ્યેન ન બનાવે તે હકીકત આપણે ધર્મરૂચિ વાન ન હોવાનું પ્રમાણ નથી શું ?

ધર્મરૂચિ પ્રગટ કરવા માટે જીવાદિ નવ તત્ત્વોના અભ્યાસ સાથે પ્રતિક્રમણ ખાસ આવશ્યક છે.

જો એટલો વિચાર કરીએ કે સર્વ વિરતિધર સાધુ, સાધ્વીજી મહારાજોને પણ નિત્ય સવાર-સાંજ પ્રતિક્રમણ કરવું પડે છે તો પછી પાપના ઘરમાં રહેનારા આપણે પ્રતિક્રમણ ન કરીએ તો આત્માના ઘરની હાલત કંદોઈની ભઠ્ઠી જેવી થઈ જાય. શુભ અધ્યવસાય દુર્લભ બની જાય. ચિત્ત ચાળણી જેવું બની જાય, દિન-રાત પશુવૃત્તિમાં રમણુતા રહે.

મોટો બોજો હોય છે તો ગિરિરાજ ચઢતાં નાકે દમ આવી જાય છે. તે આપણો જાત અનુભવ છે તો પછી કર્મોનો ભાર વેંઢારીને નિરાંત અનુભવી ન જ શકીએ, તેમ છતાં નિરાંત અનુભવતા હોઈએ તો કરૂણાવંત ભગવંતની દષ્ટિએ દયાપાત્ર, લાચાર, મડદાળ જ ઠરીએ.

પળે-પળે પલટાતા પર્યાય સમયે એક આત્મદ્રવ્યના

આરાધક બનવાની યોગ્યતા ખીલવવા માટે પ્રતિક્રમણ કરવું જ જોઈએ.

ધર્તર દર્શનકારોએ કહ્યું છે કે,

“હરિનો મારગ જે શૂરાનો....”

જ્યારે શ્રી જિનદર્શન ફરમાવે છે કે,

“પ્રભુનો માર્ગ મહાશૂરાઓનો છે....”

નક્કર આ ફરમાન જૈન સાધુ સાધ્વીજીઓના જીવનનો અભ્યાસ કરનારા વિવેકી આત્માને તરત સમજાય તેવું છે. તે સિવાય પૂજ્ય શ્રી આનંદધનજી વગેરે પૂજ્યોએ

“ધાર તલવારની સોહલી,

દોહલી ચૌદમાં જિનતણી ચરણ સેવા!”

આદિ સ્તવનો-પદો ન રચ્યાં હોત.

આવા સ્તવન-પદની રચના તે જ પૂજ્યવર કરી શકે છે, કે જે દિનરાત જિનાજ્ઞાની આરાધનામાં રચ્યા-પચ્યા રહે છે.

માટે આવા પૂજ્યવરોને દેખાવે રૂડો સંસાર, કિંપાકના ફળ જેવો ભૂંડો લાગે છે.

વિષ્ટા ચૂંથતા ભૂંડને જોઈને જુગુપ્સા અનુભવતા હોઈએ છીએ, તો ભૂંડા સંસારને સેવતાં જો જુગુપ્સા ન અનુભવતા હોઈએ તો આપણે એક નંબરના ગમાર ગણાઈએ.

ગટરની દુર્ગંધથી અકળાઈને નાકે રૂમાલ ધરીએ અને ભીતરની દુર્ગંધ, લાવ-મલિનતા હોંસે હોંસે ખમીએ તો મિથ્યાદષ્ટિ કેમ ન ગણાઈએ ?

પ્રભાકરની પવિત્રતાનું આ કંઠ પાન કરીને પરિમલ

પ્રસારતા પુણ્યની જેમ આપણે ક્યારે પરમાત્માની આજ્ઞાના પ્રકાશમાં સ્નાન કરીને ‘સુમન’ બનીશું ?

સર્વ પાપથી સર્વથા મુક્ત થવાનો દૃઢ નિર્ધાર મન બ્યારે સુમન બને છે ત્યારે જ થઈ શકે છે તેમજ તે નિર્ધાર મુજબનું નિષ્પાપ જીવન શરૂ થાય છે.

સમજાતું નથી કે ઘરમાંથી રોજ બે-ત્રણ વખત કચરો કાઢનારા યા કઢાવનારા આપણે, આત્માના ઘરમાંથી કચરો-કર્મરજ દૂર કરવાના ધર્મપુરુષાર્થરૂપ પ્રતિક્રમણ દરરોજ બે વાર (સવાર-સાંજ) કરવામાં પ્રમાદ શાને સેવીએ છીએ !

ઉત્તમ માતૃકાક્ષરોના સુસંયોજનવાળા પ્રતિક્રમણ સૂત્રોના અર્થ ન જાણનારને પણ તે સૂત્રોનું શ્રવણ કરવાથી લાભ થાય છે.

જેમ અંધારામાં ભૂલથી ખાઈલી ખાંડ મીઠી લાગે છે તેમ પ્રતિક્રમણ સૂત્રોનું શ્રવણ કરવાથી મોહરૂપી વિષનું ઘેન થોડું પણ ઘટે તો છે જ.

ભૂમિ પ્રમાણે કટાક્ષણ પાથરી, વિધિવત્ સામાયિક ઉચ્ચરી, એક આસને જેટલો કાળ બેસી રહેવાય છે તે દરમિયાન છ કાય જીવની રક્ષા થાય છે. ચારે આહારનો ત્યાગ થવાથી અનાયાસે તપનો લાભ મળે છે, તેટલા કાળ પૂરતું શીલ પણ અવશ્ય પળાય છે અને દાન તેમજ ભાવરૂપી ધર્મનું સૂત્રપાઠાન્તર્ગત સેવન થાય છે.

પાપભીરૂતા કેળવવા માટે પ્રતિક્રમણ અતિ આવશ્યક છે. માતા તેમજ મંત્રની વ્યાખ્યા કરવાથી તેનું નૈસર્ગિક સામથ્ય ધવાય છે, અર્થાત્ ન્યૂન થાય છે.

પદાર્થના ઉપકારક સ્વરૂપના વિઘટનમાં પરિણમનારી

કોઈપણ પ્રકારની પ્રક્રિયા હેય ગણાય છે તેમ અનાદિ સિદ્ધ શ્રી નવકાર પ્રમુખ અનેક સૂત્રોના શબ્દાર્થ કરવાની જમાના-વાદીઓની જે ઝુંબેશ બેર પકડતી બીજી છે તે ચિંતાજનક છે.

૫. પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સૂરીશ્વરજી મહારાજાએ આજ્ઞા નિરપેક્ષપણે રચેલા.

—‘નમોઽર્હત્ સિદ્ધાચાર્યોપાધ્યાય સર્વ સાધુભ્યઃ’ અને તેના મૂળરૂપ શ્રી નવકાર વચ્ચે આસ્માન જમીનનું અંતર છે, તેમ પંચિંદ્રિય, તસ્સ ઉત્તરી, અન્નતથ, લોગસ્સ આદિ સૂત્રોને પણ બે સંસ્કૃતમાં ઢાળવામાં આવે તો તેમાં પણ ભારોભાર તત્ત્વ-વિરાધના થાય.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અનાદિ સિદ્ધ શ્રી નવકાર અને પરમ પૂજ્ય શ્રી ગણધર ભગવંતાદિએ અર્થથી પરમ તારક શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના શ્રીમુખે સાંભળીને સૂત્રરૂપે ગૂંથેલાં અનેક જે સૂત્રો આપને ત્યાં વિદ્યમાન છે, તેને તેજ સ્વરૂપે કંઠસ્થ કરવાની સુવિશુદ્ધ પરંપરાને (‘કેસેટો’ના ઉન્માદી વાતાવરણમાં) આપણે ચુસ્તપણે વક્ષાદાર રહેવું જોઈએ.

આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં અહો જમાવીને રહેલાં કેવળીગોચર કર્મણુઓને, આવા સૂત્રોના અક્ષરો-અક્ષર, આત્મવીર્યને સ્ફુરાયમાન કરીને વેરવિખેર કરવાનો સ્વભાવ ધરાવે છે.

બે લોગસ્સ સૂત્રના અર્થમાં રાચીએ તો તેનું ખોખું હાથમાં આવે, આત્મા નહિ.

પંચિંદ્રિય સંવરણો સૂત્રના કોઈ વિદ્વાન ભલે લાખ અર્થ કરે પણ તે બધા તેના પડછાયાથી વિશેષ નથી.

વિશિષ્ટ પ્રકારના જ્ઞાનના ક્ષયોપશમના બળે કોઈ એક સૂત્રનું આંતર સ્વરૂપ ખોલવું તે એક વાત છે અને તેના માત્ર સ્થૂલ અર્થ કરવા તે બીજી વાત છે.

પહેલી વાત શાસ્ત્રમાન્ય છે. બીજી સર્વાપેક્ષાએ માન્ય નથી.

પ્રતિક્રમણના સૂત્રોના અતિ ગહન સ્વરૂપને યથાવત્ જાળવીને પ્રતિક્રમવાથી પાપકરણ વૃત્તિ અચૂક મંદ પડે છે.

રસોડાની કાળી દિવાલ ચૂનાના એક હાથથી પૂરી સફેદ નથી થતી, તેમ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપને આવરીને રહેલાં કર્મોરૂપી વાદળ, એકાદ ભવના પ્રતિક્રમણથી સર્વથા ન વિખરાય તે બનવાબેગ છે, તેમ છતાં તેના પ્રભાવે આત્મા કંઈક નિર્મળ થાય છે.

લાખ રૂપીઆનું નુકશાન, સો રૂપીઆ મળવાથી સર્વથા સરભર ન થતું હોવા છતાં, સો રૂપીઆ જેટલું ઓછું તો થાય જ છે, તેમ વિધિ-બહુમાનપૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવાથી થોડોક પણ આત્મલાલ થયા સિવાય રહેતો નથી.

સકળ લોકમાં પ્રતિક્રમણ જેવી સર્વાંગ સંપૂર્ણ, શરીર વિજ્ઞાન, મનોવિજ્ઞાન અને અધ્યાત્મ વિજ્ઞાન એ ત્રણેયના સુભગ સમન્વયરૂપ ધ્યાનના ચરમ શિખરે પહોંચાડનારી અમૃતમયી બીજી કોઈ સ્વ-પર હિતકારી ક્રિયા નથી.

પાપ કરણવૃત્તિને નિષ્ક્રિય બનાવીને સકલસત્ત્વ હિતાશય પ્રધાન કર્તવ્ય પંથે લઈ જનારી પ્રતિક્રમણની ક્રિયાનાં જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં ઓછાં.

તો પછી રોજ પ્રતિક્રમણ કરનારા ભાઈઓના જીવનમાં ધર્મશૂરાતન નહિવત્ જણાય છે તેનું કારણ શું ?

રૂપીઆમાં એક પૈસા જેટલું પણ ધર્મશૂરાતન હોવું એ કોઈ મામૂલી બાબત નથી. વાદળ વીંધીને પૃથ્વી તલ્લે પ્રકાશ પાથરતા સૂર્યના એક કિરણની જેમ રૂપીઆમાં એક પૈસા જેટલો પણ ધર્મ સ્વ-પર ઉપકારક નીવડે છે.

તેમ છતાં વ્યક્તિની નબળાઈનો આરોપ, વસ્તુ ઉપર ન કરાય, તેમ પ્રતિક્રમણ કરનારની કચાશના કારણે પૂરતું ધર્મશૂરાતન જીવનમાં ન પ્રગટે તેનો દોષ પ્રતિક્રમણ ઉપર ન ઓઢાકાય.

મંદ જઠરાગ્નિવાળાને દૂધ ન પચે, તેમાં દૂધનો શો દોષ ?

આજ કાલ વ્યક્તિની નબળાઈના કારણે, તે જે ધર્મના આરાધના યથાશક્તિ કરવામાં ઉણી ઉતરે છે તેમાં ધર્મની ઉણપ કાઢવાની શી જરૂર ?

આવું નકારાત્મક વલણ ક્રિયામાર્ગની ઉપેક્ષામાં પરિણમશે.

*

*

*

વર્તમાનકાળે જીવે એટલા તો જંજાળગ્રસ્ત બની ગયા છે કે આત્માના ઘરની દેખભાળ રાખવાની જરા પણ ભાવના તેમના મનમાં જાગતી નથી.

કાયા, કુટુંબ, કામિની, કંચન અને કીર્તિની કામનામાં ગળાબૂડ આજના મોટાભાગના માણસોને પાપ અખરતું નથી-ખટકતું નથી. ભૌતિક સુખ આપનારી સામગ્રી મેળવવા માટે તેઓ ગમે તેવું પાપ રસપૂર્વક કરતા હોય છે.

જીવેનું અહિત કરનારા આ ઝેરી વાતાવરણનો ફેલાવો એટલો વેગ ધારણ કરી ચૂક્યો છે કે જો આજે આ દેશમાં શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માએ સ્થાપેલો શ્રમણપ્રધાન શ્રી જૈનસંઘ વિદ્યમાન ન હોય, તો સર્વાત્ર પાપરૂપી અંધકાર ફેલાઈ ગયો હોત.

આ શ્રી સંઘના પ્રભાવે આજે નાના-મોટા ગામ-નગરોના શ્રી સંઘમાં નિત્ય જિનપૂજા, સામાયિક, તપ તેમજ પ્રતિક્રમણાદિ પૂર્વવત્ ચાલુ છે.

જે તિક્રમણ સૂત્રો મુંબઈના જૈન ઉપાશ્રયમાં પ્રતિક્રમણ કરતાં બોલાય છે. તે જ પ્રતિક્રમણ સૂત્રો, આ દેશના એક નાના ગામના ઉપાશ્રયમાં પણ પ્રતિક્રમણ કરતાં બોલાય છે.

સૂત્રોનું આ એક સરખાપણું સર્વ ધર્મારાધકોને એકસૂત્રે બાંધવામાં પાયાનો ભાગ ભજવે છે. તેના કારણે મિથ્યા મતભેદ ઊભા થતા નથી અને ધર્મારાધનામાં એકસંધી જળવાય છે.

મોટા ભાગનાં પ્રતિક્રમણ સૂત્રો અર્ધભાગધી ભાષામાં છે, થોડાંક સંસ્કૃત ભાષામાં છે એકમાત્ર અતિચાર-સૂત્ર ગુજરાતી ભાષામાં છે.

અર્ધભાગધી ભાષાનાં જે સૂત્રો છે, તેને પુનઃ પુનઃ મમળાવવાથી, પાણીમાં ઓગળતી સાકરની જેમ તે સૂત્રોનું આંતરસર્વ અંતઃકરણમાં તેજરૂપે પરિણત થાય છે.

શ્રી વંદિત્તા સૂત્રમાં ગહન જે તાત્ત્વિકતા છે તેનો જ વિસ્તાર શ્રી અતિચાર સૂત્રમાં છે.

પાપ કરવાની વૃત્તિથી સર્વથા નિવૃત્ત થવાની તીવ્ર

તાલાવેલી પેદા કરવામાં અર્ધમાગધી સૂત્રો એટલે કે શ્રી નવકાર. પંચિદિય, લોગરસ, જગચિંતામણિ વગેરે જે ભાગ ભજવે છે તે ભાગ સંસ્કૃત યા ગુજરાતી ભાષામાં રચાયેલાં સૂત્રો ભાગ્યે જ ભજવી શકે છે.

તેમ છતાં બાળજીવોના ઉત્કટ હિતની અપાર ચિંતાથી પ્રેરાઈને પરમ પૂજ્ય શાસન પ્રભાવક મહાપુરુષોએ સંસ્કૃત તેમજ ગુજરાતી ભાષામાં જે સૂત્રો, સ્તોત્રો, સ્તવનો, પૂજની ઢાળો વગેરે રચ્યાં છે તે પણ તે અપેક્ષાએ એટલાં જ ઉપાદેય છે.

આ લખાણ મુખ્યત્વે પ્રતિક્રમણ કેન્દ્રિત હોઈને તેમાં બોલાતાં અર્ધમાગધી ભાષાનાં સૂત્રોનું વારંવાર ચિંતન કરવાની ભાવના આરાધક વર્ગને થાય તે આશયથી અહીં અર્ધમાગધી ભાષાનાં સૂત્રોની ઉપકારક તાત્વિકતાનું યથાર્થ નિરૂપણ કર્યું છે.

‘લલિત વિસ્તરા’ માં શ્રી નમુત્યુણું સૂત્રનો આંતરપ્રકાશ જરૂર છે. તેમ છતાં નમુત્યુણું તો સાક્ષાત્ ભાવજિનસ્વરૂપ છે.

તેમ છતાં આરાધક વર્ગને જિનાલિમુખ કરવામાં આ ‘લલિત વિસ્તરા’ એ જે ભાગ ભજવ્યો છે તે દષ્ટિએ આપણે તેના રચયિતા પ. પૂ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજનો જેટલો ઉપકાર માનીએ તેટલો ઓછો છે.

મારા નમ્ર અનુભવ અનુસાર બધાં અર્ધમાગધી પ્રતિક્રમણ સૂત્રો માતાના ધાવણ જેવાં છે માટે તેનું પુનઃ પુનઃ ચિંતન-મનન નિતાંત ઉપકારક નીવડે છે.

કઈ રીતે ઉપકારક નીવડે છે એ પ્રશ્નના ખુલાસામાં

લખવાનું કે જે રીતે અંધકારને દૂર કરવામાં સ્વિતેજ ઉપકારક નીવડે છે, તે રીતે.

જે માણસને સર્પનું ઝેર ચઢે છે તેને કડવો લીમડો પણ મીઠો લાગે તેમ મોહવિષગ્રસ્ત જીવોને સર્પના ઝેર કરતાં વધુ કાતિલ આત્મગુણઘાતી વિષય-કષાય મધ કરતાં વધુ મીઠા લાગે છે.

લગભગ આવી જ દશા આજે આપણા આત્માની છે. તેથી આપણને નિષ્પાપ જીવનની સાચી ભૂખ નથી લાગતી.

દાઝીશું એ બીકે અંગારાને અડતા નથી, એ હકીકત દેહ પ્રત્યેના આપણા રાગનું સમર્થન કરે છે. જો આવો જ રાગ આપણને આત્મા તરફ હોત તો તેને દઝાડનારા પાપથી સર્વથા વિરમી ગયા હોત.

બલિહારી છે શ્રી જિનશાસનની કે તેની અમૃતમયી નિશ્રાના પ્રતાપે આજે આપણે ત્યાં આવા પાપવિરક્ત મહાત્માઓ વિદ્યમાન છે.

તેથી આ કાળના વિકરાળ સ્વરૂપથી ઉઘાયા સિવાય, ધર્મના અંગભૂત પ્રતિક્રમણ કરનારા પણ વિદ્યમાન છે.

* * *

વિધિ-બહુમાન

પ્રતિક્રમણના વિવિધ અંગોનું વિશદ વિશ્લેષણ કરતાં પહેલાં ‘વિધિ’ પદાર્થના તાત્ત્વિક સ્વરૂપનું વિશ્લેષણ અત્યંત જરૂરી હોવાથી અહીં તેનું નિરૂપણ કરું છું.

આપણે બાણીએ છીએ કે અવિધિએ સોયમાં દોરે પણ પડેલી શકાતો નથી.

એટલે આપણે ત્યાં પ્રત્યેક ધર્માનુષ્ઠાન વિધિપૂર્વક કરવાનું શાસ્ત્રકાર મહર્ષિઓનું ફરમાન છે.

‘વિધિ’ પદાર્થ, સંવિધાન જન્ય છે.

સંવિધાન એટલે બંધારણ.

જયવંતા શ્રી જિન શાસનના સંવિધાનના પ્રકાશક સ્વયં શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્મા છે એટલે તેને ત્રિવિધે વક્ષાદાર રહેવું તે સઘળા ધર્મારાધકોની ફરજ છે.

એટલે વિધિનું બહુમાન કરવું એ સ્વયં શ્રી જિનરાજનું બહુમાન છે.

‘બહુ-માન’ શબ્દનો લાવાર્થ એ છે કે સમગ્ર મન તે-તે ધર્મક્રિયામાં પરોવી દેવું.

સમગ્ર મન પ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં પરોવવું હોય તો તેને ચોખ્ખું તેમજ એકાગ્ર બનાવવું પડે.

જે રીતે અણિયાળો તેમજ ચોખ્ખો દોરો સોયમાં પરોવી શકાય છે, તે જ રીતે એકાગ્ર તેમજ રાગદ્વેષ રહિત મન પ્રતિક્રમણમાં પરોવી શકાય છે.

સોયમાં નહિ પરોવાયેલો દોરો વસ્ત્રને સાંધવામાં સફળ નથી થતો એટલું જ નહિ, પણ તે સોય પણ હેતુસાધક નથી નીવડતી. તે જ રીતે બહાર લટકતું મન આત્માની માત્ર કુસેવામાં પરિણમે છે.

આંખની કીકી જેટલી મૂલ્યવાન ‘વિધિનું’ જતન કરવાથી સમ્યક્ત્વરૂપી રતનનું જતન આપોઆપ થાય છે.

આ વિધિમાં ભવરાગને વીંધવાની અમાપ શક્તિ છે.

જે કોઈ એમ કહેતું હોય કે ધર્મ કરણીમાં વિધિની

શી જરૂર છે? તો મારો એ જવાબ છે કે તમે કોઈ પણ કાર્ય અવિધિએ હીપાવી શકો. યા સાંગોપાંગ પાર પાડી શકો. તો હું વિધિનું બહુમાન કરવાનો મારો આંતરિક આદર આજે જતો કરું.

એક વૈજ્ઞાનિક યા ડોક્ટરને પૂછશે. તો પણ તમને વિધિનું મહત્ત્વ સમજાઈ જશે.

આખું પ્રતિક્રમણ વિધિના અક્ષય તારમાં ગૂંથાયેલું છે. જો એ તારની ઉપેક્ષા થાય તો પાપનો પ્રતિકાર કરનારી વૃત્તિનું સબળ પ્રાગટ્ય અવશ્ય મંદ પડી જાય.

કોઈ વિમાન ચાલક અવિધિએ વિમાન ચલાવે તો શું થાય?

કોઈ ડોક્ટર ઇન્જેક્શનની સોયને ગરમ કરવાની વિધિ ન પાળે તો શું થાય? અનર્થ કે બીજું કોઈ?

તેજ રીતે જે વિધિપૂર્વક પ્રતિ મણુ કરવાનું ફરમાન છે, તે વિધિ પાળવામાં પ્રમાદ સેવીએ, તો આત્માના ઘરમાંથી પાપરૂપી કચરાને દૂર કરવામાં લગભગ નિષ્ફળ જઈએ.

ખાસ અપવાદરૂપ કારણ સિવાય પ્રતિક્રમણ ઊભા-ઊભા કરવાનું છે તેજ રીતે વાંદણમાં શરીરના પ્રત્યેક અંગની હીલચાલ પણ વિધિપૂર્વક કરવાની છે મુહુપત્તિ પણ વિધિપૂર્વક પડિલેલવાની છે.

પ્રતિક્રમણના પ્રત્યેક સૂત્રને દેહના પ્રત્યેક અંગ સાથે સંબંધ છે તે સંબંધ વિધિ પાળવાથી બરાબર જળવાય છે, તેના પ્રભાવે કર્મનાં બંધન ઢીલાં પડે છે.

કોઈ પણ રાષ્ટ્રના વડાને પોતાના રાષ્ટ્રના સંવિધાનને

વક્ષાદાર રહેવું જ પડે છે, તે જ રીતે સમર્થ યુગપ્રભાવક ભગવંતો પણ શ્રી જિનશાસનના સંવિધાનને વક્ષાદાર રહીને જ એક એક શ્વાસ લે છે.

સોય અને દોરો-ખંને જ્યાં સુધી અલગ રહે છે ત્યાં સુધી તેમનું અસ્તિત્વ નામનું જ રહે છે, તે જ રીતે મન અને આત્મા અલગ રહે છે ત્યાં સુધી જીવનું દળદર ફીટતું નથી.

મુદ્દાની વાત, આખા મનને આત્મામાં ઓગાળી દેવું તે છે.

અતિ દુષ્કર આ ધર્મકાર્ય પાર પાડવા માટે સંસારના પારને પામેલા શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માની આજ્ઞાના અંગભૂત સંવિધાનનું જીવની જેમ પાલન કરવું તે છે.

‘ઉપયોગ’ અને ‘જયણા’ આ અણુમોલ શબ્દ-રત્નોના આંતર-પ્રકાશને આત્મસાત્ કરીને જ આપણે આ અતિ દુષ્કર ધર્મકાર્ય, પાર પાડી શકીશું.

સમયનો દુરૂપયોગ જેને ખરેખર ખટકતો હોય છે, તેને તે જ ભવમાં આત્માના ઉપયોગની લાગની લાગે છે, તે લાગનીના પ્રભાવે તે જ્યારે પ્રતિક્રમણ આદરે છે ત્યારે તેનો આખો આત્મા થનથની ઉઠે છે. બધાં અશુભ કર્મો ધૂળ ઉઠે છે. જેમ ભયંકર ભૂકંપમાં મજબૂત મહેલો પણ ધૂળવા માંડે છે.

કર્મો ધૂળે એટલે માનવું કે ધર્મશૂરાતન પ્રગટયું છે.

જેટલા રસપૂર્વક આત્માએ અશુભ કર્મો બાંધ્યા હોય છે, તેના કરતાં સવાથો રસ, જે આપણા આત્માને ધર્મ-કરણીમાં લાગી જાય તો એ અશુભ કર્મો, બિચારાં-બાપડાં બનીને અવશ્ય લાગી જાય.

પ્રતિક્રમણ દ્વારા આપણે શિવપદના ઉમેદવારની આગવી પાત્રતા ખીલવવાની છે.

જે કટાસણા ઉપર બેસીએ છીએ, તેને મોબાઇલ (Mobile) (હાલતી-ચાલતી) સિદ્ધશિલા સમજવાની છે.

મુહુર્તિને શુકલ લેશ્યાનું પ્રતીક ગણવાની છે,
ઓઘા યા ચરવળાને ભાવશુદ્ધિપ્રદ શક્તિનો પર્યાય સમજવાનો છે.

સપાટી ઉપરના તકલાદી જીવનને મહારવાના મોહમાં આપણે આત્માને અજવાળવાની જિનાસા સાવ વિસરી ગયા છીએ, એમ કહેવામાં લવલેશ અતિશયોક્તિ નથી.

—નહિતર કર્મદાસત્વ આપણા રૂંવાડે-રૂંવાડે આગ લગાડ્યા સિવાય ન રહ્યું હોત. “ મને દુઃખ મંજુર છે. પાપ હરગીઝ નહિ.” એ આપનું જીવનસૂત્ર હોત.

પ્રતિક્રમણ કરનારા પુણ્યશાળીને પેટ ભરવા માટે પણ પાપ કરવું પડે, તો પોશ-પોશ આંસુએ રૂંચે તો પછી એ પટારા ભરવાની ઘેલછાને તો તિલાંજલિ જ આપે ને ?

ઐહિક સુખના આશયને આપણા જીવનમાં અગ્રીમતા આપીશું, તો શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માના સકળ સત્ત્વહિતાશયને બકારો દેવાના મહાપાપના ભાગી બનીશું.

પરમ દયાળુ શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માને પ્રિયતમ આત્માને પાપનો ડાઘ લગાડીને આપણે એ પરમ તારકનો તિરસ્કાર નથી કરતા શું ?

આષાઢી વિજળીના ઝબકારામાં સોયમાં દોરો પરોવવાનો લાભ લઈ લેવાને બદલે આડીઅવળી વાતોમાં આયુષ્ય વ્યર્થ

ગુમાવીશું. તો ફરી આવો લાખેણો માનવભવ ક્યારે પામીશું ?

ખિંદુ જેટલા વર્તમાનકાલિન ઐહિક સુખ ખાતર સિંધુ જેટલા ભાવિ દુઃખના કારણરૂપ પાપને સેવવામાં શી બુદ્ધિમત્તા છે ?

પ્રતિક્રમણ-મર્મને આત્મસાત્ કરવાની માનસિક ભગૃતિ કેળવવા માટે જરૂરી આ લખાણનું ગંભીરતાથી અધ્યયન કરવાનો આરાધકોને સાદર અનુરોધ છે.

*

*

*

કોઈ પણ માણસને ‘ પાપી ’ તરીકે સંબોધવામાં આવે છે તો તે તરત લાલપીળો થઈ જાય છે.

તેનો અર્થ એ થયો કે દરેક માણસ ‘ પાપ ’ ને ખરાબ તો ગણે છે.

તો પછી માણસ પાપ કરે છે શા માટે ?

કારણ કે તે કર્મોનો દાસ છે.

કહેવાય છે કે જીવ માત્રને સ્વતંત્રતા ગમે છે. આ વાત સ્થૂલ સ્વતંત્રતા પૂરતી સાચી છે, આત્મિક સ્વતંત્રતાને લાગે વળગે છે ત્યાં સુધી બહુ ઓછા આત્માઓ સર્વ કર્મથી મુક્ત થવારૂપ સાચી સ્વતંત્રતાના ખરેખરા ચાહક હોય છે.

આવી સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે જિનકથિત ધર્મના અંગભૂત પ્રતિક્રમણ કરવું પડે છે.

પાપ પ્રતિકારશક્તિ ખીલવવાના શાસ્ત્રોક્ત જે ઉપાયો છે, તેમાં એક પ્રતિક્રમણ પણ છે.

તે પ્રતિક્રમણના અંગોનું સ્વરૂપ બેઈએ.

પ્રતિક્રમણમાં છ આવશ્યક ક્રિયાઓનો સમાવેશ

પ્રતિક્રમણમાં જે છ આવશ્યક ક્રિયાઓનો સમાવેશ થયેલો છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

(૧) સામાયિક (૨) ચઉવિસત્થો (૩) વાંદણું
(૪) પ્રતિક્રમણ (૫) કાઉસગ્ગ અને (૬) પચ્ચકૂખાણુ.
હવે જોઈએ સામાયિકનું યથાર્થ સ્વરૂપ.

સ્વનામ ધન્ય પુણીઆણના સામાયિકની વર્તમાન શાસનપતિ શ્રી મહાવીર સ્વામી પરમાત્માએ સ્વમુખે અનુમોદના કરી હતી, તે હકીકતના ઉંડાણમાં ઉતરીશું તો સામાયિકના શુદ્ધ સ્વરૂપનો પાકો ખ્યાલ આવશે.

ગૃહસ્થનું એક સામાયિક એ ઘડી (૪૮ મિનિટ) નું હોય છે.

ભૂમિ પ્રમાણ, કટાસણું પાથરી, શ્રી નવકાર અને કરેમિ લાંતે બોલી પુણીઆણ સામાયિકમાં પ્રવેશતા અને એક સમયના પ્રમાદ સિવાય તત્કાલ તેમનું મન, આત્મામાં એકાકાર બની જતું. પછી પુણીઆણ અને તેમનો આત્મા એકરૂપ બની જતા.

કહ્યું છે કે લાવ-સામાયિકની સ્પષ્ટ સ્પર્શના સાથે આરાધક આરાધ્યમાં એકાકાર બનવા માંડે છે.

પુણીઆણનું સામાયિક આવી ઉચ્ચ કક્ષાનું હતું. તેમ છતાં એક વાર સામાયિક લીધા પછી તેમનું મન આત્મામાં પૂરું એકાકાર ન થયું. એટલે તેમને દુઃખ થયું. શાથી આમ બન્યું તેની તરત તપાસ શરૂ કરી. તપાસના અંતે કારણ મળી ગયું. તે એ કે તેમનાં ધર્મપત્નીએ પોતાના

છાણું સાથે ભૂલથી પાડોશનું છાણું લઈને તે છાણાથી બનાવેલી રસોઈ પુણીઆજીએ એકાસણામાં વાપરી હતી.

શુદ્ધ ચાંદની જેવા અધ્યવસાયની સતત સુરક્ષામાં આવો દોષ પણ નાવમાં છિદ્ર સમાન ગણાય છે.

આજકાલ અનેક આરાધકો પૂજ્ય મહાત્માઓ પાસે આવીને ફરિયાદ કરે છે કે, ‘સાહેબજી ! અમારું મન શ્રી નવકારમાં લાગતું નથી. અમારું ચિત્ત સામાયિકમાં ચોંટતું નથી.’

પોતાની નબળાઈનો આવો નિખાલસ એકરાર કરનારને ધન્યવાદ છે, પણ એટલે જ અટકી ન જવાય, પરંતુ તેનું કારણ શોધીને તેનું નિવારણ કરવાની અપૂર્વ ધગશ, તાલાવેલી, તમન્ના પેદા કરવી જોઈએ.

નિયમ છે કે રૂચિ અનુસાર વીર્ય સ્કુરાયમાન થાય છે જે માણસને જે પદાર્થમાં રૂચિ હોય છે, તે પદાર્થમાં તે અદ્ય પ્રયત્ને એકાકાર બની જાય છે.

આ નિયમ અનુસાર વિચારતાં જો આપણને આત્મા અને તેના ગુણોમાં ખરેખર રૂચિ હોય, તો શ્રી નવકાર અને સામાયિક કે જે આત્માથી અભિન્ન છે તેમાં ખરેખર રૂચિ જાગવી જોઈએ.

પણ આપણે તો પર પદાર્થો પ્રત્યે મહદઅંશે પાગલ છીએ એટલે પછી કટાસણા પર બેઠા પછી પણ આપણું મન આત્માને હવાલે નથી કરી શકતા. કેટલાક લાઈ-બહેનો તો ઘડી કે ઘડિયાળ સામે જોઈને ૪૮ મિનિટ પૂરી થવાની

પ્રતીક્ષા કરે છે. એમ કે ૪૮ મિનિટ પૂરી થાય એટલે એક સામાયિક આવી ગયું ગણાય.

દ્રવ્ય-સામાયિક પૂરતી આ માન્યતા કદાચ ઠીક ગણાતી હોય તો પણ ભાવ સામાયિકની અપેક્ષાએ એ બ્રામક છે.

રાત-દિવસ સંસાર-સરસા રહીએ અર્થાત્ સાંસારિક પ્રપંચોમાં ગળાબૂક રહીએ અને પછી એકાએક જીવ સામાયિકમાં સ્થિર થાય એ કેઈ રીતે શક્ય નથી.

જે ધરીના શાસ્ત્રોક્ત સામાયિકના અચિન્ત્ય સામર્થ્યનું જે પ્રતિપાદન શાસ્ત્રોએ કર્યું છે તેના પર ચિંતન કરીશું તો સમન્વયે કે તેવું સામાયિક પાપવ્યાપારમાં અરૂચિ જાગ્યા પછી યથાકાળે આવે છે.

એટલે પૂછીએ આપણા મનને કે તને ખરેખર રૂચે છે શું ? મોક્ષ કે સંસાર ? ધર્મ કે પાપ ?

જો આપણને મોક્ષના અવ્યાખ્યાય સુખની રૂચિ હોય, તો સામાયિક અવશ્ય રૂચે. પાપવ્યાપાર જરાય ન રૂચે.

મન-વચન-કાયાને નિષ્પાપ વ્યાપારમાં જોડવાની બહુ ઓછી રૂચિનું કારણ સાંસારિક સુખ પ્રત્યેની ગાઢ રૂચિ છે.

સાચું સામાયિક ‘આવ્યું’ ક્યારે ગણાય ?

—જ્યારે સમભાવ પરિણત થાય ત્યારે.

આવા સામાયિકનું યથાર્થ પ્રતિપાદન....

કમઠે ધીરણેન્દ્રેય, સ્વોચિતં કર્મ કુર્વતિ,
પ્રભુસ્તુલ્ય મનોવૃત્તિઃ પાર્શ્વનાથઃ શ્રિયેસ્તુઃ વઃ ॥૨૫॥
૨લોક દ્વારા કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંતે કર્યું છે.

તાત્પર્ય કે સાતુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉભય પ્રકારની પરિસ્થિતિમાં હર્ષ કે શોકથી નિર્લેપ ચિત્તવૃત્તિ રહે તો સાચી સમતામાં જીવી શકાય.

સ = આત્મા

મતા = મુડી

સમતા એ જ આત્માની મૂડી છે. તેમાંથી ચિત્ત ડગે એટલે જીવનો અધઃપાત થાય.

ઉપયોગમાં સ્ખલના થાય એટલે સામાયિક ડહોળાય.

એકસીજન વગર હિમાલયના ઉત્તુંગ શિખરે પહોંચવું તે એટલું કઠિન કાર્ય નથી. જેટલું કઠિન બળતા ઘર જેવા સંસારમાં રહીને સામાયિકમાં લીન થવાનું કાર્ય છે.

સામાયિકમાં રહેલો આત્મા જ્યાં સુધી પોતાને સામાયિકથી અભિન્નભાવમાં એકાકાર નથી કરી શકતો. ત્યાં સુધી તેને આ શુદ્ધ આત્મા સ્વભાવનો અનુપમ આસ્વાદ અનુભવવા નથી મળતો.

આત્માનુભૂતિની આ કક્ષાએ પહોંચવા માટે દરરોજ સામાયિક કરવું પડે, તો કાળક્રમે તે કક્ષાએ પહોંચી શકાય.

આત્મસ્વભાવમાં રહેવાથી સ્વહિત સાથે પરહિત સધાય છે. એ શાસ્ત્રવચનને વક્રાદાર રહેનારા પૂજ્ય મહાત્માઓ પણ સ્વ પર હિતકર અન્ય કોઈ પ્રવૃત્તિ, સામાયિક (સમભાવ) ન ડહોળાય તેનું ખાસ ધ્યાન રાખીને કરે છે.

શેરીની ધૂળમાં આળોટીને થાકેલા તેમજ મેલા થયેલા બાળકને એની માતા, ઘરમાં લઈજઈ, નવરાવીને ધવરાવે છે, તે જ રીતે સંસાર-શેરીની ગંદકીમાં આળોટીને મેલા થયેલા

જીવરૂપી બાળકને સામાયિકરૂપી ધર્મમાતા વહાલથી પોતાના ઉચ્છ ગે લઈ ને હુલરાવે છે.

સામાયિકનો જે મહાપ્રભાવ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માએ પ્રરૂપ્યો છે તેના નહિવત્ બોધના અભાવે આજે આપણે કાયાને કટાક્ષણ ઉપર ગોઠવવાથી માંડ આગળ વધીએ છીએ, અર્થાત્ મનરૂપી પંખીની ઉડાઉડ ઉપર અંકુશ સ્થાપી શકતા નથી.

એટલે વ્યવહાર નયથી સામાયિકમાં બેઠા ગણાતા હોવા છતાં સમભાવના પરમ શિખરે બિરાજતા પરમાત્માથી સાવ વેગળા રહીએ છીએ.

ચેતનરાજને પૂરેપૂરો ભાવ આવવાથી જ ભાવ-સામાયિકમાં જીવાય છે એટલે સામાયિકને આત્મા પણ કહ્યો છે.

જીવ એના સ્વભાવમાં રહે છે તો તેને ચોટેલા અશુભ કર્મો ખરી પડે છે. તેના પ્રભાવે અંતઃકરણમાં ભાવસુધા વરસે છે. રૂંવાડે-રૂંવાડે શાંત રસનો અભિષેક થાય છે. પૌદ્ગલિક રાગ અતિ ઝડપથી ઓરમાયો ખની જાય છે.

આજના અત્યંત ધમાલીઆ વાતાવરણમાં જીવને સારી માતાના અખૂટ વાતસલ્યનું પાન કરાવવાની અચિન્ત્ય જે ક્ષમતા સામાયિકમાં છે તેના ઉપર ચિંતન કરવાથી ‘સામાયિક’ની બહાર રહેવું તે ભયંકર દુષ્કૃત લાગે છે.

‘માંહી રહે તે મહાસુખ માણે,

બહાર રહે તે ભવદુઃખ માણે.’

વધુ શું લખું? સમગ્ર પ્રતિક્રમણનો વળ પાચો.

સામાયિક છે. તે પછી બીજા આવશ્યક ‘ચત્વિસત્થો’માં આરાધક અપૂર્વ ઉમંગે એકાકાર બની જાય છે અર્થાત્ ચોવીસે શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માઓ સાથે તાત્વિક અલેદના અનુભવની કક્ષાએ પહોંચે છે.

તે પછી ત્રીજા આવશ્યક ‘વાંદાણાં’માં “અહો ! હું મુજ નમું” એ આનંદઘન ભાવમાં રમણતા માણે છે.

તે પછી ચોથા આવશ્યક ‘પ્રતિક્રમણ’ને પામવાનું અપૂર્વ આત્મવીર્ય સ્ફુરાયમાન થાય છે અને તે પછી પાંચમા આવશ્યક ‘કાઉસગ્ગ’ અર્થાત્ કાર્યોત્સર્ગ સ્વાભાવિક ક્રમે સધાય છે.

અને છેલ્લા ‘પચ્ચક્ખાણુ’ આવશ્યકથી ચરમ સીમાને તે આત્માને સાક્ષાત્કાર થાય છે.

આ રીતે સમગ્ર પ્રતિક્રમણ જીવંત ધર્મપર્યાય બની રહે છે.

સઘળાં પ્રતિક્રમણ સૂત્રોના અંતરાળે આ ધર્મામૃત વસેલું છે.

વાતે-વાતે મન જેને તેને આપી દેતા રહીશું ત્યાં સુધી ભૂંડા સંસારની વસમી વેઠ જ નસીબમાં રહેશે.

જ્યાં સુધી જીવને સાંસારિક સુખ મીઠાં લાગે છે, ત્યાં સુધી તેને મોક્ષસુખ આપનારો ધર્મ મીઠો નહિ લાગે.

‘મને દુઃખ મંજુર છે, પણ પાપ હરગીઝ નહિ.’ એવો દૃઢ સંકલ્પ કરીને, તદ્દનુરૂપ જીવન જીવવાથી જ આત્મા ઉજળો બને છે. તે પછી તેને મેલો કરનારા પાપ પ્રત્યે ગુણુપ્પા જાગે છે.

જુગુપ્સા જાગવી એટલે ચીતરી ચઢવી.

પાપ પ્રત્યે જ્યારે હાડોહાડ નફરત પેદા થાય છે, ત્યારે આવી ચીતરી જાગે છે.

વિષ પ્રાણોનો નાશ કરે છે, તો પાપ આત્માના ગુણોનો ઘાત કરે છે.

તાત્પર્ય કે પાપ વિષ કરતાં વધુ ભયંકર છે, તેમ છતાં મોહ, મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનને વશ થઈને જીવો પાપરૂપી મહાવિષનું પાન કરતાં ખચકાતા નથી.

જીવહિંસા કરવી એ પાપ.

અસત્ય બોલવું એ પાપ.

આ રીતે પાપનાં મૂળ સ્થાનો અઢાર છે.

આ પૈકી કયા પાપનું મેં આજે સેવન કર્યું તેની નોંધ આરાધકે પોતાની નોંધપોથીમાં રાખવી જોઈએ અને તેના અધિકારી ગુરુ પાસે પ્રગટ એકરાર કરીને પ્રાયશ્ચિત્ત લેવું જોઈએ.

પ્રાયશ્ચિત્ત એ અભ્યંતર તપનો એક પ્રકાર છે.

ચિત્તને પ્રાયઃ તે પાપમાં હું હવે નહિ જોડું એવો ભાવાર્થ પ્રાયશ્ચિત્ત-તપનો છે.

‘પ્રાયઃ’ શબ્દ એટલા માટે ગોઠવ્યો છે કે સંસારી જીવનું ચિત્ત ક્યારેક ડામાડોળ થઈને કદાચ એ પાપ પુનઃ કરી પણુ દે. પણ અંગીકાર કરેલા પ્રાયશ્ચિત્તને પાળવાની ચીવટવાળો વિવેકી આત્મા તો પુનઃ એ પાપથી વેગળો જ રહે છે.

પ્રતિક્રમણ પૂર્વે લેવાતા સામાયિકનો પ્રારંભ ગૃહસ્થો મંત્રાધિરાજ શ્રી નવકાર ગોલીને કરે છે.

શ્રી નવકારને પ્રણામ એટલે સર્વથા નિષ્પાપ જીવનના પરમ શિખરે ધિરાજતા શ્રી અરિહંત અને સિદ્ધ પરમાત્માને પ્રણામ. તેમજ સર્વ પાપ વ્યાપારથી વિરમીને નિષ્પાપ વ્યાપારમાં લીન થવાના પુરુષાર્થમાં ઉજમાળ આચાર્ય-ઉપાધ્યાય અને સાધુ લગવંતને પ્રણામ.

વિરમવું એટલે પંડ પ્રત્યેના ગાઠ રાગથી વિરક્ત થઈને, આત્માર્થી બનવું તે.

નિકૃષ્ટ અધ્યવસાયની જે ગોઠ, તે ‘નિગોઠ’.

નિકૃષ્ટ અધ્યવસાય એટલે પોતાની જાત (Self) પ્રત્યેના ગાઠ રાગમાં રંગાઈને એક પોતા સિવાયના સર્વ જીવો પ્રત્યે દુર્ભાવ દાખવવો.

આ અધ્યવસાય ઘટ્ટ બને છે તો કૃષ્ણલેશ્યાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે.

નિગોઠના જીવો મુખ્યત્વે આ જ અધમાધમ અધ્યવસાયમાં મગ્ન રહે છે, કારણ કે ત્યાં એક શરીરમાં અનંત જીવોને સાથે રહેવું પડે છે. એટલે દરેક જીવ, બાકી બધા જીવોને પોતાના અંગત સુખના કટ્ટર શત્રુ માને છે અને તેથી તે બધા જીવો તરફ દુર્ભાવનું ઝેર ઓકે છે.

અનાદિ અવિદ્યાજન્ય આ મિથ્યા સંસ્કારનું એટલું બધું પ્રભુત્વ છે કે આ માનવના લવમાં પણ તે જીવને સ્વાર્થાધિ રાખે છે, પુદ્ગલાનંદી રાખે છે.

આ અધમાધમ અધ્યવસાયને નિર્મળ કરવાનો શ્રેષ્ઠ

રાજમાર્ગે શ્રી અરિહંત પરમાત્માએ પ્રકાશેલા સર્વ સત્ત્વ હિતાશયમૂલક ધર્મની વિધિ-બહુમાનપૂર્વક આરાધના કરવી તે છે.

આવી ઉત્તમ પ્રકારની આરાધના માટેની ભૂખ શ્રી નવકારના ભાવપૂર્વકના જાપથી જાગે છે. તેવા પરિણામે પાપબુદ્ધિ પાંગળી બને છે, ધર્મબુદ્ધિ સશક્ત બને છે એટલે ધ્યાન ધર્મમાં રહે છે.

વિભાવને નમવું તે પાપ,

સ્વભાવને નમવું તે ધર્મ.

તીર્થાધિરાજ શ્રી શત્રુજય મહાતીર્થે જઈ, શ્રી આદીશ્વર દાદાની પૂજા કરનારા પુણ્યશાળીઓની લાંબી કતાર લાગે છે.

આ કતારમાં ઊભેલા, ભાવિકો પૈકી અનેક વિવેક છોડીને આગળ વધવાનો જે પ્રયત્ન કરે છે તે પણ નિગોદવાસ દરમ્યાન લાગુ પડેલા ‘હું પહેલો’ નામના ભાવરોગનું જ સખળ પ્રમાણ છે.

એકવાર દાદાની પૂજા કરનારા ભાઈઓમાં ચોથા ક્રમે ઊભેલા મને પાંચમા નંબરના ભાઈએ જોરથી એવો ધક્કો માર્યો કે હું પડતાં માંડ બચ્યો, છતાં મારે ખસી તો જવું જ પડ્યું. કારણ કે ત્રણ જગતના નાથ સન્મુખ હું કોઈ અવિવેક, ગેરશિસ્ત, ગરબડ, ફરિયાદ કરી શકું તેમ ન હતો.

મારો આ જાત અનુભવ અહીં એટલા માટે ટાંક્યો છે કે તેમાંથી આરાધક આત્માઓ બોધ ગ્રહણ કરીને ઉત્તમ આરાધનાના ક્ષેત્રોમાં વિરાધનાનું પાપ કરતાં અચકાય તેમજ પાછા પડે.

મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધવાની ભાવના અનુમોદનીય છે, પણ અહંને અગ્રતા આપવાની ઇચ્છા ગર્હણીય છે કારણ કે અહંને સેવવાથી આત્મા નબળો પડે છે.

એટલે અહંકારને નામશેષ કરીને અરિહંતાકારે પરિણમવું તેને સાચો ભાવ-નમસ્કાર કહ્યો છે.

‘નમો અરિહંતાય’ મોદ્યા પછી પણ જો આપણે આત્માના અરિ એવા અહંકારાદિને નમીએ તો આપણે શ્રી નવકારનો તિરસ્કાર કરવાના ચીકણા પાપથી બંધાઈએ.

પણ તનની કુશળતાના જેટલા ચાહકો આ દુનિયામાં છે, તેના કરતાં ઓછા મનની કુશળતાના ચાહકો છે અને તેના કરતાં ઘણા ઓછા આત્માની કુશળતાના ચાહકો છે.

નહિતર આત્માની કુશળતા માટે કરાતા પ્રતિક્રમણમાં જયણા અને ઉપયોગનું એકચક્રી સામ્રાજ્ય હોય, પણ આવું વાતાવરણ અપવાદરૂપ સ્થાનમાં જ માનવા મળે છે.

શ્રી જિનરાજને ‘સકુળકુશળ વદલી...’ કહીને સ્તવનારા આપણે, બીજી જ ક્ષણે સ્વ-પર આત્માની અકુશળતાના કારણરૂપ પાપકર્મને સેવતાં જો તીવ્ર આંચકો ન અનુભવીએ તો માનવું પડે કે આપણી ધર્મોપાસના મડદાળ છે. આપણો મોહ દળદાર છે.

નિયમા સચ્ચારિત્રવંત શ્રી પંચ પરમેષ્ઠિ ભગવંતોને નમનારા આપના મનમાં, રવિતેજના પ્રભાવે અલોપ થતા તિમિરની જેમ, પાપ કરણબુદ્ધિ અલોપ ન થાય ત્યાં સુધી સ્વીકારવું રહ્યું કે આપણું નમન ઐહિક સ્વાર્થજન્ય છે.

માટે તો પ્રતિક્રમણમાં વારંવાર શ્રી નવકાર ગણવાનું વિધાન છે.

દીર્ઘકાળનો રીઢો રોગ, કુશળ વૈદની એક દિવસની ઔષધિથી સર્વથા નાબૂદ થતો નથી, તેમ અનાદિકાળથી આત્મામાં નીરક્ષીરન્યાયે મળીને રહેલો ભાવમળ, એક માનવ-ભવમાં થોડાક વર્ષોની ધર્મારાધનાથી સર્વથા નાબૂદ ન પણ થાય. તેમ છતાં તે ક્ષીણ તો થાય જ છે.

માટે તો સમર્થ શાસનપ્રભાવક આચાર્ય લગવંતાદિને પણ દરરોજ સવાર-સાંજ પ્રતિક્રમણ કરવાનું શાસ્ત્રનું ફરમાન છે.

આજે આ દેશમાં જે વાતાવરણ છે, તેનાથી ઘેરાયેલા કોઈ પણ જીવને, આત્માભિમુખ રહેવા માટે શ્રી જિનાલય અને જિનજિંબનો આશ્રય અનિવાર્ય છે.

પ્રતિક્રમણમાં આગમ-મર્મ છે. જિનજિંબમાં ધર્મ-મર્મ છે. જિનજિંબમાં ધર્મ-મર્મ શી રીતે છે ?

સાક્ષાત્ શ્રી જિન સ્વરૂપ શ્રી જિન પ્રતિમાજીનું દર્શન. આત્માના પરમાત્મા સ્વરૂપના દર્શન માટેનું અબ્બેડ. અનન્ય અનુપમ માધ્યમ છે માટે જ કહ્યું છે કે—

દર્શનં દેવદેવસ્ય, દર્શનં પાપનાશનમ્,
દર્શનં સ્વર્ગ સોપાનં, દર્શનં મોક્ષ સાધનમ્.

પ્રતિક્રમણ દરમિયાન બોલાતાં સૂત્રોના શ્રવણમાં એકતાનતાનો જે અભાવ આજકાલ જોવા મળે છે તે એવું સૂચવે છે કે આપણને ચલણી નોટો ગણવામાં જેટલો રસ પડે છે. તેટલો પણ રસ આ સૂત્રોને સાંભળવામાં પડતો નથી.

માટે આપણને આત્માને સરસ બનાવવાની નહિવત્ તાલાવેલી છે.

હું છાતી ઠોકીને કહું છું કે જો પ્રતિક્રમણ સૂત્રોને કાન સાથે મન અપાય તો આત્મ પ્રદેશોમાં રહેલો કર્મરૂપી કચરો ઝડપથી બેઘર બનવા માંડે.

સાકરની વ્યાખ્યા નહિ જાણનારને પણ તે મીઠી લાગે છે, કારણ કે તે તેનો સ્વભાવ છે. તેમ પ્રતિક્રમણ સૂત્રોના અર્થ નહિ જાણનારો સુપાત્ર આત્મા સાકરને મોંમાં મૂકવાની જેમ તે સૂત્રોને આપું મન આપી દે છે તો તેને તરત સરસ આત્માની અનુભૂતિ થાય છે.

પણ ધર્મકરણીની બાબતમાં આપણે એટલા ઉત્સાહી નથી જેટલા ભવરાગ પોષક કરણીમાં છીએ.

પ્રતિક્રમણ કરનારા પુણ્યાત્માને ઘર કરતાં ઉપાશ્રય વધુ ગમે. પેઢી કરતાં દહેરાસર વધુ ગમે. એટલે તે ઘર અને પેઢીની સંભાળ, આત્માને સંભાળીને કરે.

અર્થાત્

સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા, કરે કુટુંબ પ્રતિપાળ,
અંતરથી અળગો રહે, જિમ ધાવ ખિલાવત બાળ.

પૂ. ઉપાધ્યાયજી ભગવંતના ઉક્ત કથનનો સાર એ છે કે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા જળકમળવત્ નિર્લેપ રહીને કુટુંબ આદિની સારસંભાળ રાખે. સામાન્ય પ્રકારના માણસોને એમ લાગે કે એ સાંસારિક કાર્યોમાં રચ્યો પચ્યો છે, પણ એનો જીવ જિનમાં હોય. આત્મામાં હોય.

જેમ બે લાંબા વાંસ વચ્ચે બાંધેલા દોરડા પર નાચતા

નટનો જીવ પોતાના પગના અંગુઠાની દોરડા સાથેની પકડમાં હોય છે તેમ સમ્યગદષ્ટિ આત્મા બહારથી જે કામકાજ કરે છે તે સમયે તેનું મન તો આત્મામાં હોય છે.

પ્રભાકરના પ્રકાશમાં સ્નાન કરીને હસતા-નાચતા મૃદુ પુષ્પની જેમ પ્રતિક્રમણના પાવનકારી પ્રકાશમાં સ્નાન કરીને આપણે પુષ્પ જેવા મૃદુ, પવિત્ર, પ્રસન્ન ચિત્તવાળા બનવાનું છે.

પ્રતિક્રમણમાં આપણે જે સૂત્રો બોલીએ છીએ તેમજ સાંભળીએ છીએ, તે પ્રત્યેક સૂત્રમાં અસાધારણ કોટિની આત્મશુદ્ધીકરણની ક્ષમતા છે. અને તે બધા સૂત્રોમાં શ્રી નવકાર શિરમોર છે એટલે તેને શ્રી જિનશાસનનો સાર (જિજ્ઞાસણસ્સ સારો .) કહેલ છે.

ચૂલિકા વગરનો શ્રી નવકાર એ સહી વગરના ચેક જેવો છે. પાયા વગરના પ્રાસાદ જેવો છે, માટે દૃઢ અક્ષરના પૂરા બાપનું વિધાન છે.

શ્રી નવકારમાં રમતા મનમાં, સંસાર શી રીતે ટકી શકે ? જે સૂર્ય સામે અંધકાર ટકે તો જ આવી આશ્ચર્ય-જનક ઘટના બને.

આખું પ્રતિક્રમણ શું છે ?

પાપનું ઘર છોડીને સર્વશ્રેયસ્કર ધર્મના ઘરમાં ત્રિવિધે વસવાટ કરવો તે છે.

તેમ છતાં પ્રતિક્રમણના પાવનકારી પ્રકાશને ઝીલવાની જે તાલાવેલી આપણા આખા મનમાં જાગવી જોઈએ તે ન જાગવાનું કારણ આત્માના અચિન્ત્ય સામર્થ્યને કુઠિત કરતા પાપાચાર પ્રત્યેની આપણી કૂણી લાગણી છે.

અમૃતમાં ઝેર લેજવીને આપણે શું પામીશું ?

ગંગાજળને ગટરમાં વહાવીને આપણે શું ખાટીશું ?

કુંદનને કથીર સાટે વેચીને આપણે શી કમાણી કરીશું ?

મેરૂનું માટી જેટલું મૂલ્ય આંકીને આપણે ‘માટીઘેલા’ જ

પૂરવાર થઈશું !

‘માટીઘેલા’ એટલે પુદ્ગલ રસિક—ભવાભિનંદી—

—સંસારસેવક.

શ્રી જિનાશાના અંગભૂત પ્રતિક્રમણને સેવનારો પુણ્યાત્મા
સંસારની સેવામાં રચ્યો—પચ્યો રહી શકે ખરો ?

તો તો માનવું પડે કે સિંહબાળે ઘાસમાં મોં ઘાલ્યું ?

વિજળીના તારને ભૂલથી પણ સ્પર્શ થઈ જાય છે, તો
તીવ્ર જે આંચકાનો પ્રાયઃ જીવલેણ અનુભવ થાય છે, તે
અનુભવ જીવતા જીવને જ થાય છે, મડદાને નથી થતો.

તો પછી હિંસા, જૂઠ, ચોરી, અગ્રહ સેવન આદિ પાપ
પૈકી કોઈ એક પાપને કોઈ પ્રતિક્રમણ-પ્રેમી આત્મા ઇરાદા-
પૂર્વક સ્પર્શ કરવાની હામ ભીડી શકે ખરો ? અને જો
સ્પર્શ કરે તો મૂર્ચ્છિત થયા વગર રહે ખરો ? તેમ છતાં
જો મૂર્ચ્છિત ન થાય તો માનવું પડે કે તે પાકો પ્રતિક્રમણ-
પ્રેમી નથી. પણ મડદાળ માનવી છે.

પ્રતિક્રમણ-પ્રેમી એટલે પાપનો કટ્ટર પ્રતિપક્ષી ધર્મનો
નિષ્ઠાવાન પક્ષકાર.

—તો આપણે કોના પક્ષકાર છીએ ? પાપના કે
ધર્મના ?

પાપ કોલસા કરતાં વધુ કાળુ છે. ઝેર કરતાં વધુ કાતિલ

છે. આગ કરતાં અધિક દાહક છે. વિષ્ટા કરતાં વધુ ગંદુ છે.

ધર્મ ચાંદની કરતાં વધુ ઉજ્જવળ છે, અમૃત કરતાં વધુ મીઠો છે. બરફ કરતાં અધિક શીતળ છે. ક્ષીરાન્ન કરતાં સવાચો પોષક છે.

તેમ છતાં પાપ તરફ લપસવાના મનના મિથ્યા વલણ ઉપર આપણે અંકુશ ન સ્થાપી શકીએ તો આપણે ભીષણ વનમાં ભૂંડે હાલે ભટકતા પશુ કરતાં હલકી કક્ષાના જ ગણાઈએ ને !

પશુ કરતાં હલકી કક્ષાના એટલા માટે ગણાઈએ કારણ કે પશુઓ વિવેકરહિત અસંજી જેવા જીવો છે, આપણે સંજી જીવો છીએ એટલે સારાસાર વિવેક કરવાના અમોઘ સાધનરૂપ પ્રગટ મનવાળા છીએ.

પશુને ભૂખ લાગે છે, તો ગમે તે ખેતરમાં ઘૂસી જઈને ચરવા માંડે છે, પણ આપણે તેમ કરી શકતા નથી, કારણ કે આપણું મન આપણને તેમ કરતાં અટકાવે છે.

જો આપણું મન ચોરી છૂપીથી લોજન કરતાં આપણને અટકાવી શકતું હોય તો હિંસા, અસત્ય, પરનિંદા, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ આદિ પાપ કરતાં કેમ અટકાવી શકતું નથી ?

ગંભીર આ પ્રશ્નનો શાસ્ત્રોક્ત ખુલાસો એ છે કે આપણું મન, આત્માને બદલે સંસાર તરફ ઝૂકેલું હોય છે ત્યારે જ તે આવાં પાપ કરતાં અચકાતું નથી.

—તો પ્રશ્ન એ ઊભો થશે કે જે આત્મા પ્રતિક્રમણ કરતો હોય. તે આત્મા પાપરૂચિવાળો હોઈ શકે ?

આ પ્રશ્નનો સચોટ જવાબ પૂ. ઉપા. શ્રી યશો-
વિજયજી ગણિવર નીચેની સ્તવન પંક્તિઓ દ્વારા આપે છે.

“ઝીલ્યા જે ગંગાજળે, તે છિદ્ધર જળ નવિ પેસે રે,
જે માલતી ફૂલે મોહીઆ, તે આવળ જઈ નવિ બેસે રે.”

તો પછી પાવનકારી પ્રતિક્રમણરૂપી ભાવગંગામાં ઉમંગે
બધા જ પ્રાણોને સ્નાન કરાવ્યા પછી. જે આપણને કાળા
કામરના પ્રવાહ જેવા પાપમાં આળોટવામાં મઝા આવે તો
હૃદ થઈ ગઈ કહેવાય. અર્થાત્ આપણે સાવ નિર્મલ્ય કરીએ.

પાપ થઈ જાય તે એક વાત છે અને પાપ કરવા જેવું
લાગે તે બીજી વાત છે.

ગૃહસ્થ પાપ ન જ કરે એ શક્ય નથી. કારણ કે એ
કાજળની કોટડી જેવા સંસારમાં વાસ કરે છે પણ જે પાપ
તેને કાઢરૂપ, કલંકરૂપ ન લાગે તો તેનો આત્મા અધિક
મોહગ્રસ્ત છે એ પૂરવાર થાય છે.

આ મોહનું સચોટ મારણ મહામોહજેતા શ્રી અરિહંત
પરમાત્માની ભાવપૂર્વકની લક્ષિત જરૂરી છે.

પ્રતિક્રમણ એ આ લક્ષિતનો જ એક પ્રકાર છે.

સાચી લક્ષિત તેને કહે છે, જેના અસાધારણ પ્રભાવે
વિલક્ષિતો (અલગતાનો) સમૂળ ઉચ્છેદ થાય.

શ્રી નવકારનું સંવ્યાવરૂપણાસણું પદ-લક્ષ્ય અને
લગવાન વચ્ચે વજ્રદિવાલરૂપ-પાપકરણવૃત્તિનો સમૂળ ઉચ્છેદ
કરવાની, શ્રી પંચ પરમેષ્ઠિ લગવંતોની પૂર્ણ પ્રકર્ષવાન
શક્તિની આપણને ગેરંટી આપે છે.

પાપ કરવાની વૃત્તિનું મૂળ સહજમળ છે.

ધર્મ કરવાની વૃત્તિનું મૂળ લવ્યત્વભાવ છે.

સહજમળનો હ્રાસ અને લવ્યત્વભાવનો વિકાસ બંને કાર્યો શ્રી અરિહંતાદિ ચારનું અનન્યભાવે શરણુ ગ્રહણ કરવાથી થાય છે.

પ્રતિક્રમણ એ પંચ પરમેષ્ઠિ લગવંતોમાં જીવ પરોવવાનું એક અનુપમ ધર્મકાર્ય છે. માટે તેનો આરાધક, પાપનો પ્રતિપક્ષી બની શકે છે. ધર્માનુરાગી બની શકે છે. ધર્મકરણીમાં ઉદયમવંત, ઉપયોગવંત બની શકે છે.

જેને પાપ કરતાં થાક લાગે. તન્મર આવે અને ધર્મ કરતાં હર્ષ થાય તેને શાસ્ત્રો ‘પાપભીરુ’ અને ‘ધર્મરસિક’ આત્મા કહે છે.

સાતે ધાતુઓની શુદ્ધિ સિવાય, પાપપ્રતિકારશક્તિ લાગ્યે જ પ્રકટે છે.

સાતે ધાતુઓની શુદ્ધિ માટે માર્ગાનુસારીના ૩૫ પાંત્રીસ ગુણોને અંગીકૃત કરવા પડે છે. તેમાં પહેલો ગુણ-ન્યાયો-પાર્જિત વિત્ત છે.

તેનો અર્થ એ છે કે ન્યાયના માર્ગે મળેલા કે મેળવેલા દ્રવ્ય વડે ખરીદેલા ધાન્યથી બનાવેલું ભોજન વાપરવું. તેમજ નિર્વાહ માટે પણ જરૂરી વસ્તુઓ ન્યાય-દ્રવ્યથી જ ખરીદવી.

મૂળ મુદ્દે આ ગુણ આપણને ન્યાયના પાકા પક્ષકાર બનવાની ખાસ તાકીદ કરે છે.

અન્યાય કહો કે અધર્મ બંને શબ્દો એકાર્થક છે.

ન્યાય કહો કે ધર્મ એ બંને શબ્દો પણ એકાર્થક છે.

સાતે ધાતુઓને કમજોર કરવામાં પાયાનો ભાગ

અન્યાયોપાર્જિત વિત્તથી ખરીદેલા ધાન્યાદિનું ભોજન સેવન ભજવે છે.

હું તો ત્યાં સુધી કહીશ કે કદાચ પત્થરને પચાવી શકનારી જઠરાગ્નિ પણ પાપનું ધાન્ય કદી ન પચાવી શકે, તે પેટમાં જાય એટલે પાપભુક્તિ પુષ્ટ થાય થાય ને થાય જ !

આરાધક માટે અતિ ઉપકારક મહત્ત્વ ધરાવતી આ વાત અહીં એટલા માટે ટાંકી છે કે, તેમાંથી સાર ગ્રહણ કરીને, આરાધકે અન્યાય-અધર્મના માર્ગે મળતા કોહીનૂથી પણ સદંતર દૂર રહેવાનું સત્ત્વ ખીલવી શકે.

કુશળ વૈદરાજના સચોટ નિદાન પછી લેવાતા ઔષધથી પણ જો દર્દીનો રોગ કુમશઃ ઓછો ન થવા માંડે તો શું સમજવું ?

એ જ કે તે અનુપાન અર્થાત્ પરહેજ પાળવામાં ઠીલો હશે.

આ સંસારના સર્વ દુર્વાર રોગોને સદંતર નાબૂદ કરનારા ધર્મના પ્રકાશક શ્રી જિનરાજને અનંતાનંત ઉપમાઓ પૈકી એક ઉપમા ‘મહાવૈદરાજ’ની પણ આપવામાં આવી છે.

અને તેઓશ્રીએ જ જગતના જીવોને અનાદિકાળથી વળગેલા મહામોહરૂપી મહારોગને નાબૂદ કરવાનો અજેડ એક ઉપાય તરીકે પ્રતિક્રમણ-ધર્મને પ્રરૂપ્યો છે. એ પ્રતિક્રમણ કરવા છતાં આપણી પાપભુક્તિ પાંગળી ન પડતી હોય તો તેનું કારણ પ્રતિક્રમણ કરનારે અર્થાત્ ધર્મના આરાધકે જે પરહેજ પાળવી જોઈ એ તે પાળવામાં બેપરવાઈ કરી છે.

નહિતર પ્રતિક્રમણ લાગુ પડે છતાં પાપવૃત્તિ પાતળી પડ્યા સિવાય ન રહે. પણ પ્રતિક્રમણની પરિણતિ આડે મોટો અવરોધ તો આપની પોતાની સાતે ધાતુઓની કમજોરી પેદા કરે છે.

જો કોલસો આવવાથી મોં લાલ થાય, તો અન્યાય, અનીતિ, અધર્મ આદિના સેવનથી આત્મા ઉગળો બને !

પ્રત્યેક વિવેકી પુરુષ પોતાની આવક-જવકનું ચોકસું ચિત્ર હંમેશાં ધ્યાનમાં રાખીને ખર્ચ કરે છે તેના કારણે તે દેવાદાર બનતો નથી.

તે જ રીતે પ્રત્યેક ધર્મરાધકે પણ પોતાના રોજીના જીવનમાં થતાં પાપ-પુણ્યનાં કાર્યોની પાકી ખતવણી કરવી જોઈ એ.

એમ કે આજ સવારથી સાંજ સુધીમાં હું કેટલીવાર જૂહું બોલ્યો. કેટલો સમય ક્રોધ, માનાદિ કષાયોને આપ્યો. કેટલો સમય છકાય જીવની રક્ષામાં સાર્થક કર્યો. કેટલો સમય પરપદાર્થના ધ્યાનમાં બરબાદ કર્યો. મારી પાંચે ઇન્દ્રિયો આજે કેટલીવાર શ્રી પંચ પરમેષ્ઠિ લગવંતોના તે-તે આગવા વિષયમાં લયલીન રહી અને કેટલીવાર પૌદ્ગલિક શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધાદિમાં મશગુલ રહી.

આવી સ્પષ્ટ, નિર્દોષ નોંધ આરાધક માટે ખાસ જરૂરી છે.

એકવાર મેં મારા અનન્ય ઉપકારી ગુરૂદેવશ્રીને પૂછ્યું. “કૃપાળુ ! રોજ ગણુતા શ્રી નવકારની નોંધ રાખું ?”

તેઓશ્રીએ સહજભાવે ફરમાવ્યું. “ રોજ તમે શ્રી અરિહંતાદિ ભગવંતોની આજ્ઞાનો કેટલીવાર તિરસ્કાર-ઉપેક્ષા કરો છો. તેની નોંધ રાખવા અવસર જોવા સાથે, તમે નવકારની નોંધ રાખો તેનો વાંધો નથી, સાથે આ કામ પણ કરજો.

તેઓશ્રીના આ ઉપકારક ફરમાન ઉપર સતત ચિંતન કરતાં મને એ શાસ્ત્ર-સત્ય સ્પર્શ્યું કે મારે તેમજ આરાધક માત્રે, પોતાનાં હુકૃત અર્થાત્ પાપકૃત્યને ચીવટપૂર્વક ધ્યાનમાં રાખવા જોઈએ. તો જ આરાધના માટે અનિવાર્ય વિનમ્રતા અંગભૂત બની શકે છે.

પોતાની સારી કરણીની પોતે જાતે વાહવાહ કરે તેને શાસ્ત્રોએ આત્મશ્લાઘારુપ અવગુણ તરીકે વર્ણવેલ છે.

માટે જ ઉપકારી ભગવંતોએ સર્વ જીવોના સુકૃતોની હાર્દિક અનુમોદના પર પૂરતો ભાર મૂક્યો છે, કે જેથી પ્રત્યેક જીવને પોતાનું હુકૃત ખટકે.

હુકૃત ખટકે એટલે પાપ કરવાની વૃત્તિને ઝાટકો લાગે.

‘ પ્રતિક્રમણ-પ્રકાશ ’ નામક આ ગ્રંથમાં પાપનો પ્રણાશ કરવાની ધર્મની અચિન્ત્ય શક્તિમાં આપણી સમગ્રતા ઓતપ્રોત થઈ જાય તેવી ભવ્ય આબોહવા, તેવું મંગળકારી વાતાવરણ, અને શુભંકર હવામાન નિર્માણ કરવાનાં મુખ્ય આશય હોઈને વારંવાર પ્રતિક્રમણ કેમ લાગુ પડતું નથી, તેનું શાસ્ત્રોક્ત નિરૂપણ કરવું પડે છે.

અનંતા શ્રી અરિહંતાદિ ભગવંતોના શાશ્વત મહા-પ્રસાદરૂપ શ્રી નવકારમાં નિત્ય ઉમંગે નિવાસ કરવાના

ધન્યતર અવસરના ભાગી પુણ્યાત્માઓને પાપનો પડછાયો પણ ન જ ગમે એમાં કોઈ નવાઈ નથી.

નવાઈ હોય તો એ વાતની છે ! કે તેવા કોઈ આત્માને પાપ કરવા જેવું લાગે !

તો ખચિત કળુલવું પડે કે તેનો આત્મા ઘણો જ મેલો છે, અર્થાત્ તેના આત્મપ્રદેશોમાં સહજમલ ખૂબ જ વધારે પ્રમાણમાં જામેલો છે.

સ્થૂલ આરોગ્ય જાળવવા માટે મળશુદ્ધિ આવશ્યક ગણાય છે તેમ ભાવ આરોગ્યની પરિણતિ માટે સહજમળ-અર્થાત્ પાપકરણવૃત્તિથી નિવૃત્ત થવું તે અનિવાર્ય છે.

રેશમી વસ્ત્રને જો અવળી ઘેડ પડી જાય છે તો તેને સવળી કરવા માટે ફરીથી પાણીમાં પલાળીને નવેસરથી ધોત્તી કરવી પડે છે.

તે જ રીતે સહજમળ-જીવને પાપાભિમુખ જ રાખે છે, તેને ધર્માભિમુખ કરવા માટે દેહભાવથી સર્વથા નિર્લેપ એવા પરમાત્માને સમર્પિત થવું પડે છે.

તો પ્રતિક્રમણનો અપૂર્વ આસ્વાદ તત્કાલ અનુભવવા મળે છે.

મીનને (માછલીને) જેવી પ્રીત જળ સાથે છે, એવી પ્રીત ધર્મ સાથે બાંધવા માટે પ્રતિક્રમણ એ શાસ્ત્રોક્ત શ્રેષ્ઠ સાધનો પૈકી એક છે.

ઉપાશ્રયમાં વિધિવત્ પ્રતિક્રમણ કર્યા પછી, ઘરમાં દાખલ થતાંની સાથે જ જો આપણો જીવ સાંસારિક રંગરાગમાં ભળી

જતો હોય તો આપણું તે પ્રતિક્રમણ સાવ ઉપલક ગણાય.
અંતઃકરણપૂર્વકનું ન ગણાય.

આપણે પ્રતિક્રમણ શા માટે કરીએ છીએ ?

—તો કે પાપથી નિવૃત્ત થઈને ધર્મમાં પ્રવૃત્ત થવા માટે.

અનંતજ્ઞાની ભગવંતોએ પ્રતિક્રમણ સૂત્રોની જે સંકલના કરી છે, તે એવી અજબ ખૂબીવાળી છે કે જે આપણે તેમાં ખરેખર ઓતપ્રોત થઈએ તો મોહરૂપી મદ્દની હાલત મગતરા જેવી થઈ જાય. અર્થાત્ પછી આપણને અસત્ય બોલતાં તમ્મર આવી જાય. આપણી જીભ થોથવાય. જ્યારે ધર્મકાર્ય સાવ સરળતાથી કરી શકાય.

શ્વાસ લેવાની જે સ્વાભાવિક પ્રક્રિયા ચાલે છે, તે જ રીતે ધર્મધ્યાન આપણા સ્વભાવમૂલ બનવા માંડે. આર્તધ્યાન આપના ચિત્તની ગરિમાને સ્પર્શી ન શકે.

પણ ખાટલે મોટી ખોડ એ છે કે—આત્મવીર્યને સ્કુર-યમાન કરનારા પ્રતિક્રમણ સૂત્રોના અર્કને, આપણે બળરૂ વસ્તુને આપીએ છીએ તેટલો પણ ભાવ આપી શકતા નથી.

આપણો બધો ઉત્તમ ભાવ ભવપરંપરાનાશક ધર્મને હોંસે હોંસે આપવાને બદલે, ભવપરંપરાવધર્ક રાગ-દ્વેષને હોંસે હોંસે આપતા રહીશું, ત્યાં સુધી પ્રતિક્રમણનો પાવનકારી પ્રકાશ, આપના આત્મ પ્રદેશોમાંના ભાવ-માલિન્ય સુધી નહિ પહોંચી શકે.

સ્નાન કરીને દેહને શુદ્ધ કર્યા પછી તેના ઉપર કોલસો ઘસનારો મૂર્ખ ગણાય છે. તેમ પ્રતિક્રમણ દ્વારા આંતરિક

વિશુદ્ધિ કર્યા પછી પાપના પંકમાં રગડોનારો પણ ભૂખ ગણાય છે.

જાની ભગવંતો ફરમાવે છે કે ચારગતિરૂપ સંસારમાં સુખ નથી. સાચું, અખંડ, અવ્યાપાધ, શાશ્વત સુખ મોક્ષમાં છે.

પણ લોળા તેમજ અજ્ઞાન જીવો દુઃખના અદ્વકાલીન અભાવને સુખ માનીને તેમાં લપટાય છે.

ભૂખનું દુઃખ લોજનથી શમે ખરું. પણ આઠ-દસ કલાક માટે, પુનઃ ભૂખ લાગે છે એટલે લોજન કરવાની વૃત્તિ સળવળે છે.

એટલે આહાર આદિ ચાર સંજ્ઞાઓને જાનીઓએ કારમો વળગાડ કહેલ છે.

આ વળગાડના ધૂણાવ્યા ધૂણવામાં નાનમ નહિ સમજનારા પણ બોદા છે.

નક્કર આત્માને તો ભૂખ, નિદ્રા આદિ હોતાં જ નથી. માટે જ તેને ‘આનંદધન’ કહ્યો છે.

એવા આનંદધનને તે વળી દુન્યવી સુખના અભરખા હોય ?

ન જ હોય, છતાં હોય તો તેનું કારણ કારમો દેહાધ્યાસ છે, એકાંત બહિર્મુખતા છે.

આ ખંને દોષોને નિર્મૂળ કરવાની તીવ્ર તાલાવેલીથી પ્રતિક્રમણમાં પ્રાણો પૂરા પડળે છે એટલે પ્રગટે છે.

આલો ત્યારે જોઈએ પ્રતિક્રમણના સૂત્રોનો પ્રભાવ !

ગૃહસ્થો પ્રતિક્રમણનો પ્રારંભ ગુરૂ મહારાજની અનુપ-
સ્થિતિમાં શ્રીનવકાર અને પંચિદિય સૂત્ર બોલીને ભાવાચાર્યની
સ્થાપના કરીને કરે છે.

જેને આપણે ‘સ્થાપનાજી’ કહીએ છીએ, તે ભાવાચાર્ય
લગવંતનો સ્થાપના નિશ્ચેપો છે.

આ પંચિદિય સૂત્રમાં ભાવાચાર્ય લગવંતના ૩૬ ગુણોનું
વર્ણન છે.

પંચિદિય પછી ‘ઇચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં’ સૂત્ર
બોલાય છે, કારણ કે કોઈ પણ સત્કાર્યમાં બહુગુણી મહા-
પુરુષને નમસ્કાર કરવાનું વિધાન છે. આ નમસ્કારથી આપનો
અહંકાર ઘટે છે. સત્કાર્ય પ્રાયઃ નિર્વિઘ્ને સંપન્ન થાય છે.

‘ઇરિયાવહી’ સૂત્રમાં ગુરૂની આજ્ઞાનું મહત્ત્વ છે.

અમોઘ જિનાજ્ઞાના અંગભૂત ગુરૂજીની આજ્ઞા છે, તે
માથે ચઢાવીને સત્કાર્યની શરૂઆત કરવાથી માથે ચઢી બેઠેલો
અહંકાર પગની પાનીએ ધડેલાય છે.

આ સૂત્રને ‘ઇરિયાપથિકી’ સૂત્ર પણ કહે છે. ‘ઇરિયા’
એટલે ચાલવું, પથિકી એટલે પથ-રસ્તો. અર્થાત્ રસ્તે ચાલતાં
જે કોઈ દોષ લાગ્યા હોય તેની ક્ષમા આ સૂત્ર દ્વારા
યાચવામાં આવે છે.

રસ્તે ચાલતાં લાગેલા દોષની ક્ષમા યાચવા પૂરતું આ
સૂત્ર સીમિત નથી, પણ માનસિક વાચિક કે કાયિક દોષ
લાગ્યો હોય તેની ક્ષમા-યાચના આ સૂત્રદ્વારા કરાતી હોય છે.

ઇરિયાવહી સૂત્રમાં ઉપયોગ રમણુતાનો ગહન મર્મ છે.

એટલે આ સૂત્ર બોલતાં-બોલતાં અઘમુત્તા મુનિરાજ કેવળજ્ઞાન પામ્યા. આ બાળમુનિરાજની કથા જાણીતી છે.

કોઈપણ જીવની વિરાધના, તેને સંતાપવો, દુલવવો, રંજાડવો, ચગદવો તે પાપ છે, પછી ભલે તે જીવ એકેન્દ્રિય હોય કે પંચેન્દ્રિય, પણ છે તો જીવજ. એટલે તેને લવલેશ દુઃખ પહોંચાડવારૂપ પાપની ત્રિવિધે પશ્ચાત્તાપપૂર્વક ક્ષમા યાચવાનું ધર્મકાર્ય આ સૂત્ર દ્વારા સંપન્ન થાય છે.

એટલે જ્યણાધર્મનું જીવની જેમ જાતન કરવાનું સ્પષ્ટ વિધાન આ સૂત્રમાં છે.

પ્રમાદ સેવવાથી-જ્યણા લોપાય છે, જ્યણાનો લોપ થવાથી ધર્મ દૂંપાય છે. પાપ પોષાય છે.

આ સૂત્રમાં ૧૮૨૪૧૨૦ ‘મિચ્છામિ દુક્કડ’ના ભાગાં રહેલા છે તેનું ગણિત નીચે પ્રમાણે છે. તે આ સૂત્રમાં વર્ણવેલ ‘અભિહયા, વત્તિયા, લેસિયા, આદિ દસ પદ જીવવિરાધનાના કારણભૂત છે.’

દુનિયામાં જેટલી-જેટલી સજા તેમજ પરમાધાર્મીઓ નારકીમાં રહેલા જીવોને મારફટ આદિ વેદનાઓ આપે છે, તે આ દસ પ્રકારમાં સમાઈ જાય છે.

એટલે જીવના ૫૬૩ લેહોને ૧૦ થી ગુણતાં ૫૬૩૦ થાય. આ વિરાધના રાગ તેમજ દ્વેષથી થાય છે એટલે ૫૬૩૦ ને બે વડે ગુણતાં ૧૧૨૬૦ થાય. મન, વચન, કાયા એ ત્રણ યોગે કરીને વિરાધના થાય છે. તેથી તેને ત્રણ ગુણતાં ૩૩૭૮૦ થાય. તેને કરવું, કરાવવું અને અનુમોદવું એ ત્રણ પ્રકારે ગુણતાં ૧૦૧૩૪૦ થાય. તેને ભૂત, ભવિષ્ય

અને વર્તમાન એ ત્રણ કાળમાં થયેલી વિરાધનાનો ‘મિચ્છામિ દુક્કડં’ દેવા માટે ત્રણથી ગુણતાં ૩૦૪૦૨૦ થાય. તેને શ્રી અરિહંત. સિદ્ધ, સાધુ, દેવ, ગુરૂ અને આત્મા એ છની સાક્ષીએ ‘મિચ્છામિ દુક્કડં’ દેવા માટે છ વડે ગુણતાં ૧૮૨૪૧૨૦ થાય. ‘મિચ્છામિ દુક્કડં’ નું પ્રમાણ આ રીતે શાસ્ત્રમાં આપેલું છે.

આ સૂત્રમાં જે જે જીવ વિરાધનાઓમાં જે જે જીવોના નામ આપેલાં છે, તે સૂત્રકાર ભગવંતની નિતાંત હિતયુક્તિના પરિણાયક છે. જે જીવો તરત આપણા જ્યાલમાં નથી આવતા. તે જીવો આ નામોલ્લેખ દ્વારા તરત જ્યાલમાં આવે છે.

આ સૂત્રમાં ચૌદ રાજલોકના સર્વ જીવોને ‘મિચ્છામિ દુક્કડં’ આપવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ ભવભવાંતરમાં ભટકતાં તેમજ વર્તમાનકાળે જે કોઈ જીવને દુભવવાનું, રંજાડવાનું કે તેવું ખીજું જે કોઈ પાપ આ આત્માએ કર્યું હોય, તે દુષ્કૃતની તે-તે જીવ પાસે નિર્દોષપણે ત્રિવિધે ક્ષમા યાચવાની જિનપતિની યથાર્થ પ્રતિષ્ઠા આ સૂત્રમાં કરવામાં આવી છે.

‘તસ્મિ મિચ્છામિ દુક્કડં!’ એટલે માફ તે દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ.’

પોતાના દુષ્કૃતની આ રીતની ગહર્ષા એ પણ સુકૃતનો એક પ્રકાર છે.

એટલે ચૌદ રાજલોકના કોઈ એક પણ જીવને આપણે ન ખમાવીએ તો આપની ઇરિયાવહી અધૂરી રહે.

ચોપડામાં એક રકમ ખોટી છે, તો આખો ચોપડો ખોટો કહેવાય છે, તે જ રીતે ઇરિયાવહી સૂત્રની અંદર

કોઈ એક પણ જીવના કરેલા અપરાધની આપણે ક્ષમા ન યાચીએ તો પણ આપણી ઇરિયાવહી અધૂરી રહે.

ભૂતકાળમાં દરેક જીવે આપના ઉપર જાણતાં-અજાણતાં ઉપકારો કરેલા છે અને વર્તમાનકાળમાં પણ એ બધા જીવો આપના ઉપર ઉપકાર કરી રહ્યા છે, તો તેથી ઉપકારી જીવોને ન ખમાવવા તેના જેવી કોઈ નહોરતા કે કઠોરતા નથી.

જીવ જીવનો જાતિભાઈ છે. શત્રુ નથી.

એટલે સમ્યગ્દષ્ટિ આત્મા તો બધા જીવોને સાધર્મિકની આંખે જુએ છે.

આ વિશ્વમાં આપના ત્રણ પ્રકારના ઉપકારીઓ છે.

(૧) મિત્ર.

(૨) શત્રુ.

(૩) ઉદાસીન.

મિત્ર મુશ્કેલીમાં વફાદાર ધાય છે.

શત્રુ અંતરાયભૂત બનીને આપણને ચીકણાં કર્મો અપાવવામાં મિત્રથી સવાઈ મદદ કરે છે. જેમ સુવર્ણકારે મેતારજ મુનિવરને મદદ કરી હતી.

ઉદાસીન, કોઈ જાતનો અવરોધ ન પેદા કરવારૂપ ઉપકાર કરે છે પણ કોઈ જીવ, જીવનો તત્વતઃ અપકારી નથી.

એટલે જ્ઞાની ભગવંતો ફરમાવે છે કે અનંત ઉપકારી-એથી ભરેલા આ વિશ્વમાં તમારે વિનમ્રભાવે ઉપકારનું ઋણ ચૂકવવું જોઈએ. કે જેથી કર્મનું દેવું સમયસર ચૂકતે કરીને મોક્ષે પહોંચી શકો.

અનંત કર્ણાવંત શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માએ જીવમાત્રને

સ્વતુલ્ય ઉત્કૃષ્ટ ભાવ આપીને આપણને જીવહયાપ્રધાન જીવન જીવવાની ઉત્તમ પદ્ધતિ સમજાવી છે.

એટલે કેઈ એક જીવ આપણી ક્ષમાપનામાંથી બાકાત રહે. ત્યાંસુધી ક્ષમાનો આપણો અધ્યવસાય પાંગળો ઠરે.

એટલે જીવમાત્રના અપરાધને ખમવાની તેમજ આપણે કરેલા અપરાધોની ક્ષમા યાચવાની બુલંદ ઘોષણા શ્રી વંદિતા સૂત્રની ૪૬ મી ગાથામાં છે અને તેનો મર્મ ધ્વનિ ઇરિયાવહી સૂત્રમાં છે.

જીવને ખમવા માટે વાતસલ્યજન્ય સહિષ્ણુતા આવશ્યક છે.

જીવને ખમાવવા માટે કૃતશલાવજન્ય વિનમ્રતા જરૂરી છે.

ઇરિયાવહી સૂત્ર દ્વારા વિશ્વના સર્વ જીવોને મિચ્છામિ હુક્કં દેવા માટેના નિર્માળ અધ્યવસાયના અશ્રાવ્ય ધ્વનિ તરંગોની ફેલાતી ગૂઢ અસર વૈજ્ઞાનિક નિયમ અનુસાર, લગભગ બધા જીવોને થાય છે. નથી થતી માત્ર કોરડું જેવા અર્થાત્ મોક્ષગમન યોગ્યત્વ રહિત જીવોને. તેમાં આ સૂત્ર યા અધ્યવસાયનો કેઈ દોષ નથી.

હાશ ! આજે સાચી હળવાશ અનુભવી ! એવો અનુભવ આ સૂત્રથી ભાવિત થનારને થાય છે.

*

*

*

૨૫ બોલ સુધીનું વિવરણ

‘સુહેવ-સુગુરુ-સુધર્મ આદર્શ’, આ બોલ પછી તરત જ ‘કુહેવ-કુગુરુ-કુધર્મ’ લખ્યું છે. તે ન લખ્યું હોત, તો ન ચાલત ? એવો પ્રશ્ન અસ્થાને છે, કારણ કે તે સહેતુક છે. નિતાંત હિતાશયપૂર્વક લખાયેલું છે કે જેથી આરાધકને

અનાદિના અવળા રાહ પ્રત્યેના રાગમાં હવે પછી ન રંગાવાની
ચાનક-ચીવટ રહે અને મોક્ષમાર્ગમાં દૃઢતાપૂર્વક આગળ
વધવા માટે સુદેવ-સુગુરુ સુધર્મની જ આરાધના અનિવાર્ય
હોવાના શાસ્ત્રમતમાં તેની નિષ્ઠા ખરાબર જળવાય.

કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મને સેવવાથી સાંસારિક સુખની ભૂખ
વધે છે.

સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મને સેવવાથી મોક્ષના અવ્યાખાધ
સુખની ભૂખ કકડીને લાગે છે.

સ્વપ્નમાં ખાદેલી સુખડીથી ભૂખ લાંગતી નથી, તેમ
સાંસારિક સુખથી આત્મા સુખી થતો નથી, પરંતુ તે વધુ
દુઃખના કારણરૂપ અશુભ કર્મ વડે વધુ ખંધાય છે.

એટલે તત્ત્વત્રયના સાચા આરાધકો સાંસારિક સુખના
આશયથી ધર્મ કરતા નથી, પણ મોક્ષના અવ્યાખાધ સુખના
ઉત્તમ આશયથી ધર્મ કરે છે.

પર વસ્તુના ભોગવટામાં સુખ માણનાર જીવ, આ
સંસારમાં કયાંય સુખી થઈ શકતો નથી, પણ કેવળ પાપના
પોટલા ખાંધતો રહીને વધુ દુઃખી થાય છે.

સાચુ સુખ ધર્મથી જ છે એ ટંકશાળી સૂત્રમાં સંપૂર્ણ
આસ્થા રાખીને આપણે જે પ્રતિક્રમણાદિ અનુષ્ઠાનો કરીશું તો
તે અચૂક આત્મશુદ્ધિમાં પરિણમશે.

તાલી-મિત્ર (જુહારમિત્ર) જેવા સાંસારિક સુખો માટે
ધર્મ કરવો એ તો સોનાની કઢી સાટે સડેલી સેવ ખરીદવા
જેવો અવળો તુકસાનકારક ધંધો છે.

ભૌતિક સુખની ઘેલછા મને આ સંસારમાં ભૂતની જેમ

ભટકાવી રહી છે. સતત બેચેન બનાવી રહી છે. એવો રોજનો અનુભવ હોવા છતાં તે ઘેલછા નહિ છોડું અને મન જિનધર્મ સાથે નહિ જોડું, તો અચૂક દુર્ગતિમાં જઈશ.

વિવેકપૂર્વક આટલું પણ નહિ વિચારી શકનારો આત્મા ભાગ્યે જ પાપભીરતા કેળવી શકે છે.

ખોટના ઇરાદે ધંધો કરનારો વેપારી મૂર્ખ ગણાય છે, તેમ સાંસારિક સુખના આશયથી ધર્મ કરનારો માનવી મૂર્ખ શિરોમણિ ગણાય છે.

પણ આજકાલ મોટા ભાગના જીવો, કુદેવાદિની પકડમાં રહીને ધર્મના સુમાર્ગે ચાલવામાં કાયરતા સમજે છે. અધર્મના કુમાર્ગને પેટ ભરીને વખાણે છે.

આપણો નંખર આવા આત્માઓમાં તો નથી ને ?

આપણે દહેરાસરમાં જઈ, દેવાધિદેવ સન્સુખ ઊભા રહી, વમી નાખવા જેવા સાંસારિક સુખની માંગણી તો કરતા નથી ને !

ઉપાશ્રયમાં સુગુરૂ પાસે જઈ, વંદના કરી. સાંસારિક સુખના આશયથી વાસક્ષેપ નંખાવતા તો નથી ને ?

દાન-શીલ-તપ-ભાવરૂપ ધર્મની આરાધના કરતી વખતે આપનો અધ્યવસાય કર્મ મુક્ત થવાનો જ હોય છે ને ?

તીર્થયાત્રા ભવની ભૂંડી રખડપટ્ટીનો કાયમી અંત આણવાના શુભ આશયથી જ કરીએ છીએ ને ?

માળા ગણતી વખતે આપનું મન ધર્મના માળામાં રહે છે ને ?

આપની જાત તરફના લવલેશ રાગ યા પક્ષપાત સિવાય

આપણે આ પ્રશ્નો આપના અંતઃકરણને પૂછવા જોઈએ. તો આ બોલનો યથાર્થ તોલ કરવાની દિશામાં થોડી પણ પ્રગતિ કરવામાં કામિયાબ થઈશું.

એવો તે કયો પાગલ નર હોય કે જે સૂર્ય પાસે અંધકાર યાચે? ગંગાજળ પાસે મલીનતા યાચે? કલ્પવૃક્ષ પાસે કંગાલિયત યાચે?

જો આપણે આવા પાગલ ન હોઈએ, તો ધર્મ પાસે સાંસારિક સુખની યાચના કરવાનો વિચાર કરતાં પણ કંપારી અનુભવીએ.

* * *

તરસ ઉત્તરી કરણેણું

ધરિયાવહી પછી બોલાતાં આ સૂત્રના શબ્દોમાં પાપકર્મોને નિઃશેષ કરવાનું અદ્ભુત આધ્યાત્મિક રસાયણ રહેલું છે. આખા મનમાંથી રાગદ્વેષરૂપી સંસારની જડને ઉખેડી નાખવાની ઉત્તમ આધ્યાત્મિક ચુંબકીયતા આ સૂત્રના પાયસ્થિત કરણેણું, વિસોહી કરણેણું, ‘વિસદ્ધી કરણેણું’ શબ્દોમાં ભારોભાર રહેલી છે.

જ્યાં પીપર ઘૂંટાતી હોય છે, ત્યાં જઈને ઊભા રહેનારને તેના પટની ઉણુતાનો તત્કાલ અનુભવ થાય છે. તેમ આ સૂત્રના શ્રવણથી પણ આત્મપ્રદેશોમાં રહેલા અશુભ તત્કર્મો શિથિલ થાય છે અર્થાત્ પાપ જુગુપ્સા તત્કાલ સ્પર્શે છે.

પ્રકાશના પગલે અંધકાર અલોપ થાય છે. તેમ પ્રાયશ્ચિત્તની પ્રચંડ આગમાં પાપરૂપી તિમિરનાં ગાત્રો ગળવા માંડે છે.

અભ્યંતર પ્રકારના છ તપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત પહેલાં નંબરે છે.

આવા પ્રાયશ્ચિત્તથી નિકાચિત્ત કર્મો બળે છે, નિષ્ક્રિય આદિ કર્મો નામશેષ થાય છે, આત્મશુદ્ધિ પૂનમની ચાંદનીના પ્રકાશને આંબે છે. ક્ષપકશ્રેણિ મંડાય છે. અને શૈલેષીકરણ દ્વારા મોક્ષ પામી શકાય છે માટે મોક્ષસાધક અને સંસાર-બાધક ઇરિયાવહી સૂત્ર અને તત્સઉત્તરી સૂત્ર વારંવાર સ્વાધ્યાય કરવા જેવા છે.

ત્યારબાદ કાઉસગ્ગ માટેનું સૂત્ર ‘અન્નતથ’ આવે છે.

કાઉસગ્ગમાં નીચેના ૧૯ દોષો દૂર કરવા જોઈએ.

- (૧) પગ વાંકો રાખવો.
- (૨) શરીરને આમતેમ હલાવવું.
- (૩) કોઈ વસ્તુનો ટેકો લેવો તે.
- (૪) ખેડી અથવા માળાને મસ્તક ટેકાવી રાખવું.
- (૫) અંગૂઠા તથા પગની પાની મેળવીને પગ રાખવા.
- (૬) ખેડીમાં નાખ્યાની જેમ પગ પહોળા રાખવા.
- (૭) શુદ્ધ સ્થાને હાથ રાખવો.
- (૮) ચરવળા કે ઓઘા સાથે હાથ આગળ કરવો.
- (૯) માથું નીચે રાખવું.
- (૧૦) ઢીંચણથી નીચે લાંબું વસ્ત્ર રાખવું.
- (૧૧) ડાંસ-મચ્છરના ત્રાસથી બચવા કપડું અંગે ઢાંકવું.
- (૧૨) ઠંડી વગેરેના બચથી કપડાં વડે શરીર ઢાંકવું.
- (૧૩) શ્રી નવકાર ગણવા વેઢા પર આંગળી ફેરવવી.
- (૧૪) આબુબાબુ નજર કરવી.
- (૧૫) પરસેવાના કારણે કપડાં સંકોરવાં.

(૧૬) માથું ધૂણાવવું.

(૧૭) મૂંગાની જેમ ‘હું....હું’ કરવું.

(૧૮) બબડાટ કરવો.

(૧૯) વાનરની જેમ આંખો ચકળવકળ કરવી.

કાઉસગ્ગને ડહોળનારા આ દોષો ટાળવાના દૃઢ નિર્ધાર પૂર્વક કાઉસગ્ગ કરવો જોઈએ.

કાઉસગ્ગ દરમ્યાન શ્વાસની લે-મુક કરવાની સાહજિક પ્રવૃત્તિ બાધારૂપ નથી નીવડતી. પણ વાત પિત્ત અને કફ એ ત્રણ પૈકી કોઈ એક પદાર્થ વિકૃત થાય છે, તો ખાંસી, ઉકળાટ, બેચેની, અજાંખો અધિક વા-સંચાર આદિ વ્યાધિઓ પેદા થઈને કાઉસગ્ગને ડહોળી નાંખે છે.

ડહોળાયેલા પાણીમાં પદાર્થનું સ્પષ્ટ પ્રતિબિંબ નથી પડતું, તેમ કાઉસગ્ગ ડહોળાય છે, એટલે ચિત્ત. ચેતનરાજનું અમિટ સ્વરૂપ જીલવાની ક્ષમતા ગુમાવી દે છે.

એ માટે ઉણોદરી તપ યા કોઈ અન્ય પ્રકારના તપ-પૂર્વક કાઉસગ્ગ કરવાનું અનુભવી મહાસંતોનું દ્રશ્ય છે.

લોજન રસિકતા, લજન રસિકતામાં બાધક છે. કાઉસગ્ગ એ પણ શાસ્ત્રોક્ત લજનનો એક પ્રકાર છે. તેમાં રસ ખીલવવા માટે સ્વાદિષ્ટ પદાર્થોના લોજનમાંથી રસ ઓછો કરવો જ પડે છે.

પેટ ભરીને જમનારો માણસ પલાંઠી વાળીને એક આસને સ્થિર બેસી પણ શકતો નથી, તો પછી એવો માણસ કાઉસગ્ગ તો શી રીતે કરી શકે ?

છ પ્રકારના અભ્યંતર તપમાં પ્રાયશ્ચિત્ત એ પહેલા નંબરનો તપ છે, તો કાઉસગ્ગ યાને કાયોત્સર્ગ એ છેલ્લા નંબરનો તપ છે. તેનો તાત્ત્વિક અર્થ—કાયાને વોસિરાવી દેવી તે છે.

સંસારી જીવને કિંમતી હીરા-માણેક કરતાં પણ પોતાની કાયા વધુ કિંમતી લાગે છે. માટે કોઈ લૂંટારો તેને લેટી જાય છે તો તેને પોતાના અલંકારાદિ આપીને વિનંતી કરે છે કે, ‘ભાઈ! મને મારીશ નહિ’

એટલે કાયાની માયાને, મોહને તેમજ પ્રીતિને પોતાની સાત ધાતુ, દસ પ્રાણ અને સાડાત્રણ કરોડ રૂંવાડામાંથી સર્વથા નાબૂદ કરવાની ઉત્તમ આધ્યાત્મિક સાધનાના અંગભૂત કાયોત્સર્ગને સ્વયં શાસનપતિએ અપનાવ્યો છે.

યથાર્થ કાયોત્સર્ગની પાત્રતા કેળવવા માટે દેહાધ્યાસ પાતળો પાડવો જોઈએ. દેહાધ્યાસને પાતળો પાડવા માટે આહાર-નિદ્રાને પાતળા પાડવાં પડે, આહાર-નિદ્રાને પાતળાં પાડવાં માટે આયંજિલ આદિનો તપ અને મંત્રાધિરાજ શ્રીનવકારનો જપ નિયમિત કરવો જોઈએ.

આ તપ-જપની ઉંખા અને પ્રભાથી આંતરપ્રાણોની પવિત્રતા વધે છે, એટલે ત્યાંથી દેહાધ્યાસ દૂર થાય છે અને આત્મભાવ સ્થાન જમાવે છે.

કોઈ પણ ધર્મારાધક જ્યાં સુધી એમ બોલતો કે માનતો હોય કે, ‘મને ભૂખ નથી લાગતી. મને ઊંઘ નથી આવતી, ત્યાં સુધી તે હજી દેહભાવમાં જીવે છે, એમ સ્વીકારી લેવું પડે છે.

અનાહારી ચેતનરાજને શાની ભૂખ હોય ?
નિત્ય ઉપયોગવંત આત્માને નિંદ્રા શાની ?
એટલે કહ્યું છે કે—

‘નિશ્ચય દૃષ્ટિ હૃદય ધરીજી,
પાળે જે વ્યવહાર.
પુણ્યવંત તે પામશેજી,
ભવસમુદ્રનો પાર.’

તાત્પર્ય કે કાયોત્સર્ગ દરમ્યાન સમગ્ર ચિત્ત ચેતનરાજના
શુદ્ધ સ્વભાવમાં લયલીન થવું જોઈએ.

પર વસ્તુને વેસરાવવાની શ્રેષ્ઠ તાલીમ કાયોત્સર્ગ
દ્વારા મળે છે.

મમતા મારક છે.

સમતા તારક છે.

આ શાસ્ત્ર વચ્ચેના જાત અનુભવ કાયોત્સર્ગના
અભ્યાસીને રોજેરોજ થાય છે.

‘ચેતન જ્ઞાન અજવાળીએ,

ટાળીએ મોહ સંતાપ રે.

ચિત્ત કમડોળતું વારીએ,

પાળીએ સહજ શુભ આપ રે...

અમૃત વેલની સજ્જાયના આ ખોલનો યથાર્થ તોલ
કરવાની પાત્રતા કાયોત્સર્ગ દ્વારા કેળવાતા મનના મૌન
મારફત ખીલે છે. તે પછી એક સમયનો પણ પ્રમાદ નહિ

કરવાની જિનાશાના પાલનમાં ઓતપ્રોત થઈને આત્મા શિવપુરી તરફ અતિ વેગે પ્રસ્થાન કરે છે.

લોગસ્સ મહાત્મ્ય

લોગસ્સનું બીજું નામ ‘નામસ્તવ’ છે.

નામસ્તવ એટલે લોકલોકપ્રકાશક ધર્મના પરમ દાતાર શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માઓના નામનું સ્તવન.

શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના ચારે નિક્ષેપા એકસરખા પૂજ્ય અને પાવનકારી છે.

સકલાહંત સૂત્રમાં કલિકાલ સર્વજ્ઞ ભગવંતે કરમાવે છે કે,
‘નામાકૃતિ દ્રવ્યભાવૈઃ, પુનત સ્થિજગજ્જનનં!’

ક્ષેત્રે કાલે ચ સર્વસ્મિન્,
નહંતઃ સમુપાસ્મહે ॥૨

અર્થાત્ સર્વ કાળના, સર્વ ક્ષેત્રના જીવોને નામ નિક્ષેપ. સ્થાપના નિક્ષેપ. દ્રવ્ય નિક્ષેપ અને ભાવનિક્ષેપ વડે પાવન કરનારા શ્રી અરિહંત પરમાત્માને સમ્યક્ પ્રકારે અમે સેવીએ છીએ.

જિનનામ સ્મરણનો પ્રભાવ વર્ણવતાં પૂ. આ શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર સૂરીશ્વરજી મહારાજ કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રની સાતમી ગાથામાં જણાવે છે કે,

“આસ્તામચિન્ત્ય મહિમા

જિન ! સંસ્તવસ્તે,

નામાપિ પાતિ ભવતો,

ભવતો જગન્તિ,

તીવ્રાતપોષહત,

પાન્થજનાન્નિદાઘે,

પ્રીણાતિ પદ્મસરસઃ

સરસો ડનિલોડપિ ॥૭૭॥

અર્થ :-હે જિનેશ્વર પરમાત્મા ! અચિન્ત્ય મહિમાવાળું આપનું સ્તવન દૂર રહ્યો. આપનું નામ પણ ત્રણ જગતનું ભવ (સંસારબ્રમણ) થકી રક્ષણ કરે છે. ગ્રીષ્મઋતુના પ્રચંડ તાપથી આકુળ-આકુળ થયેલા પ્રવાસીઓને કમળવાળા સરોવરનો સૂક્ષ્મ જળકણવાળો ઠંડો પવન પણ પુશ કરે છે, તો પછી પાણીની શી વાત ? તેમ આપનું નામ પણ ભવ-બ્રમણ ટાળે છે, તો પછી આપના સ્તવનનો મહિમા તો શું વર્ણવીએ ?

આવા અચિન્ત્ય પ્રભાવશાળી, વિશ્વોપકારી ૨૪ તીર્થંકર ભગવંતોનાં નિત્ય સ્મરણીય નામ લોગસ્સમાં છે. અને તેની રચના એવી ખૂબીવાળી છે કે શ્વાસના આરોહ-અવરોહને તાલબદ્ધ રાખીને સ્મરણ કરવામાં આવે છે, તો નાભિ, હૃદય અને બ્રહ્મરંધ્રમાં અપૂર્વ લહેર સંચરે છે. જાણે કે સાક્ષાત્ શ્રી અરિહંત પરમાત્માના કરકમળનો સ્પર્શ ન થયો હોય.

આ સૂત્રનો પહેલો ‘લોગસ્સ’ શબ્દ જ્યારે પણ ઉચ્ચરે છે. ત્યારે કસોટીના પત્થર પર થતા કુંદનના ઘસારા જેવો કર્મ હ્રાસ થતો સંવેદાય છે.

આ સમગ્ર સૂત્ર એટલું ગહન, માર્મિક, તાત્ત્વિક પરમાત્મ ભાવમય છે કે તેમાં રમણતા કરવાથી ભાવ-આરોગ્ય,

બોધિલાલ અને સમાધિ-એ ત્રણે અલ્પકાળમાં સાવ સુલભ બને છે

લોકમાં ઉત્તમ સિદ્ધ ભગવંતો તરીકે નિત્ય વંદનીય. પૂજનીય, સ્મરણીય શ્રી નરપલદેવ સ્વામી પ્રમુખ ચોવીસે શ્રી તીર્થંકર ભગવંતોને ભાવથી ભેટવાનું આ લોગસ્સ 'અમૃત-સદન' છે.

આ સૂત્રની છેલ્લી ગાથા તો એવી અજબ પ્રભાવશાળી છે કે તેનો ભાવપૂર્વક નિત્ય સ્વાધ્યાય કરવાથી ઉત્કૃષ્ટ કોટિના સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્રને પામીને આત્મા, ગણુત્રીના ભવોમાં મોક્ષે સિધાવે.

આ ગાથાનો સરળ શબ્દાર્થ એ છે કે—

સેંકડો ચન્દ્રો કરતાં અધિક નિર્મળ, સેંકડો સૂર્યો કરતાં અધિક પ્રકાશવંતા, સેંકડો સમુદ્રો કરતાં અધિક ગંભીર એવા સિદ્ધ પરમાત્મા મને મોક્ષ આપો.

વળી આ જ ગાથા સમ્યગ્ દર્શન-જ્ઞાન અને ચારિત્ર ખરેખર કેવાં હોવાં જોઈ એ તેનો ગર્ભિત નિદેશ પણ કરે છે.

જીવલોકમાં અધર્મનું એકચક્રી સામ્રાજ્ય ક્યારેય પણ નથી સ્થપાતું, તેનું મૂળ કારણ સર્વ કાળે ધર્મ દિવાકર શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા વિદ્યમાન હોય છે તે છે અને જે ક્ષેત્રમાં સાક્ષાત્ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા વિદ્યમાન નથી હોતા, ત્યાં તે સદંતર ધર્મભાવને અટકાવનાર તેઓશ્રીએ સ્થાપેલો શ્રમણપ્રધાન ચતુર્વિધ શ્રી સંઘ હોય છે.

આ સૂત્રમાં પ્રવેશતાં મારા રૂંવાડે રૂંવાડે હર્ષના જે ક્ષેત્રક પ્રગટે છે, તે અનુભવના આધારે વિવેકી આરાધકોને

વિનવું છું કે—લૌકિક મહત્વનાં હજાર કામ પડતાં મૂકીને પણ આપ જો નિત્ય અપૂર્વ ઉમંગે લોગસ્સમાં રમશો તે અહીં બેઠાં સિદ્ધશિલાનો ચમકારો અનુભવી શકશો. કયા શબ્દોમાં વર્ણવું એ અપૂર્વ પરમાત્માનુભૂતિને ?

મુહપત્તિ-પડિલેહણ

મુહપત્તિનું પડિલેહણ એ પણ ખૂબ જ અર્થગંભીર ક્રિયા છે.

મુખ આગળ તેને રાખીને બોલવાનું હોવાથી તેને આપણે મુહપત્તિ કહીએ છીએ.

ઉપયોગપૂર્વક બોલવાની આત્મબદ્ધગૃતિ તરફ મુહપત્તિ આપણને પ્રેરે છે. ‘સત્’માં ઉપયોગ રહે છે, એટલે જીવદયાદિ પણ પળાય છે.

વાણીમાં પાણી કરતાં વિશેષ શક્તિ છે. જો તે વિવેક-પૂર્વક ન બોલાય, તો નિર્બંધ જળપ્રવાહની જેમ મુકશાનઝરક નીવડે છે.

મુહપત્તિ આપણને વાણીનો વિવેક રાખવાની શુદ્ધ બુદ્ધિ પ્રેરે છે.

કોઈ ચોક્કસ વિધિમાં પ્રવેશ પામવા માટે મુહપત્તિનું પડિલેહણ અતિ આવશ્યક મનાયેલું છે.

રાષ્ટ્રપતિ બને, તેને તે પદ ગ્રહણ કરતી વખતે ચોક્કસ સોગંદવિધિ કરવી પડે છે, તેમ સામાયિક લેતાં પહેલાં મુહપત્તિ પડિલેહણથી આપણા કર્તાવ્યનું ભાન કરાવાય છે અને પછી ‘કરેમિ ભંતે’ થી સોગંદવિધિ કરાવાય છે.

પ્રતિક્રમણમાં પણ ત્રીજા આવશ્યકની મુહપત્તિ પડિલે-
હવાની વિધિ છે. કારણ ‘ચઉવિસ્તથો’ એ ભગવંતની
લક્ષિત સ્વરૂપ છે.

પ્રતિક્રમણ ગુરુસાક્ષીએ કરવાનું છે તે માટે ત્રીજા
આવશ્યકની મુહપત્તિ છે.

નવા પાપના પરચક્રાણ સ્વરૂપ છઠ્ઠા આવશ્યકની
મુહપત્તિ છે, તે પ્રતિક્રમણની સમાપ્તિરૂપ છે.

સામાયિકનો મહિમા અને પ્રભાવ અપરંપાર છે.

વિદ્યાર્થી અધ્યાપક પાસે ભણવા જાય ત્યારે પહેલાં
તેમને નમસ્કાર કરે છે, તેવી રીતે પ્રતિક્રમણ કરતાં પહેલાં
અને છેલ્લે મુહપત્તિનું પડિલેહણ છે.

‘પડિલેહણ’ શબ્દ પણ પ્રતિક્રમણના અંગભૂત છે.

સમ્યગ્દષ્ટિ આત્માનું પડિલેહણ આત્માના અસંખ્ય
પ્રદેશો પર્યંત વિસ્તરે છે.

મુહપત્તિ આદિ ઉપકરણો ધર્મારાધનામાં પ્રવેશેલા પ્રત્યેક
ત્રિવેદી આત્માને મોક્ષપુરીમાં લઈ જનારી નિસરણીનાં ઉત્તમ
પગથિયાં રૂપ લાગે છે. ચાહે તે મુહપત્તિ હોય કે ચરવળો,
યા ઓઘો, કટાસણું, હોય કે નવકારવાળી.

પગખી અને સંવત્સરી પ્રતિક્રમણની સમાપ્તિમાં મુહપત્તિનું
પડિલેહણ કરવામાં આવે છે. કારણ કે પ્રતિક્રમણ પૂર્ણ થવા
આવ્યું છે, તેના સૂચનરૂપે તથા મુહપત્તિના ‘બોલ’ના ભાવ
સિવાય બીજો ભાવ આવી ગયો હોય તેની સાફસૂરી માટે
મુહપત્તિનું પડિલેહણ થતું જણાય છે.

મુહપત્તિના બોલમાં મનોવિજ્ઞાન સાથે ભારોભાર અધ્યાત્મ-વિજ્ઞાન પણ રહેલું છે. જે સમયે જીવ જે-જે કાર્ય કરે છે, તેમાં કયા સ્થાને વધુ આત્મપ્રદેશોનું સંચાલન થાય છે, તેની પાકી જાણકારી માટે મુહપત્તિ પડિલેહણ છે.

વિધિ-વિધાનનો આ બધો ક્રમ સર્વજ્ઞ કથિત હોવાથી આપનું કર્તાવ્ય તેને એકનિષ્ઠાપૂર્વક પાળવાનું છે. તે પછી આપોઆપ તેનાં રહસ્યો આત્મસાત્ થવા માંડે છે. પણ વિધિના બહુમાન પહેલાં-‘આ વિધિ શા માટે?’ એવો પ્રશ્ન પૂછીશું તો મોક્ષપ્રદધર્મની આરાધનાથી વંચિત રહીશું.

નિષ્કારણ કર્ણસિંધુ શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માએ પ્રકાશેલા સંવિધાનના અંગભૂત વિધિનું બહુમાન એ સ્વયં શ્રી જિનરાજનું બહુમાન છે, અને તેની અવગણના એ શ્રી જિનરાજની તારક આજ્ઞાની અવગણના છે, એ આપણે ન ભૂલીએ !

મુહપત્તિના ૫૦ બોલમાં પ્રારંભના ૨૫ બોલ શરીરના અંગોની પ્રતિલેખના કરવા માટે છે.

અંગાંગની પ્રતિલેખના, દેહલાન દૂર કરીને ત્યાં-ત્યાં બધે આત્મભાવ પ્રતિષ્ઠાન કરવાના નિર્મળ આશયના એક અંગરૂપ છે.

સરવાળે પાપકરણવૃત્તિના અનાદિના વળગાડથી જીવને સર્વથા મુક્ત-નિષ્પાપ બનાવવાના સદ્દેહતુ શાસ્ત્રોક્ત અનેક વિધિઓની જેમ આ પડિલેહણ વિધિમાં રહેલો છે.

મુહપત્તિનું પડિલેહણ ઉભડક પગે કરવાનું વિધાન જીવ-દયાના હેતુપૂર્વકનું છે.

એ હાથને, એ પગ વચ્ચે રાખી મસ્તક નીચું રાખી મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરવાનું વિધાન ‘સંલીનતા’ નામના એક તપના ભાગરૂપ છે, તેનાથી અંગ્રોપાંગની ચંચળતા દ્વારા થતા જીવહિંસાદિ પાપથી બચાય છે.

ઉભડક પગે મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરવાના વિધાન પાછળ રહેલા અનેક શુભ હેતુઓમાં મુખ્ય હેતુ એ છે કે, તેનાથી સૂક્ષ્મ પ્રમત્તતા પણ પરાસ્ત થાય છે.

યોગનાં અનેક આસનોમાં આ આસનને પણ સ્થાન છે, અને તે ગોદોહાસનને લગભગ મળતું છે.

મુહપત્તિનું પડિલેહણ કરતી વખતે મુહપત્તિના બંને છેડા બંને હાથ વડે પકડવા જોઈએ. પછી મુહપત્તિ સામે દષ્ટિ સ્થિર કરી ‘સૂત્ર-અર્થ’ તત્ત્વ કરી સદૃહું કહેવું જોઈએ.

સૂત્ર-અર્થનો સાર ‘તત્ત્વ’ ને પામવાનો છે.

તત્ત્વ તે કે જેમાં તારકક્ષમતા રહેલી છે કે નહિ, તે બતાવે છે.

‘ત્વમ્ આસ, ન વા इति तत्त्वः

તત્ત્વ પામવું એટલે આત્મા વડે આત્માને પામવો.

આત્મા વડે આત્માને શી રીતે પમાય ?

—તે કે સધળાં અતત્ત્વોથી તેને નિરાળો જોવો, જાણવો, અને માનવો.

નવ તત્ત્વોમાં પ્રધાન તત્ત્વ જીવતત્ત્વ છે.

આ જીવતત્ત્વ જ-આત્મા છે, તેને અનાત્મ પદાર્થોથી

સર્વથા નિરાળા સ્વરૂપે સતત ચિંતવવાનો લાવ, જિનવાણીના અંગભૂત સૂત્રોમાં છે.

જેહ સ્વરૂપ અરિહંત કો,
તેહી આત્મસ્વરૂપ,
લેહ ઇણિમેં કધુ નહિ,
એવો આતમભૂપ.

ચિદાનંદજીનું આ અનુભવ વચન નિશ્ચય નયની દષ્ટિએ સર્વથા ઉપાદેય છે.

આત્માને પૂ. શ્રી આનંદધનજીએ ‘આનંદધન’ કહ્યો છે.

જે આનંદધન છે, તેને પોતીકા આનંદ માટે અન્ય કોઈ પદાર્થની લિપ્સા રહેતી નથી.

સ્વ-શુદ્ધ સ્વરૂપમાં નિત્ય-નિયમિત રમણતા કરતા રહેવાથી આત્મા પોતે પોતાવડે પોતામાં પોતાને માને છે, અનુભવી મહાસંતો આ સત્યને સદા અનુભવે છે.

જાણવું અને માનવું તેમાં આલ-જમીન જેટલું અંતર છે.

એટલે શ્રી જિનશાસનમાં તત્ત્વજ્ઞાની, જે તત્ત્વજીવી હોય છે, તો ખરેખર પૂજાય છે.

એટલે સૂત્ર અને તેના અર્થને જાણ્યા પછી સંતોષ માનવાનો નથી, પણ આચારમાં વણીને અણુમોલ તત્ત્વને પામવાનું છે. અને તેની જ અનુપમ આધ્યાત્મિક પ્રક્રિયા સમગ્ર પ્રતિક્રમણમાં દૂધમાં રહેલા ઘીની જેમ રહેલી છે.

માત્ર ઇરિયાવહી લણીને તત્ત્વને પામે તે સાચો જ્ઞાની

છે. અને સાધનવપૂર્વ લેણેલો પણ જો તત્ત્વને ન પામે તો તે અજ્ઞાની છે.

તત્ત્વ પરિણિતિ વગરના વિદ્વાનને શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ સાકરનો ભાર વહન કરતા ગર્દભની ઉપમા આપીને, આરાધક આત્માઓને તત્ત્વને પામવાની ઉપકારક ચેતવણી આપી છે.

માટે ‘સૂત્ર’, ‘અર્થ’ અને ‘તત્ત્વ’ આ ત્રણ બોલને માત્ર એક જ બોલ ગણ્યો છે.

પછી મુહપત્તિના જમણા ભાગને ખંખેરતી વખતે.... ‘સમક્ષિ મોહનીય’, ‘મિશ્ર મોહનીય’, ‘મિથ્યાત્વ મોહનીય’, ‘પરિહર’ આ ત્રણ બોલ બોલાય છે.

મોહનીયકર્મ તત્ત્વ પામવામાં જીવને મુંઝવે છે. અસત્માં સત્ની જ્ઞાંતિ કરાવીને જીવને ગૂમરાહ બનાવે છે.

મુહપત્તિના ડાબા ભાગને ખંખેરતી વખતે-‘કામરાગ’, ‘સ્નેહરાગ’, ‘દષ્ટિરાગ’, ‘પરિહર’ બોલાય છે.

હૈયામાં રહેલા કામરાગ, સ્નેહરાગ અને દષ્ટિરાગ ધર્મને યથાર્થ સ્વરૂપે સમજવા દેવામાં બાધારૂપ નીવડે છે. ધર્મ ન પામેલો જીવ, તત્ત્વ પામતો નથી. ધર્મ, હૈય જોય અને ઉપાદેયનો વિવેક કરી આપે છે.

મુહપત્તિને ત્રણ વાર ફેરવીને તેને બે-પડી વાળવાપૂર્વક મધ્ય ભાગથી વળાય છે. અને હથેળીથી ખભા સુધીનું પડિ-લેહણ કરતાં ‘સુદેવ-સુગુરુ-સુધર્મ આદર’, બોલાય છે. આમ અહીં ૧૦ બોલ પૂરા થાય છે. આ બોલોની ભીતરમાં જીવમાત્રના આત્યંતિક હિતનું અણુમોલ તત્ત્વજ્ઞાન રહેલું છે.

ત્રિભુવનમાં જિનકથિત ધર્મથી અધિક મૂલ્યવાન વસ્તુ બીજી કોઈ છે નહિ.

ધર્મ એ ભાવદીપક છે, ભાવમાતા છે, ભાવપિતા છે, ભાવબંધુ છે, ભાવસખા છે. અર્થાત સારી સર્વ ઉપમાઓ પણ ધર્મના સર્વથા અનુપમ સ્વરૂપને યથાર્થપણે ઓળખવા-ઓળખાવવા માટે અપૂરતી નીવડે છે.

આવા અણુમોલ, અનુપમ, અચિન્ત્ય શક્તિશાળી, અનંત ઉપકારી ધર્મની આ દુનિયામાં અનેક નકલો થાય છે.

મૂલ્યવાન વસ્તુની નકલ કરીને, લોળા, અજ્ઞાન જીવોને તે નકલી વસ્તુ, અસલ વસ્તુના નામે બઝાડી દેવાનો ધંધો કરનારા આ દુનિયામાં ઘણા છે.

આવા ધૂતારાઓ 'નકલી માલથી સ્થાવધાન રહો' નાં મોટાં પાટિયાં પોતાની દુકાને લટકાવે છે. અને તેનાથી પ્રભાવિત થઈને આજના કાળમાં મોહ, મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનને વશ જીવો ધોળે દહાડે ઠગાય છે.

પોલીસ કરેલા પિત્તળને સાચું સોનું સમજીને ખરીદવાની ભૂલ કરતાં પહેલાં જો તેને કસોટી ઉપર ચઢાવવામાં આવે છે તો તેનું નકલીપણું તત્કાલ ઉઘાડું થઈ જાય છે. તેમ મોક્ષ પમાડનારા જિનધર્મનું સાંસારિક સુખ-સગવડો મેળવવા માટે અવમૂલ્યન કરનારા કોઈ પણ મિથ્યાચારીની ૨૪ કલાકની સમગ્ર દિનચર્યાની, આગમની કસોટી પર ચકાસણી કરવામાં આવે, તો તે ઠગ હોવાનું તરત સમજાઈ જાય.

ધર્મને ભૌતિક સગવડ સાથે કોઈ નાતો નથી. એવી સગવડો માટે ધર્મ કરવો યા કરાવવો તે અમૃત સાટે ઝેર

ખરીદવાનો અવળો આત્મગુણધાતી ધંધો છે.

જીવને શિવ બનાવવાના અચિન્ત્ય સામર્થ્યવાળા ધર્મની તુચ્છ સાંસારિક સુખો કાળે આરાધના કરવાનો ઉપદેશ આપનારા શ્રમણોને શાસ્ત્રે ‘પાપશ્રમણ’ કહ્યા છે.

સાચું, પૂરું, અખંડ, શાશ્વત, અવ્યાખાધ સુખ એક માત્ર જિનોક્ત ધર્મ જ આપી શકે છે.

આવું સુખ આપનારા ધર્મની દુઃખરૂપ, દુઃખરૂલક, દુઃખ પરંપરાવર્ધક સંસારમાં જીવને ગોંધી રાખનારા તુચ્છ વૈષયિક સુખાદિ મેળવવા માટે આરાધના કરવી યા કરાવવી તે ઝેર પીને જીવન ટકાવવા જેવું સદંતર વિપરીત દુષ્કૃત છે.

જમાનાવાદના ઝેરી પવનની ગાઠ અસર નીચે આવેલા અનેક ઉપદેશકો તેમજ તેમને અનુસરનારા માનવો જો સ્વસ્થ ચિત્તે એટલું વિચારશે કે-આંગણે બેસીને કર્કશ અવાજ કરતા કાગડાને હડાડવા માટે કિંમતી હીરાનો ઘા કરાય ખરો?

જો, ના તો ‘ખાઉં-ખાઉં’ કરતી ઇન્દ્રિયોની વિષયભૂખ સંતોષવા કે નાશવંત સત્તા અને સંપત્તિની ઘેલછા પૂરી કરવા માટે ધર્મરૂપી અણુમોલ હીરાનો ઉપયોગ કરાય તો પરિણામ શું આવે?

એ જ કે અનાદિ-અનંત સંસારમાં ભૂંડે હાલે ઠેર-ઠેર ભટકવું પડે.

ઉત્તમ ધર્મસામગ્રીયુક્ત માનવભવ પામ્યા પછી આવો ગાંડો ધંધો કોણ કરે?

પણ મહામોહરૂપી સર્પનું વિષ રગ રગમાં વ્યાપેલું હોય છે તેને, જેને સર્પ કરડયો છે, તેને કડવો લીમડો પણ

મીઠો લાગે છે. તેમ વમન કરવા જેવું સંસારનું સુખ હોંસે-
હોંસે ચાટવા જેવું લાગે છે.

આ મહામોહના કાતિલ વિષનું સચોટ મારણ
શ્રી જિનોકા ધર્મ છે. તેનું ત્રિવિધે સેવન કરવાથી
આત્માના પ્રદેશે-પ્રદેશે વિશુદ્ધ આત્મ-સ્વભાવનું સ્વામિત્વ
સ્થપાવા માંડે છે. અને પ્રતિક્રમ પાણુ તે જ આશયની પુષ્ટિનું
સળળ સાધન છે.

‘સુદેવ, સુગુરુ, સુધર્મ આદર’ અહીં સુધીના
બોલોનો દાંડો, દોરી, કંદોરો ઇત્યાદિમાં ઉપયોગ થાય છે.

કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મને પરિહરવાના દઢ નિર્ધારને
આ બોલો પૂરતું બળ આપનારા હોઈને સુદેવ-સુગુરુ સુધર્મના
આરાધકને તે અણમોલ લાગે છે.-લાગવા જોઈએ.

‘કુદેવ-કુગુરુ-કુધર્મ-પરિહર’ ડાબા હાથને અડે
તેવી રીતે ત્રણવાર ઘસીને નીચે ઉતારતાં બોલવાના છે. ત્યાર
બાદ ડાબી હથેળીથી કેણી સુધી મુહપત્તિ અદ્ધર રાખી,
અંદર લઈ બોલીએ છીએ-‘જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર આદર’.

સમ્યગ્જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્ર એ મોક્ષમાર્ગ છે, તે
સિવાયનો મોક્ષમાર્ગ નથી. આ શાસ્ત્ર-સત્યને અંતઃકરણમાં
સ્થિર કરવા માટે સુગુરુની પુણ્યનિશ્રા આવશ્યક છે

સમ્યગ્દર્શન એટલે વસ્તુના યથાર્થ સ્વરૂપનું દર્શન
જેના વડે થાય તે દૃષ્ટિ.

આ દૃષ્ટિને તત્ત્વ દૃષ્ટિ કહે છે.

શ્રી જિનવચનમાં જરા પણ સંદેહથી સમ્યગ્દર્શન
ડહોળાય છે.

શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માએ સંસારને દુઃખમય, દુઃખ-ફલક, દુઃખપરંપરક કહ્યો છે.

એટલે જો આપણે આવા સંસારના સુખ માટે ધર્મ કરીએ તો સમ્યગ્ દષ્ટિ સાવ ઝાંખી પડે, મિથ્યાદષ્ટિ સતેજ બને.

રસ્તે જતી સુંદરીને જોઈને જો આપની આંખ તરત નીચી ન ઢળે, પણ ચકળવકળ થાય તો માનવું કે આપની દષ્ટિ સમ્યગ્ નથી.

સમ્યગ્દષ્ટિ તો સડસડાટ આત્માને જ સ્પર્શતી હોય છે-પકડતી હોય છે.

ચારિત્ર સિવાય કદાચ મોક્ષ થાય, પણ સમ્યગ્દષ્ટિ સિવાય મોક્ષ ન જ થાય.

ભરત ચક્રવર્તીને આરીસા ભુવનમાં કેવળજ્ઞાન ઉપાર્જિત કરવામાં ખરી સહાય આવી સમ્યગ્દષ્ટિએ કરી હતી. એક વીંટી આંગળીમાંથી નીકળી ગઈ, તેનાથી દેહની શોભામાં થયેલા ઘટાડાએ તેમને એવો ઝાટકો પહોંચાડ્યો કે ઘાતીકર્મો નામશેષ થઈ ગયા.

મુનિવેષે આવેલા દેવની માયાથી મુલસાળના હાથ-માંથી લક્ષપાક તેલના ત્રણે ખાટલા ફરસ પર પડીને ફૂટી ગયા. બધું તેલ ઢોળાઈ ગયું. તેમ છતાં તેમના એક ફંવાડામાં પણ તેલ ઢોળાયું તેની વ્યથા ન જન્મી.

હા, વ્યથિત થયાં ખરાં, પણ તે વ્યથા તો મુનિરાજ વહોર્યા સિવાય પાછા જાય તેની હતી.

એટલે મુલસાળના સમ્યક્ત્વને મધ્યાહ્નના સૂર્ય જેવું ઝળહળતું વર્ણવવામાં આવ્યું છે.

ચાર સાહેલીઓ પાણી ભરવા ગઈ. માર્ગમાં તેમને પાણી ભરીને આવતી ચાર સાહેલીઓ મળી. આઠ સાહેલીઓ વાતે વળગી. પણ તેમનો જીવ માથે રહેલાં બેડામાં હતો.

બેડાના સ્થાને સ્વાત્માને સ્થાપીને વિચાર કરીશું તો આપણને આપની આજની કંગાલ દિનચર્યાનો પાકો ખ્યાલ આવશે.

આપનો જીવ મહદ્ અંશે કાયા-કુટુંબ-કીર્તિ આદિમાં જ ભટકતો હોય છે.

પેઢી પર બેઠેલો વેપારી જો સમ્યગ્દષ્ટિવાળો હોય તો તે પોતાનો અણભોલ સમય ગ્રાહકનું ધ્યાન ધરવામાં બરબાદ ન કરે.

ઉપાશ્રયમાં સ્થિરતા ફરમાવતા મુનિરાજ જો સમ્યગ્દષ્ટિવંત હોય તો તેમનું ધ્યાન મુખ્યત્વે સિદ્ધશિલા તરફ રહે.

બાળકને પારણે ઝુલાવતી માતા જો સમ્યગ્દષ્ટિવંત હોય તો તે તેને હાલરડામાં જિનવાણીનું અમૃત પાયા સિવાય ન રહે.

સમ્યગ્દર્શન વગરનું જ્ઞાન એટલે પાયા વગરનું મકાન, સુગંધ વગરનું સોહામણું ફૂલ.

સમ્યગ્જ્ઞાન એટલે વસ્તુ સ્વરૂપનો યથાર્થ બોધ.

ઢેડમાં કીકીનું જેટલું મૂલ્ય અને મહત્ત્વ છે, આરાધનામાં તેટલું જ મૂલ્ય અને મહત્ત્વ સમ્યગ્દષ્ટિનું છે એટલે તેને અનુભવી મહાપુરુષો ‘આત્માની આંખ’ કહે છે અને સમ્યગ્જ્ઞાનને ‘આત્માની પાંખ’ કહે છે.

આત્માની આંખે જગતને જોનારો આત્મા કદી કોઈ

અનાત્મ પદાર્થમાં લેપાતો નથી, પણ અનંતજ્ઞાનવારિધિ એવા આત્મામાં મગ્ન રહે છે.

જીવને સ્વભાવબ્રષ્ટ કરનારા જ્ઞાનને મિથ્યાજ્ઞાન કહે છે.

એટલે જીવને સુખી કરવા માટે ભૌતિક સુખ-સગવડોની યોજનાઓ ઘડનારા, શાસ્ત્રદ્રષ્ટિએ અજ્ઞાની છે.

સમ્યગ્દર્શનમૂલક જ્ઞાનની પરિણતિના પ્રભાવે ચારિત્ર મોહનીય કર્મનો ક્ષય થતાં આત્મા સમ્યક્ ચારિત્રને પાત્ર બને છે.

સમ્યક્ચારિત્ર એટલે સર્વવિરતિપણું અર્થાત્ તત્ત્વજીવીપણું.

સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્રને અણુમોલ રત્નની ઉપમા આપીને જ્ઞાની ભગવંતોએ આપના ઉપર અસીમ ઉપકાર કર્યો છે.

માટે કાચના ટૂકડા જેવા સાંસારિક સુખોની પ્રાપ્તિ પાછળ આ રત્નોને લિલામ કરવાના ભયંકર સંનિ-પાતથી આપણે બચવું જોઈએ.

તેમ છતાં આજે સમ્યગ્દર્શનાદિની જાંચી વાતો પ્રસ્તુત કરનારાઓના આચારમાં વર્તાતી શિથિલતા જોઈને અપાર ખેદ થાય છે.

આવા શિથિલાચારીઓની આવી વાતો એ અનુયોગ નથી પણ બકવાસ છે.

દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણુકરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગનો સાચો સાધક જ આવો અનુયોગી ગણાય છે.

અનુ=પાછળ   યોગ=જોડાણ

જેની સમગ્રતાનું જોડાણ આ અનુયોગ સાથે નથી હોતું, તે ‘અનુભોગી’ ગણાય છે.

આમ આ રૂપ બોલ પાતરા, કપડા આદિના બાહ્ય ઉપયોગમાં લેવાના ઉપકરણોના પડિલેહણ વખતે બોલાય છે.

બાહ્ય સામગ્રીની મુચ્છા આત્માને મુચ્છિત યાને ઉપયોગબ્રજ કરે છે. આવી મુચ્છાને હરવામાં આ રૂપ (પચીસ) બોલ મહામૂલા મંત્રતૂલ્ય છે.

આ રૂપ બોલોથી મંત્રેલાં કપડાં આદિ ઉપકરણો શુદ્ધ ભાવને જગાડવામાં સહાયક બને છે. પછી એને બાધક પરિણામો પરાસ્ત કરી શકતાં નથી. અને સાધક સામગ્રી સુલભ બને છે. સાધકની સાધનાને તે સફળ બનાવે છે.

હવે પછી માત્ર મુહપત્તિમાં જ ઉપયોગી બોલ શરૂ થાય છે.

આંગળામાં ભરાવેલી મુહપત્તિથી ડાબી હથેળી ઉઘી કરી, જમણી બાજુએ વાળતાં બોલીએ છીએ. ‘હાસ્ય, રતિ, અરતિ પરિહરં.’

એવી જ રીતે ડાબા હાથની આંગળીઓના આંતરામાં મુહપત્તિ રાખી, જમણી હથેળી ઉઘી કરી જમણી બાજુ ત્રણવાર પ્રમાણે બોલીએ છીએ-‘ભય-શોક, દુર્ગંધા પરિહરં.’

આ છ બોલ ડાબા હાથ અને હથેળીને ઉદ્દેશીને બોલાય છે. આ છ બોલ નોકષાયને આશ્રીને રહેલા છે.

જો આપણે સાવધ બનીને નોકષાય ન કરીએ, તો

ક્રોધ, માન, માયા, લોભ-આ ચાર કષાય ન કરવા તે આપણી હથેળીમાં છે. અર્થાત્ આપણા હાથની વાત છે. એવો ગર્ભિત ઉપદેશ આ બોલોમાં રહેલો છે.

પછી આંગળીઓના આંતરામાંથી મુહપત્તિ કાઢી લઈ, બેવડી કરી, મુહપત્તિના બંને છેડા હાથથી પકડી જમણા ભાલે, ડાબા ભાલે અને લાલની વચ્ચે પ્રમાજ્ઞના કરતાં અનુક્રમે બોલીએ છીએ, ‘કૃષ્ણ લેશ્યા, નીલ લેશ્યા, કાપોત લેશ્યા પરિહર.’

ઘટ્ટ પ્રનેલો શુભ યા અશુભ ભાવ, સારી યા નઠારી લેશ્યારૂપ ગણાય છે.

ઉપર વર્ણવી તે ત્રણ લેશ્યા નઠારી છે.

પિત (તેજો) પદ્મ અને શુકલ એ ત્રણ લેશ્યા ભાવાનુક્રમે સારી હોવાનું શાસ્ત્રો ફરમાવે છે.

બિલાડી કૃષ્ણ લેશ્યાઘ્રસ્ત હોવાથી તે અપશુકનિયાળ ગણાય છે.

સારી-માઠી લેશ્યાની પ્રગટ છાપ ભાલ પર ઉપસી આવે છે.

શાન્તરાગ રૂચિવંત સંતને જોતાં જ હૈયે હર્ષ ઉભરાય છે.

ક્રોધાંધ માનવીને જોતાં જ મન ડામાડોળ થાય છે.

તાત્પર્ય કે સારી-માઠી લેશ્યા જીવ માત્ર પર પ્રગાઢ અસર ફેલાવે છે.

એટલે મુહપત્તિ ભાલપ્રદેશોને અડાડવા પાછળનો આશય, કષાયને નિર્મૂળ કરવાનો છે. મુહપત્તિનું પડિલેહણ લક્ષ્યપૂર્વક કરવામાં આવે તો તે કષાયરૂપી રોગનું નિવારણ

માટેનું રામબાણ ઔષધ બની શકે તેમ છે.

ત્યારબાદ એ રીતે મુહુર્ત રાખી ત્રણવાર મુખ ઉપર પ્રમાજ્ઞના કરીએ છીએ અને અનુક્રમે ‘રસગારવ, ઋદ્ધિ-ગારવ, શાતાગારવ પરિહર’ બોલીએ છીએ.

રસ, ઋદ્ધિ અને શાતા આ ત્રણ ગારવોને મુખ સાથે સંબંધ છે.

‘ગારવ’ શબ્દ લીનતાવાચી છે. અર્થાત્ તે યથાર્થ આત્મગૌરવનો પ્રતિપક્ષી છે.

રસગારવના કારણે લૂણુ-સુકુ લોજન મળે છે તો માણસનું મોં કટાણું થઈ જાય છે. સ્વાદિષ્ટ લોજન મળે છે તો મોં પર પ્રસન્નતા છવાય છે.

સંપત્તિનું અભિમાન પણ માણસના મોં પર દેખાય છે તેમજ મોં વાટે છતું થાય છે.

અશાતાની ફરિયાદ પણ માણસ મોં વાટે કરે છે.

એટલે આ ત્રણ દોષને પરિહરવાનો દંઢ નિર્ધાર આ બોલ દ્વારા આપણે વ્યક્ત કરીએ છીએ.

પણ વ્યક્ત કરવા છતાં, ત્યાજ્ય ઉક્ત દોષોને પૂર્વવત્ ભાવથી સેવીએ તો આપણું ‘પ્રતિક્રમણ’ આત્માને અજવાળવામાં નહિવત્ લાગ લજવી શકે.

ત્યાર બાદ છાતીની જમણી બાજુએ, ડાબી બાજુએ તેમજ વચ્ચે પ્રમાજ્ઞના કરીને બોલીએ છીએ, ‘માયાશદય, નિયાણુશદય, મિથ્યાત્વશદય પરિહર.’

આ ત્રણ શદ્યો સમ્યક્ત્વના ભયંકર શત્રુઓ છે. આંખની કીકીમાં પેસી ગયેલી શૂળ કરતાં અધિક ખતરનાક છે. માટે

તેને હૈયામાંથી દૂર કરવાના આશયપૂર્વક આ બોલ આપણે બોલીએ છીએ. અને આ ત્રણ શબ્દ મુખ્યત્વે હૈયે ભોંકાય છે એટલે ત્યાં મુહુર્ત પત્તિ વડે પ્રમાર્જના કરીને આ બોલ બોલવાનું વિધાન છે.

માયાશબ્દથી લક્ષ્મણા સાધ્વીએ, નિયાણુશબ્દથી બ્રહ્મદત્ત ચક્રવર્તીએ અને મિથ્યાત્વશબ્દથી કમલપ્રભ નામના આચાર્યદેવે સંસાર વધારી દીધાનાં દૃષ્ટાન્તો સુપ્રસિદ્ધ છે.

આજથી અનંતી ચોવીસી પહેલાં ધર્મસિરિ નામના ચોવીસમાં તીર્થંકર પરમાત્મા હતા. તેઓશ્રીનાં શાસનમાં કમલપ્રભ નામના મહાન આચાર્ય હતા, આ આચાર્યદેવ જિનશાસનના આચાર-વિચાર અને ઉપદેશાદિમાં અજોડ હતા. તેઓને ૫૦૦ શિષ્યો હતા. આ આચાર્યદેવ એવા ભાવમાં રમતા હતા કે-તેઓ એક જ ભવમાં મોક્ષગામી થાય.

તે સમયે ચૈત્યવાસી સાધુ ચૈત્યની અંદર રહીને સાવધ-કર્મ કરતા હતા. પરંતુ આ આચાર્યદેવ તો તેઓની સામે નિર્ભયપણે શુદ્ધ ઉપદેશ આપતા હતા.

એકવાર આચાર્યદેવે ચૈત્યવાસી સાધુને સમજાવવા ઘણી મહેનત કરી તેથી ચૈત્યવાસી સાધુઓ આચાર્ય મહારાજને બદનામ કરવાની તક શોધવા માંડ્યા.

તેવામાં એક સાધ્વીજીએ ભક્તિના આવેશમાં આચાર્ય-દેવના ચરણને સ્પર્શ કર્યો. ચૈત્યવાસી સાધુઓએ આ જોયું. એટલે લેગા મળીને અમાઉ તેમનું નામ ‘સાવધાચાર્ય’ પાડ્યું હતું, તેને ટેકો મળ્યો. પરિણામે આચાર્યદેવને ચૈત્યવાસી વગેરેવા માંડ્યા.

કેટલાકે આચાર્યલગવંત પાસે જઈને પૂછ્યું, ‘હમણું સાધ્વીજીએ તમારા ચરણનો સ્પર્શ કર્યો, તે તમે ઉપયોગમાં હોવા છતાં કરવા હીધો તે બતાવે છે કે, તમે ઉપયોગમાં ન હતા, તો ચૈત્ય-ઉપલોગ નહિ કરાય, તેમાં ઉપયોગ સાચવવાની જે વાત તમે કરો છો, તે અમે માનતા નથી, માટે તમે કહો કે, સાધ્વીજીએ તમારા ચરણનો સ્પર્શ કર્યો, તેમાં સ્વાદ્વાદ છે? તેનો તમે જવાબ આપો, નહિતર અમે તમારી વાતને બકવાસરૂપે સાબિત કરીશું.’

ચૈત્યવાસીઓની આ ધમકીથી આચાર્યદેવ ગભરાય ગયા અને અપયશ થવાની બીકે બોલી બિઠ્યા કે, ‘ચોથા વ્રતમાં અપવાદ છે.’

આ ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા કરીને તેમણે અનંત સંસાર વધાર્યો.

કાળ કરીને આચાર્યદેવ વ્યંતર થયા. વ્યંતરમાંથી મરીને માંસાહારીને ત્યાં જન્મ્યા. ત્યાંથી મરીને કોઈ કુમારિકાના ઉદરમાં ગર્ભરૂપે ઉત્પન્ન થતાં, લોકાપવાદથી કરીને તે કુમારિકાએ ક્ષારાદિ વડે આચાર્યના જીવને જન્મ આપી જંગલમાં છોડી દીધો. તે બાળક જંગલમાં મોટો થયો, ત્યાં શિકારીઓએ આવીને સહેલા માંસના ટૂકડા મૂક્યા, તે બાવા માટે ભીખ માગી, દાડ માંસમાં લાંપટ બની તે છોકરો (આચાર્યનો જીવ) સાતમી નરકમાં ગયો.

ત્યાંથી મરીને હિંસક પશુ બન્યો. અને અનેકવાર સાતમી નરકે જઈ આવ્યો. ત્યાંથી વાસુદેવ બન્યો અને પુનઃ સાતમી નરકે ગયો. ત્યાંથી ચૌદ રાજલોકમાં પ્રત્યેક આકાશ પ્રદેશમાં ભટકી, શ્રી પાર્શ્વનાથ લગવાનના કાળમાં મહાવિદેહ

ક્ષેત્રમાં જન્મી, શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માનો યોગ પામી, સર્વ કર્મ ખપાવી આચાર્યદેવનો જીવ મોક્ષે સિધાવ્યો.

માટે મિથ્યા પ્રરૂપણા કરવાના મહાપાપથી સદા વેગળા રહેવામાં જ સ્વપરનું હિત સમાયેલું છે તેનો બોધ આ દષ્ટાન્તમાંથી ગ્રહણ કરવાનો છે.

પછી જમણા અને ડાબા ખલા પર પ્રમાજ્ઞના કરતાં બોલાય છે કે ‘ક્રોધ, માન પરિહરે.’

આમ બોલવાનું કારણ, ક્રોધ અને માન કષાયોનું જમણા ખલા સાથે સંકલન છે. માટે જમણા ખલો ઉઘો કરીને બોલતો માણસ મહદ્ અંશે ક્રોધી તથા અભિમાની જણાય છે.

પછી ડાબા ખલા પર પ્રમાજ્ઞના કરતાં બોલીએ છીએ, ‘માયા, લોભ પરિહરે’. માયા અને લોભ પ્રાયઃ કુખમાં હોય છે. કારણ કે કુખમાં જે હોય તે દેખાય નહિ. માટે જ માયા-લોભને ડાબા ખલા ઉપર રાખ્યા છે.

ત્યારબાદ જમણા પગની વચ્ચે અને બંને બાજુએ ચરવળાથી ત્રણવાર પ્રમાજ્ઞના કરી બોલીએ છીએ, ‘પૃથ્વી-કાય, અપકાય, તેઉકાયની જયણા કરે.’

તે જ પ્રમાણે ડાબે પગે બંને બાજુએ પ્રમાજ્ઞના કરીને. ‘વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાયની રક્ષા કરે.’ બોલાય છે.

પગને ચરણ કહેવાય છે. ચરણ એટલે ચારિત્ર અને ચારિત્રનો પાયો જીવહયા છે. માટે છેલ્લા છ બોલ પગને આશ્રયીને કહ્યા છે.

સાધુજીઓ ‘પૃથ્વીકાય, અપકાય, તેઉકાય, વાયુકાય,

વનસ્પતિકાય અને વ્રક્ષકાયની રક્ષા કરે.’ એમ બોલે છે કારણ કે શ્રાવકને તો રક્ષાના લાવ રાખવાના છે. જ્યારે સાધુજી તો રક્ષા કરે છે.

એટલે જિનાશખંડ પ્રત્યેક જૈન સાધુજી છકાય જીવના રક્ષણહાર તરીકે જગતમાં પંકાય છે.

જીવની જયણા સાથે જિનાશને અવિલાંબ્ય સંબંધ છે. એટલે તેનો આરાધક જીવદયા પાળવામાં મોખરે હોય છે.

આ પૃષ્ઠે બોલનો યથાર્થ તોલ કરીને પ્રતિક્રમણ કરતા રહીશું તો, આપણે પાપને પરાસ્ત કરીને નિષ્પાપ જીવનનું કલ્પનાતીત સુખ માણી શકીશું.

પછી સામાયિક મુહુર્ત્તિ પડિલેહવાનો આદેશ માગીને ‘સામાયિક સંહિસાહુ’ અર્થાત્ સામાયિકની આજ્ઞા આપો એવી લાવણિની વિનંતી કરવી પડે છે.

ઉપકારી ગુરુદેવ યા તેઓની અનુપસ્થિતિમાં વડીલની અનુમતિ યાચવાનું કારણ આપણો અહિં નબળો પડે એ છે.

અશુભ કાર્યમાં આપ્ત પુરુષોની અનુમતિ હોતી નથી. તેથી સાધુ ભગવંતો સંસારના કેઈ કાર્યમાં કેઈપણ આત્માને પ્રેરણા યા માર્ગદર્શન ન કરી શકે એમ નક્કી થાય છે.

સ્વ-પર મંગળ વાંચ્છુ પ્રત્યેક આરાધક શાસ્ત્રોક્ત શુભ કાર્યને પ્રારંભ ઉપકારી સાધુ ભગવંતાદિની આશિષ, અનુમતિ યા આજ્ઞા અંગીકાર કરીને જ કરે છે. તેના પ્રતાપે માર્ગમાં આવતા અંતરાયોને આંખવાનું અખૂટ બળ મળે છે. સાથોસાથ વિનય ગુણનું પાલન કરવાનો લાભ મળે છે.

‘સામાયિક સંહિસાહુ ?’ નો આદેશ એટલા માટે

લેવાનો છે કે અનંત પાપરાશિથી ભરેલા આપણે સામાયિકની લોકોત્તર ક્રિયામાં સ્થિર થઈ શકીએ. એ સુગુરના શુભાશિષ સભર આદેશ સિવાય શક્ય નથી.

‘સામાયિક થાઉં’ના આદેશ પછી સકળ જૈન શાસ્ત્રોના મુખ્ય બીજરૂપ ‘કરેમિ ભંતે’ સૂત્ર ઉચ્ચરાવવામાં આવે છે.

કરેમિ ભંતે સૂત્ર :—

માતૃકાક્ષરો એ વર્ણુમાતા છે.

શ્રી નવકાર એ પુણ્યમાતા છે.

પાંચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ એ પ્રવચનમાતા છે.

કરેમિભંતે એ ધર્મમાતા છે.

ત્રિપદી એ ધ્યાનમાતા છે.

જન્મ દેનારી માતાના ઉપકારો કરતાં અનંતગુણ ઉપકારો આ પાંચ માતાઓના છે.

જન્મદાત્રી-જનેતા-પોતાના બાળકને વહાલથી સ્તનપાન કરાવીને ઉછેરે છે. રાતોમાતો બનાવે છે. તેમ કરેમિભંતેરૂપી ધર્મમાતા એને ખોળે રમતા બાળજીવને રાતોમાતો કરવાનો સ્વભાવ ધરાવે છે. શરત એટલી જ કે આપણે સંસારશેરીની માટીમાં રમવા-રખડવાનું છોડીને એના ખોળે જવું પડે.

૮૬ અક્ષરના આ સૂત્રનો પ્રભાવ અપરંપાર છે.

જેઘએ તેનું સ્વરૂપ.

‘કરેમિ’ = હું કરું છું.

ભંતે = હે ભગવંત.

સામાયિક = સામાયિક.

કેવી રીતે સામાયિક કરે છે. તો કે સર્વ સાવધયોગના પચ્ચક્ષણપૂર્વક.

સાવધયોગનો ત્યાગ એટલે પાપવ્યાપારનો ત્યાગ.

પાપવ્યાપારના ત્રિવિધ ત્યાગ સિવાય સાચી સમતા પરિણત થતી નથી. સાચી સમતાને સાચું આત્મધન કહેલ છે. સમતા જાય એટલે આત્મા લૂંટાય. સમતા ધવાય એટલે આત્મા ધવાય.

સર્વ પ્રકારના પાપ વ્યાપાર સાથે રાગદ્વેષ અભિન્નપણે રહેલા હોય છે. માટે રાગદ્વેષને ‘સંસાર’ કહ્યો છે. અને રાગદ્વેષ વાસિત ચિત્તને અમંગળનું કેન્દ્ર કહ્યું છે.

પાંડ પ્રત્યેનો ગાઢ રાગ, જીવને નિગોદવાસથી લાગુ પડેલો છે. આ કારણે રાગ જીવને જીવોના દ્વેષમાં રચ્યો-પચ્યો રાખીને અનંત સંસારમાં અનંતકાળ સુધી રણડાવે છે.

માટે આ રાગદ્વેષના અંગભૂત સર્વ પ્રકારના પાપ-વ્યાપારમાં ત્રિવિધ ત્યાગના પચ્ચક્ષણપૂર્વક સામાયિક વારંવાર કરવું જોઈએ.

સંસારી જીવો-મન-વચન-કાયાથી પાપ કરીશ નહિ, કરાવીશ નહિ, એમ ‘જીવનિયમ’ પચ્ચક્ષણ કરે છે. વળી પાપની અનુમોદના પણ કોઈ કાળે કરવા લાયક નથી. પાપની અનુમોદનાને ‘વિષના વધાર’ ની ઉપમા છે.

વિષ તો મારક છે જ, પણ તેના કરતાં અધિક જલદ મારણ શક્તિ તેને વધારવાથી પેદા થાય છે. તેમ પાપ તો સમતાઘાતક છે જ, પણ તેની અનુમોદના તો અનંતગુણી અધિક સમતાનાશક છે.

અનુ = પાછળ.

મોહ = પ્રમોહ.

અર્થાત્ સ્વપરના પાપ પ્રત્યે પ્રમોહભાવ (આનંદ) વ્યક્ત કરવો તે પાપની અનુમોહનાનો અર્થ છે.

મનોવૈજ્ઞાનિક દષ્ટિએ જોતાં વિચારતાં પણ એ હકીકત સ્પષ્ટ થાય છે કે, જે માનવી પાપ ન કરવાની તેમજ ન કરાવવાની પ્રતિજ્ઞા લેવા કટિબદ્ધ થાય, તે માનવી પાપની અનુમોહના કરવાના મહાપાપથી તો ફારેગ થયેલો જ હોય !

આ સૂત્રની આખરમાં આવતા ‘તસ્સ ભન્તે પડિ-
ક્કમામિ, નિંદામિ, ગરિહામિ, અપ્પાણું વોસિરામિ.’
પાઠનો મર્મ, ધર્મ રસિકતા પેદા કરીને યુષ્ઠ કરવાનો વાહક છે.

‘તસ્સ ભન્તે પડિક્કમામિ’ પદ “હે ભગવંત” ભૂત-
કાળમાં જે પાપ મેં કર્યાં છે, તે સઘળાં પાપથી હું પ્રતિક્ષ્ણું છું. એવો સ્પષ્ટ એકરાર સામાયિક લેનારને કરવાની ફરજ પાડે છે જીવને કરજમુક્ત કરવાના ઉદાત્ત આશયપૂર્વકનું આ ફરમાન છે.

કરજમુક્તિ એટલે આત્માને કર્મોર્ડ્રી-રજથી મુક્ત કરવો તે.

આવા નિર્દોષ એકરાર પછી બોલાય છે ‘નિંદામિ.’
નિંદામિ એટલે હું નિંદા કરું છું. નિંદા શાની ? તો કે
પોતે કરેલા પાપોની.

નિંદા, આત્મસાષ્ણે થાય છે.

ગર્હા અન્યની સાક્ષીએ થાય છે.

એટલે પોતે કરેલા પાપની કેવળ નિંદા આત્માને નિર્મળ

બનાવવા માટે અપર્યાપ્ત છે. તેની સાથે ગર્હા ભળે છે એટલે પાપકરણવૃત્તિના ઉચ્છેદની આંતરિક પ્રક્રિયા શરૂ થાય છે.

વળી આત્મસાષ્ટિ કરાતી પાપની નિંદામાં દંભ સેવાવાની શક્યતા છે. જ્યારે અન્ય સાષ્ટિ પાપની થતી ગર્હા દંભને ટકવા દેતી નથી.

એટલે શ્રી જિનશાસનના બંધારણમાં કોઈ સમર્થ આચાર્યદેવને જિનાઝા નિરપેક્ષપણે લોકનજરે સારું ગણાતું કાર્ય પણ કરવાની છૂટ નથી.

પછી બોલાતા ‘અપ્પાણું વોસિરામિ’ શબ્દોનો અર્થ છે આત્માને વોસિરાવું છું.

આ સૂત્રમાં આવતા ‘જવનિયમ’ પમજુવાસામિ’ પદનો જે ગૂઢાર્થ છે તે સમજી લઈએ.

શ્રાવક-શ્રાવિકાઓનું એક સામાયિક બે ઘડી અર્થાત્ ૪૮ મિનિટનું હોય છે.

૪૮ મિનિટના આ સામાયિક દરમિયાન મન-વચન કે તન આત્માની બહાર ન જાય તો, આ નિયમનું યથાર્થ પાલન થયું ગણાય.

આત્માની બહાર મન-તનાદિને ન જવા દેવાં એટલે આત્માના શુદ્ધ સ્વભાવથી વિશુદ્ધ ન વર્તવાં દેવા.

પડતા આ પાંચમાં આરાના કાળમાં જીવનું દળ અને સંઘયણુ-બળ બંને કમજોર હોઈને, આ આરામાં કોઈ સમર્થ ધર્મસાધક મહાપુરુષોનું ધ્યાન પણ એક અંતર્મુહૂર્ત કરતાં એક સેકન્ડ પણ અધિક ધારાબદ્ધ રહી શકતું નથી. એ સત્યના જ્ઞાતા ભગવંતોએ આ કાળના સંસારી જીવોના એક

સામાયિકની સમય મર્યાદા ૪૮ મિનિટની રાખી છે.

સર્વવિરતિધર લગવંતોને જીવનભરનું સામાયિક હોય છે, એટલે તેઓ સાંસારિક પ્રવૃત્તિઓમાં સીધો કે આડકતરો ભાગ લેતા નથી.

સામાયિકના શાસ્ત્રોક્ત મુખ્ય પ્રકાર ચાર છે.

(૧) સમ્યક્ત્વ સામાયિક. (૨) શ્રુત-સામાયિક. (૩) દેશવિરતિ સામાયિક. (૪) સર્વવિરતિ સામાયિક.

સામાયિક લઈને વ્યાખ્યાનાદિ ધર્મ-શ્રવણમાં જીવ રાખવાથી શ્રુત સામાયિક પળાય છે.

સામાયિકના અમાપ સામર્થ્યને વર્ણવતાં પૂ. શ્રી આનંદધનજી મહારાજે કહ્યું છે કે—

“નાગી કાઠ લે, તાડ લે દુશ્મન,
લાગે કાચી હોય ઘડી રે....”

ભાવાર્થ :—હે આત્મન ! નાગી (સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી તલવાર) જોખ્યાન કરીને વિભાવ દશારૂપી તારા દુશ્મનને જડએસલાક માર, માર, તો માત્ર જો ઘડીનું તારું સામાયિક પણ અમોઘ સમતાપ્રદ નીવડશે.

સ્વદશામાં એક ક્ષણની પણ સ્થિરતા વિપુલ કર્મરાશિને ભસ્મ કરે છે. તે માટે પૂર્વે કરેલાં પાપોનો નિહાલ પશ્ચાત્તાપ....અનિવાર્ય છે.

પરનિંદા કર્યાના પાપોની ગહર્હી અને ભવિષ્યમાં તે પાપોના કાંટાળા માગે ન જવાની પ્રતિજ્ઞા, આટલું જો આપણે રાજીવું જીવનમાં પાળતા થઈએ તો આત્મશુદ્ધિ જરૂર વેગવંતી બને.

કરેમિ ભંતે સૂત્રનું મહત્ત્વ

“નવકાર સમો નહિ મંત્ર, શત્રુજય સમો નહિ ગિરિ,
ઋષભ સમો નહિ દેવ, કરેમિ ભંતે સમો ભાવ—ન ભૂતો,
ન ભવિષ્યતિ.”

અપેક્ષા વિશેષે આ હુહામાં નામાદિ ચાર નિક્ષેપા
ઘટાવી શકાય છે.

શ્રી નવકારમંત્ર એટલે નામનિક્ષેપ (શ્રી અરિહંતાદિ
નામની અપેક્ષાએ)

શ્રી શત્રુજય મહાતીર્થ એટલે સ્થાપના-નિક્ષેપ
(ગિરિરાજ પર પ્રતિષ્ઠિત જિનજિઓની અપેક્ષાએ)

શ્રી ઋષભદેવસ્વામી છદ્મસ્થ પર્યાયની અપેક્ષાએ
તેઓશ્રીને દ્રવ્યનિક્ષેપ ઘટે છે.

કરેમિ ભંતે સૂત્રમાં પરમ સામાયિકયોગને પામવાનો
ઉત્કૃષ્ટભાવ હોવાથી તેને ભાવનિક્ષેપ તરીકે ઘટાવી શકાય છે.

જયવંતા શ્રી જિનશાસનના શાસકો, પ્રભાવકો, આગમો
અને તેના અંગભૂત કોઈ પણ વાત, ફકરો, વાક્ય, શબ્દ,
અક્ષર વગેરે ‘ કરેમિ ભંતે ’ સૂત્રનો વિસ્તાર છે.

સ્વયં શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા પણ દીક્ષા અંગીકાર
કરતી વખતે આ સૂત્ર-‘ ભંતે ’ શબ્દ છોડીને ઉચ્ચરે છે.
તેના પ્રતાપે થોડું મનઃપર્યવજ્ઞાન તેઓશ્રી ઉપાર્જિત કરે છે.

નિરબ્ર ગગનમાં ઝળહળતા સૂર્યની જેમ આ સૂત્રના
કેન્દ્રમાં હૃદયમાં સર્વ સાવધ યોગોથી પૂર્ણતઃ પ્રતિક્રમવાનો
અણુમોલ ભાવ-પ્રભાકર ઝળહળી રહ્યો છે.

—તો આ સૂત્રના અંગાંગમાં ભારોભાર ભાવ-આરોચ્ય

રહેલું છે. ભવ-રાગનાશક રસાયણ વડે આ સૂત્રના શબ્દો રસાયેલા છે.

‘કરેમિ ભંતે’ નો વિસ્તાર, તે છ આવશ્યક છે.

દ્રવ્યાનુયોગ, ગણિતાનુયોગ, ચરણુકરણાનુયોગ અને ધર્મકથાનુયોગ એ ચારેય યોગ આ સૂત્રની અંદર ભારોભાર રહેલા છે.

જીવમાં પ્રચ્છન્નપણે રહેલા શિવત્વને પ્રગટ કરવાની ક્ષમતાવાળા આ સૂત્રનો પ્રભાવ શબ્દાતીત છે.

પંચ મહાવ્રતના ઉચ્ચારણમાં ‘કરેમિ ભંતે’ સૂત્ર મુખ્ય છે. દીક્ષા લેતી વખતે સાધુઓને પંચ મહાવ્રત ન ઉચ્ચરાવતાં. ‘કરેમિ ભંતે સામાધ્યં સંવં સાવજ્જં જ્ઞેગં પચ્ચક્ખામિ.’ એ સૂત્ર ઉચ્ચરાવીને દીક્ષા અપાય છે. અને વડી દીક્ષામાં પંચ મહાવ્રત ઉચ્ચરાવવામાં આવે છે.

આત્માને સર્વ સાવધ યોગથી સર્વથા મુક્ત કરવાનો દૃઢ સંકલ્પ પુનઃ પુનઃ દોહરાવવાના સતત અભ્યાસપૂર્વક જો આપણે સામાયિક આરાધતા રહીશું તો, આ સૂત્રના ઉત્કૃષ્ટ ભાવ સાથે અભેદતા કેળવીને પરમપદને પામવામાં લાગ્યશાળી નીવડીશું.

x

x

x

સામાયિક દંડક

દંડક એટલે મહાસૂત્ર.

સામાયિક દંડક ઉચ્ચર્યા પછી ‘જેસણે સંદિસાહું’ ‘જેસણે ઠાઉં’ ‘સબ્બાય સંદિસાહું’ ‘સબ્બાય કરૂં’ એ આદેશ છે.

નાની-મોટી કોઈ પણ આરાધનાની ક્રિયા-આરાધ્ય પરમાત્માની આજ્ઞા પ્રત્યે પૂર્ણ આદરભાવ વ્યક્ત કરવા માટે ઉભા-ઉભા કરવી જોઈએ. બેઠા-બેઠા કરવાથી તેનો અનાદર થાય છે. કોઈ પૂજ્ય મહાત્મા આંગણે પધારે છે, તો આપણે તરત જિભા થઈ જઈ તેમનો સત્કાર કરીએ છીએ, પણ બેઠા-બેઠા ‘પધારો’ એમ નથી બોલતા.

માટે સામાયિક ઉભા-ઉભા લેવું જોઈએ. અને ઉભા રહેવા માટે તેમજ સામાયિકમાં બેસવું પડે ત્યારે, જીવોની રક્ષા માટે ચરવળો ખાસ જોઈએ.

કદાચ કટાસણું ન હોય તો ચાલે પણ ચરવળા વગર ન ચાલે, પરંતુ આજે સામાયિકમાં ચરવળો ગૌણ બન્યો છે.

ઉપાશ્રયમાં આવીને સામાયિક કરતા ભાઈ-બહેનો પૈકી કોઈક પાસે જ ચરવળો હોય છે. જ્યારે કટાસણું દરેક પાસે હોય છે. પણ સામાયિકમાં જેટલું મહત્ત્વ કટાસણાનું છે તેના કરતાં ઘણું વધારે મહત્ત્વ ચરવળાનું છે.

જીવહયાનું પ્રણિધાન ટકાવવામાં ચરવળો એક અગત્યનું સાધન છે. માટે સામાયિક પ્રતિક્રમણાદિ કરનારા પ્રત્યેક આરાધકે પાસે ચરવળો રાખવો જોઈએ.

‘બેસણે સંદિસાહું’ અને ‘બેસણે ઠાઉ’ ના આદેશ પછી ‘સજ્જાય સંદિસાહું’ ‘સજ્જાય કડે’ નો આદેશ મંગાય છે.

સાવધયોગના પચ્ચક્ષણાણુંનું યથાર્થ પાલન કરવા માટે સ્વાધ્યાય અનિવાર્ય છે.

સ્વાધ્યાય સિવાય સ્વભાવરમણતાની મંગલ કેડી પર

જીવનું પ્રસ્થાન શક્ય નથી.

સ્વાધ્યાય એટલે સ્વ-અધ્યાય.

સ્વ-અધ્યાય એટલે સ્વાત્મસ્વરૂપનું અધ્યયન કરવું તે.

પર પદાર્થોના અભ્યાસમાં ગમે તેવો નિપુણ માનવી, જ્યાં સુધી સ્વાત્મસ્વરૂપના અભ્યાસમાં નૈપુણ્યતા નથી કેળવતો, ત્યાં સુધી તે તત્ત્વતઃ અણુઘટ ગણાય છે. કેળવાયેલો નથી ગણતો.

એટલે સ્વાધ્યાય કરવો તે એક પ્રકારનો તપ છે, એમ શાસ્ત્રો ફરમાવે છે.

સતત ઘર બહાર રહેતો માનવી રખડેલ કહેવાય છે. તેમ બહિર્ભાવમાં સતત રાચતો જીવ પણ ભટકેલ કહેવાય છે.

પોતાના ઘરમાં સ્થિર થવાથી માનવીના યોગોની અસ્થિરતા અંકુશમાં આવે છે. તેમ સ્વાધ્યાય દ્વારા મનને આત્મામાં રમતું કરવાથી-ઓતપ્રોત કરવાથી સામાયિક ભાવની સ્પર્શના થાય છે. શુદ્ધ સ્વાત્મભાવની આંશિક અનુભૂતિ થાય છે.

એટલે સામાયિક પૂર્વે, સામાયિકમાં, કે સામાયિક પછી પણ સ્વાધ્યાય ખૂબ જ જરૂરી છે.

સઘળાં આગમોમાં આત્માના પૂર્ણ વિશુદ્ધ સ્વરૂપનું જયગાન છે. સ્વાધ્યાય પણ તેમાં જ સૂર પૂરાવે છે.

પરભાવ રમણતાએ આ આત્માને રંજકવામાં કોઈ કચાશ રાખી નથી. એ મતલબના શાસ્ત્રવચનને માથે ચઢાવીને સામાયિકને સાદ્યંત દીપાવવા માટે સ્વાધ્યાય રમણતા કેળવીને જ આપણે ભવ રણમાં ભટકવાના મિથ્યા વ્યામોહથી

માધ્યમ છે. તેના વડે દેવાધિદેવના નામ-નિક્ષેપ સાથે અભેદતા કેળવવાનો સુસંસ્કાર સુદૃઢ થાય છે.

તે પછી બોલાતા ‘જંકિંચિ’ સૂત્ર દ્વારા આપણે સ્વર્ગ, પાતાળ અને મૃત્યુલોકમાં રહેલ સર્વ જિન પ્રતિમાઓને વંદન કરીએ છીએ. તેના પ્રતાપે સ્થાપના નિક્ષેપના તારક સ્વભાવમાં નિષ્ઠા સુદૃઢ થાય છે.

દેવાધિદેવનો આત્મા ચરમભવ પૂર્વેના ભવથી વ્યવીને માતાની કુક્ષિમાં અવતરે છે ત્યારે શકેન્દ્રનું સિંહાસન ડાલવા માંડે છે. એટલે શકેન્દ્ર તત્કાલ અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકીને તેનું કારણ જાણી લે છે. તે કારણ જ્યારે બીજું નથી હોતું, પણ દેવાધિદેવ માતાની કુક્ષિમાં અવતર્યાનું હોય છે એટલે તત્કાલ અપૂર્વ ઉમંગે, સિંહાસન ઉપરથી નીચે ઉતરી, પ્રભુજીના જન્મક્ષેત્રની દિશામાં સાત ડગલાં ભરી, રત્નજડિત ખેસથી ભૂમિ પ્રમાણે ચૈત્યવંદન મુદ્રા ધારણ કરી, ભક્તિભાવ-ભીના હૈયે ‘નમસ્તુભ્યુ’ બોલે છે. તેથી ‘નમસ્તુભ્યુ’ ને ‘શકસ્તવ’ પણ કહે છે.

આ સૂત્રમાં શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના ત્રિભુવન ક્ષેમંકર સ્વભાવનું લોકોત્તર સ્વરૂપ એટલી અદ્ભૂત રીતે પ્રતિષ્ઠિત થયેલું છે કે તેની વિધિ-બહુમાનપૂર્વક નિત્ય બે ઘડી સ્વાધ્યાય કરનારો પુણ્યાત્મા શ્રી તીર્થંકર નામકર્મની નિકાચના કરી શકાય એટલા અમાપ શુભ પુણ્યનો ભાગી બની શકે છે.

આ સૂત્રમાં શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના દ્રવ્ય અને ભાવ ઉભય નિક્ષેપ સમાયેલા છે.

મારા અનન્ય ઉપકારી ગુરુદેવે મને એકવાર કહેલું કે

માધ્યમ છે. તેના વડે દેવાધિદેવના નામ-નિક્ષેપ સાથે અભેદતા કેળવવાનો સુસંસ્કાર સુદૃઢ થાય છે.

તે પછી બોલાતા ‘જંકિંચિ’ સૂત્ર દ્વારા આપણે સ્વર્ગ, પાતાળ અને મૃત્યુલોકમાં રહેલ સર્વ જિન પ્રતિમાઓને વંદન કરીએ છીએ. તેના પ્રતાપે સ્થાપના નિક્ષેપના તારક સ્વભાવમાં નિષ્ઠા સુદૃઢ થાય છે.

દેવાધિદેવનો આત્મા ચરમભવ પૂર્વેના ભવથી વ્યવીને માતાની કુક્ષિમાં અવતરે છે ત્યારે શકેન્દ્રનું સિંહાસન ડાલવા માંડે છે. એટલે શકેન્દ્ર તત્કાલ અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂકીને તેનું કારણ જાણી લે છે. તે કારણ જ્યારે બીજું નથી હોતું, પણ દેવાધિદેવ માતાની કુક્ષિમાં અવતર્યાનું હોય છે એટલે તત્કાલ અપૂર્વ ઉમંગે, સિંહાસન ઉપરથી નીચે ઉતરી, પ્રભુજીના જન્મક્ષેત્રની દિશામાં સાત ડગલાં ભરી, રત્નજડિત ખેસથી ભૂમિ પ્રમાણે ચૈત્યવંદન મુદ્રા ધારણ કરી, ભક્તિભાવ-ભીના હૈયે ‘નમસ્તુભ્યુ’ બોલે છે. તેથી ‘નમસ્તુભ્યુ’ ને ‘શકસ્તવ’ પણ કહે છે.

આ સૂત્રમાં શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના ત્રિભુવન ક્ષેમંકર સ્વભાવનું લોકોત્તર સ્વરૂપ એટલી અદ્ભૂત રીતે પ્રતિષ્ઠિત થયેલું છે કે તેની વિધિ-બહુમાનપૂર્વક નિત્ય બે ઘડી સ્વાધ્યાય કરનારો પુણ્યાત્મા શ્રી તીર્થંકર નામકર્મની નિકાચના કરી શકાય એટલા અમાપ શુભ પુણ્યનો ભાગી બની શકે છે.

આ સૂત્રમાં શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના દ્રવ્ય અને ભાવ ઉભય નિક્ષેપ સમાયેલા છે.

મારા અનન્ય ઉપકારી ગુરુદેવે મને એકવાર કહેલું કે

જો પ. પૂ. આ. શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજએ ‘લલિત વિસ્તર’ દ્વારા શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના યથાર્થ સ્વરૂપનો પરિચય ન કરાવ્યો હોત તો હું પણ તેઓશ્રીની પરમ આત્મીયતાના ગુણ ગાવા છતાં તેના વિશ્વોપકારી સ્વભાવથી અપરિચિત રહી જાત. આ મુદ્દાનું પ્રતિપાદન તેઓશ્રીએ પોતાના લખાણમાં પણ કર્યું છે.

નામ અને નામી વચ્ચે કથંચિત્ અલેદ રહેલો છે. એટલે નામ નિક્ષેપો આરાધકને નામી સાથેના અલેદાત્મક સંબંધના બીજનું કામ કરે છે. તેમજ આરાધકના હૈયામાં રહેલ અંગત નામનાની કામનાને કમજોર બનાવે છે.

સ્થાપના નિક્ષેપો આરાધકના હૈયામાં સ્થાપ્યનો વાસ કરાવે છે.

દ્રવ્ય નિક્ષેપો સ્વાત્મદ્રવ્યને દળદાર બનાવીને મુક્તિની ભૂખ જગાડે છે.

ભાવ નિક્ષેપો તન્મય બનાવે છે. આમ શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના ચારે નિક્ષેપો ત્રણ કાળના સર્વ ક્ષેત્રોના જીવોને ઉપકારક નીવડતા હોવાનું શાસ્ત્રવચન યથાર્થ પૂરવાર થાય છે. પછી દેવવંદન કરાય છે.

દેવવંદનમાં બાર અધિકાર આવે છે.

‘નમુત્યુણ’ થી ‘જ્યભયાણ’ સુધી પહેલો અધિકાર છે. તેનાથી સમવસરણમાં બિરાજમાન ભાવ-અરિહંતને વંદના થાય છે.

નમુત્યુણની છેલ્લી ગાથાથી, દ્રવ્યજિનને વંદના કરાય છે. ભવિષ્યમાં થનારા શ્રી તીર્થંકર ભગવંતો કે જેમના

જીવો અત્યારે દેવલોકમાં છે તેમજ મોક્ષે (સધાવેલા તીર્થ) કર ભગવંતો પણ દ્રવ્ય-જિન કહેવાય છે. એ બીજો અધિકાર છે.

‘અરિહંત ચેઈયાણુ’ થી ત્રીજો અધિકાર ગણાય છે. તેનાથી સ્થાપના જિનને વંદના કરવામાં આવે છે.

‘લોગસ્સ’ એ ચોથો અધિકાર છે. તેનાથી નામ-જિનને વંદના કરવામાં આવે છે.

‘સંવલોએ અરિહંત ચેઈયાણુ’ થી ત્રણે ભુવનના સ્થાપના-જિનને વંદના કરાય છે, એ પાંચમો અધિકાર છે.

‘પુખ્ખરવર દીવડું’ થી અઢીઢીપમાં આવેલા પાંચ ભરત, પાંચ ઐરવત અને પાંચ મહાવિદેહમાં રહેલા સર્વ શ્રી તીર્થ કર ભગવંતોને વંદન થાય છે, એ છઠ્ઠો અધિકાર છે.

‘તમ-તિમિર-પડલ-વિદ્ધં’ ઇત્યાદિ ત્રણ ગાથાથી શ્રુતજ્ઞાનને વંદન કરાય છે, એ સાતમો અધિકાર છે.

‘સિદ્ધાણું પુદ્ધાણું’ થી સર્વ સિદ્ધ પરમાત્માઓને વંદન થાય છે. એ આઠમો અધિકાર છે.

‘જે દેવાણુવિદેવો’ એ સૂત્રની બે ગાથાથી શાસનપતિ શ્રી મહાવીરસ્વામી પરમાત્માની સ્તુતિ થાય છે, એ નવમો અધિકાર છે.

દસમે અધિકારે ‘ઉજ્જિજત-સેલ-સિહર’ બે ગાથાથી રૈવતાચલમંડન શ્રી નેમિનાથ ભગવાનને વંદન કરાય છે.

‘ચત્તારિ-અર્હ-દસ-દોય’ ગાથાથી શ્રી અષ્ટાપદગિરિ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત ચોવીસે જિન (પ્રતિમાજીઓ)ને વંદન થાય છે. એ અગ્યારમો અધિકાર છે.

ખારમે અધિકારે 'વૈયાવચ્ચ ગરાણું' સૂત્રથી સમ્યગ્-
દષ્ટિ દેવનું સ્મરણ કરાય છે.

આમ આ ખાર અધિકારમાં મુક્તિના મહામંગળકારી
સેતુરૂપ ભક્તિના ઉત્કૃષ્ટ સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન છે.

જીવને જિનભક્તિની અપૂર્વ લગની લગાડવામાં આ
અધિકારોમાં અદ્વિભૂત મંડન છે.

આ ખાર અધિકારમાં વારંવાર કાઉસ્સગ્ગ કરાવાય છે.
આર વાર શ્રી નવકારનો કાઉસ્સગ્ગ આવે છે.

દેહમાં જે સ્થાન હૃદયનું છે, શ્રી જિનશાસનમાં તેજ
સ્થાન કાઉસ્સગ્ગનું છે.

કાઉસ્સગ્ગને આટલો બધો ઊંચો દરજ્જો આપીને જ્ઞાની
ભગવંતોએ આરાધક માત્રને સ્પષ્ટપણે કહી દીધું છે કે
કાઉસ્સગ્ગ સિવાય તમે કાયાની માયા-મમતાને સર્વથા
વોસિરાવિ (ત્યાગી) નહિ શકો.

કાયાની માયાને વોસિરાવવાથી જ આત્માની માયા-
મમતામાં મન ઓતપ્રોત થવા માંડે છે.

આત્માના અસંખ્ય પ્રદેશોમાં દેહરાગ કેટલો પ્રબળ છે
તેનું તારણ કાઢવું હોય તો માથું દુઃખવા આવે છે તો, આપણે
સ્વ-સ્થ રહી શકીએ છીએ કે અ-સ્વ-સ્થ બનીએ છીએ
તેની તટસ્થપણે તપાસ કરવી.

આ દુનિયાના મોટા ભાગના માણસો દેહને આત્મા
સમજીને જીવે છે. તેમાં ખાસ અપવાદરૂપ જો કોઈ હોય તો
તે આત્મજીવી મહાપુરુષો જ છે.

કાઉસ્સગ્ગ એ અભ્યંતર તપનો એક પ્રકાર છે. તેના

પ્રભાવથી પાપવૃત્તિ નિષ્ક્રિય અથવા મડદાળ બનવા માંડે છે, ધર્મવૃત્તિ સક્રિય બને છે. અર્થાત્ શાસ્ત્રોક્ત ધાર્મિક પ્રવૃત્તિમાં આરાધક શૂરો બને છે.

સડવા, પડવાના સ્વભાવવાળા દેહ સાથે ગાઢપણે જોડાયેલા મનને કદી નહિ સડનારા, કદી નહિ મરનારા શાશ્વત આત્મામાં ઓગાળી દેવાથી જ અભય, અખેદ અને અદ્વેષનો અલૌકિક અનુભવ થાય છે.

સમાધિ, સમભાવ, શાન્તા, સ્વસ્થતા ત્યારે જ આપણા અંગભૂત બને છે, જ્યારે કારમો દેહાધ્યાસ સર્વથા બહિષ્કૃત થાય છે.

દેહાધ્યાસનો બહિષ્કાર કરવાનો સચોટ, સિદ્ધ ઉપાય કાઉસ્સગ્ગ છે.

કાઉસ્સગ્ગમાં રહેલા મુનિરાજના તપકૃશ દેહને વૃક્ષનું થડ સમજીને તેની સાથે પોતાના શરીરની ખંજવાળ ફર કરવા, શરીર ઘસતા પશુનો દાખલો ટાંકીને શાસ્ત્રકાર ભગવંતોએ આપણને સાચા કાઉસ્સગ્ગનું યથાર્થ સ્વરૂપ સારી રીતે સમજાવી દીધું છે.

એમ કે પશુની આવી વિડંબના વચ્ચે પણ કાઉસ્સગ્ગ ધ્યાને રહેલા મુનિરાજ અડોલ અર્થાત્ નિષ્ચેષ્ટ રહ્યા હતા.

નિષ્ચેષ્ટ એટલે દેહભાવે મૃત રહ્યા. આત્મ-સ્વભાવે જીવંત રહ્યા.

ધર્મકથાનુયોગમાં આવા અનેક દાખલા આવે છે. જે આપણે તેના સમગ્ર સ્વરૂપ ઉપર ગંભીરતાથી વિચાર મનન-ચિંતન કરીએ તો, આપણા ચિત્તમાં પણ ચેતનરાજને

વરવાની તાલાવેલી અવશ્ય જાગે, સાથે સાથે દેહલાવને પરિહરવાની ચાનક પ્રાણવંતી બને.

સમાધિ, સહનશીલતા અને સમાનલાવ (તુલાલાવ) આ ત્રણેને એક દોરે ગૂંથવાની કળામાં કાઉસ્સગ્ગ દ્વારા પારંગત થવાય છે. તે પછી ભવપાર થવાનું અતિશય કઠિન કાર્ય, સરળ બને છે.

દેવવંદનના ચારે કાઉસ્સગ્ગમાં એક એક નવકારના કાઉસ્સગ્ગ પછી પ્રગટપણે સ્તુતિ બોલાય છે. પહેલી સ્તુતિમાં-એક જિનરાજની, બીજીમાં-ચોવીસ જિનરાજની, ત્રીજીમાં-આગમની અને ચોથીમાં-સમ્યગ્દર્શિ દેવની સ્તુતિ કરાય છે.

ચાર સ્તુતિ પછી નમુત્યુણ્થી પુનઃ દ્રવ્ય-લાવજિનને વંદન કરી, ચાર ખમાસમણાંપૂર્વક ભગવાન, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુજીને વંદન કરવામાં આવે છે.

પછી ‘ઘચ્છકારી સમસ્ત શ્રાવકને વાંદુ’ એમ શ્રાવકો બોલે છે.

શ્રાવકનો ‘શ્ર’ શ્રદ્ધાવાચી છે. ‘વ’ વિવેકવાચી છે. ‘ક’ કર્મવાચી છે.

એટલે કે શ્રી જિન વચનમાં શ્રદ્ધાપૂર્વક સારાસારનો વિવેક જાળવીને સત્કર્મ કરે તેને ‘શ્રાવક’ કહે છે.

પછી દેવસિય પ્રતિક્રમણ ઠાવવાનો આદેશ માગી, જમણો હાથ તથા મસ્તક ચરવળા ઉપર સ્થાપવાનો હેતુ-ગુરુના ચરણને સ્પર્શવારૂપ-સમજી ‘સંવસ્સવિ દેવસિય’ નો પાઠ

કહેવાનો છે. તેથી સામાન્યપણે દિવસના પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે.

*

પ્રતિક્રમણ ઠાવ્યા પછી બોલાતું ‘કરેમિ ભંતે’ સૂત્રથી સામાયિક આવશ્યકની શરૂઆત ગણાય છે. અને ઇચ્છામિ ઠામિ કાઉસ્સગ્ગં, તસ્સઉત્તરી અન્નતથ તેમજ ‘નાણુમિ દંસ-ણુમિ’ ની આઠ ગાથાનું ચિંતવન—એ બધું પ્રથમ આવશ્યકમાં ગણ્યું છે.

સામાયિક આવશ્યક ભાવરોગોને આત્મામાંથી નાબૂદ કરવા માટે છે.

આત્મામાં રહેલા ભાવરોગોના કારણે ભવરાગ મીઠો લાગે છે. ભવનિવેદ પ્રગટ થતો નથી.

ભૂ = ભવતિ એટલે થવું. (To be)

કંઈ પણ થવા-બનવાની માત્ર એટલા પણ સ્વયંભૂ આત્માની લાઘવતામાં પરિણમે છે.

એટલે પ્રાર્થના સૂત્ર—જય વીયરાયમાં દેવાધિદેવ સમક્ષ ‘ભવનિવેદ’ ની યાચના કરવામાં આવી છે.

ભવરાગ, જીવને રાન-રાન રખડાવનારો જલદ રોગ છે, તેને નાબૂદ કરવાનું સિદ્ધ ઔષધ સામાયિક છે.

આ આવશ્યકમાં સત્તર સંડાસા પ્રમાજ્ઞના કરવામાં આવે છે.

સંડાસા-પ્રમાજ્ઞના એટલે સાણુસી માફક વળતા શરીરના અવયવોની પ્રમાજ્ઞના—એવો અર્થ થાય છે.

સંડાસા પ્રમાજ્ઞનાનો હેતુ આત્મોપયોગવંત બનવા

માટે જરૂરી દેહસંયમ આદિનું શિસ્તબદ્ધ પાલન કરવું તે છે.

સત્તર સંડાસા

પંચાંગ પ્રણિપાત વખતે પાંચે અંગોને ભૂમિ ઉપર સ્પર્શ કરાવવો. જે જે અંગો સાણસીની માફક વળે છે, તે-તે ઠેકાણે જીવોની વિરાધના અટકાવવા ૧૭ ઠેકાણે પ્રમાજ્ઞના કરવી. જોઈએ. તેથી તેનું નામ ૧૭ સંડાસા-પ્રમાજ્ઞના છે. (સંદશક = સાણસી)

(૩) પાછળ ત્રણ વખત જમણે પગે, વચ્ચે, અને ડાબે પગે (૩) અવગ્રહમાં પ્રવેશ કરવાની ભૂમિ ઉપર (૩) જમણા કપાળેથી ડાબા હાથ ઉપર થઈ તેની કોણી સુધી (૧) ડાબા કપાળેથી જમણા હાથ ઉપરથી તેની કોણી સુધી (૧) ચરવળા ઉપર મસ્તક નમાવવાને સ્થાને (૩) અને (૩) ઊભા થઈ પહેલો પગ મૂકવાને સ્થાને.

પહેલાં નવ ચરવળાથી, પછીના પાંચ મુહપત્તિથી અને છેલ્લા ત્રણ ચરવળાથી કરવાના છે.

આમ આ પ્રમાજ્ઞના પ્રક્રિયા સ્વ-પર ઉભયના દયાના અંગભૂત છે.

પછી સૂક્ષ્મ રીતે પાપ આલોચવા માટે ઇન્દ્રિયામિ કામિ કાઉસ્સગં, સાત લાખ, અઢાર પાપસ્થાનક, સંવસવિ, વંદિતુ આદિ સૂત્રો બોલાય છે.

આ બધાં સૂત્રો બોલતાં, જેવા સંકલિષ્ટ અધ્યવસાય પાપ બાંધતી વખતે સેવ્યા હોય, તેવા વિશુદ્ધ અધ્યવસાયથી પાપની આલોચના થાય, તો પાપ પ્રતિક્રમણ વૃત્તિ બળવાન બને છે.

પોતે જાતે કરેલા પાપની આલોચના કરતી વખતે આંખમાં આંસુ આવવાં જોઈએ, વદન પર વ્યથા અંકિત થવી જોઈએ, હૃદયમાં ભારોભાર પશ્ચાત્તાપ હોવો જોઈએ. તે સમયે પાંડ (Self) તરફ જરા પણ રાગ કે પક્ષપાત ન હોવો જોઈએ.

ત્યાર પછીના બે વાંદણાં, અખ્ખુદ્ધિઓ આદિ સૂત્ર ગુરુ મહારાજ તરફ કૃતજ્ઞભાવ વ્યક્ત કરવા સ્વરૂપ છે. કૃતજ્ઞભાવ એટલા માટે વ્યક્ત કરવાનો છે કે પાપનું ઓપરેશન કરવામાં તેઓશ્રી કુશળ સર્જનનો ધર્મ હીપાવે છે.

પછી ‘આયરિય ઉવજ્જાએ’ આવે છે. ચારિત્રાચારની વિશુદ્ધિ, કષાયની ઉપશાન્તિથી થાય છે. તે માટે પ્રથમ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સ્થવિરોને તેમજ સર્વજીવોને ખમાવવા માટે આયરિય ઉવજ્જાએ છે.

ત્યાર બાદ સમતાની વૃદ્ધિ માટે કરેમિ ભંતે સૂત્ર કહેવામાં આવે છે.

ચારિત્ર વિના જ્ઞાન પાંગલું છે. ચારિત્રાચારમાં લાગેલ દૂષણની શુદ્ધિ માટે પ્રથમ બે લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ. જ્ઞાનનું સાક્ષ્ય દર્શનથી છે, માટે દર્શનાચારનો એક લોગસ્સ, પછી જ્ઞાનનો એક લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ કરવામાં આવે છે.

શ્રુતદેવતા તથા ક્ષેત્રદેવતા રત્નત્રયીની આરાધનામાં સહાયક બને છે. એ માટે એક એક નવકારનો કાઉસ્સગ્ગ કરી, ઉપર માંગલિક અર્થે શ્રીનવકાર કહી છઠ્ઠા આવશ્યકની મુહપત્તિ પડિલેહવામાં આવે છે.

જે ક્ષેત્રમાં રહીને આપણે રત્નત્રયીની આરાધના કરતા હોઈએ છીએ, તે ક્ષેત્રના અધિષ્ઠાયક દેવને ક્ષેત્રદેવતા કહેવાય છે. આ ક્ષેત્રદેવતા રત્નત્રયીના આરાધકને અંતરાયભૂત ન થવારૂપ સહાય કરતાં હોય છે. અને તેણે પણ માથે ચઢાવવાની જ્ઞાની ભગવંતોની આજ્ઞા આરાધક ભાવની સફળતા માટે જરૂરી, કૃતજ્ઞતા આદિ ગુણોની પુષ્ટિમાં સહાયક ગણીને ફરમાવેલી છે.

કેટલાક વિચારકોનું એમ માનવું છે કે ક્ષેત્ર દેવતાને રીઝવવાની શી જરૂર ?

પણ અહીં મુખ્ય મુદ્દો ક્ષેત્ર દેવતાને રીઝવવાનો નથી, કિન્તુ આરાધક ભાવની પુષ્ટિમાં અચૂક સહાયક ક્ષેત્ર દેવતાનો કૃતજ્ઞભાવ વ્યક્ત કરવાનો છે. એટલે જ બુદ્ધિનિધાન 'પૂર્વાચાર્ય' ભગવંતોએ સ્યાદૃવાદગર્ભિત આ વિધાન કયું છે.

પછી બે વાંદણાં દેવાનાં છે. અહીં પરચક્ષણ આવશ્યક-પૂર્ણ થાય છે.

ત્યારબાદ છ આવશ્યક સંભારવાનાં છે અને ગુરુજીનું અનુશાસન ઇચ્છવા માટે 'ઇચ્છામો અણુસદ્ધિ' કહી. ગુરુ મહારાજની હિતશિક્ષા બદલ તેમજ પ્રતિક્રમણ હેમખેમ પૂરું થયું તે બદલ આનંદ વ્યક્ત કરવા માટે 'નમોસ્તુ વર્ધમાનાય બોલાય છે.

બહેનો સંસારદાવાની સ્તુતિ કહે છે. કારણ કે 'નમોસ્તુ' 'નમોર્હત્' 'વિશાલ લોચન' એ ત્રણ સૂત્રો પૂર્વાન્તર્ગત છે, તેથી બહેનો કહેતાં નથી.

ત્યારબાદ ઉત્કૃષ્ટકાળે વર્તતા ૧૭૦ શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માઓને વાંદવા 'વરકનક' કહી, ચાર ખમાસણાપૂર્વક

અહીં દ્વિપના મુનિઓને વંદન કરી 'અઠ્ઠાઈજેસુ' બોલાય છે.
 વંદન, પહેલાં અને છેલ્લે એમ બે વાર કરવાં જોઈએ.
 પહેલું વંદન હાર્દિક સત્કારાદિના લાવરૂપ છે, છેલ્લું
 વંદન કૃતકૃત્યતાવાચી છે.

ત્યારબાદ દેવસિય પ્રાયશ્ચિત્ત વિશોધનાથે^૧ કાઉસ્સગ
 કરાય છે. તેનાથી તપની વિશુદ્ધિ થાય છે, ત્યારબાદ સજ્જાય
 કહેવા માટે બે આદેશ માગી સ્વાધ્યાય કર્યાની પૂર્વ પ્રક્રિયાની
 સ્મૃતિરૂપે સજ્જાય કહેવાય છે. પછી કાઉસગ્ગ અને 'શાન્તિ'
 બોલાય છે એ રીતે પ્રતિક્રમણ પૂર્ણ થાય છે.

સામાયિક પારવાની વિધિ

સામાયિક પારતી વખતે ઇરિયાવહી આદિ સૂત્રો બોલી
 અન્નતથ પછી કાઉસગ્ગ આવે છે. ત્યારબાદ પ્રગટ લોગસ્સ
 આવે છે.

લોગસ્સ એટલે નામસ્તવ.

નામસ્તવ એટલે અનંત ઉપકારી શ્રી તીર્થ^૨ કર લગવંતોના

નિત્ય સ્મરણીય નામોની સ્તવના-સ્તુતિ.

આ સ્તુતિ એ લક્ષિતનું અવિલાન્ય અંગ છે અને
 સાચી લક્ષિત એ મુક્ષિતનું અવધ્ય બીજ છે.

એટલે આવશ્યક સૂત્રોમાં તેમજ પ્રત્યેક ધર્મક્રિયાઓમાં
 દેવાધિદેવની લક્ષિત યથાર્થપણે ગૂંથાયેલી છે.

દેવાધિદેવના અનંત ઉપકારોને સાચો, પૂરો નમસ્કાર
 વ્યક્ત કરવા માટે કૃતજ્ઞતાલાવજન્ય લક્ષિત અનિવાર્ય છે.
 રખે કોઈ માત્ર આવશ્યક માને.....

આવશ્યક અને અનિવાર્ય-એ બે શબ્દો વચ્ચે આલ-
 જમીનનું અંતર છે.

સુસાધુ માટે ચોથું મહાવ્રત આવશ્યક છે એમ ન કહેવાય, પણ અનિવાર્ય છે એમ જ કહેવું પડે. તો જ તે મહાવ્રતની ત્રિભુવન ક્ષેમંકર ક્ષમતાનું યથાર્થ બહુમાન તેમજ પ્રતિપાદન થાય.

આજે આપણે ત્યાં કૃતજ્ઞભાવની ઠીક-ઠીક મંદતા પ્રવર્તે છે. એટલે જ થતી ધર્મારાધનાનાં શાસ્ત્રોક્ત સુપરિણામ ઓછાં જણાય છે.

શાસ્ત્રો ફરમાવે છે કે ત્રણ જગતના સર્વ જીવોના ઉપકારોને અનંતગુણ કરવાથી જે સરવાળો આવે, તેના કરતાં અનંતગુણ ઉપકારો શ્રી અરિહંત પરમાત્માના છે.

એટલે તેઓશ્રીના આ ઉપકારોને માથે ચઢાવીને કરાતું નવકારસીનું પચ્ચક્ષણ પણ શાસ્ત્રોક્ત સુક્ષ્મદાયી નીવડે છે.

પણ મેં આજે નવકારસી કરી એવો અહંભાવ નવકારસી કરનાર રાખે છે તો, દેવાધિદેવની અનંત કણ્ણજન્ય આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન થાય છે. એટલે તેનું શાસ્ત્રોક્ત સુક્ષ્મ ઓછું બેસે છે.

હે આત્મીય આરાધક બંધુઓ ! આપણા પ્રત્યેક શ્વાસના સ્વામી પણ શ્રી અરિહંત પરમાત્મા છે. એ મહાસત્યને રૂંવાડે-રૂંવાડે પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આડે આવતા અહંને આપણે માથેથી ઉતારીને પગની પાનીએ પટકીશું ત્યારે જ આપની પ્રત્યેક ધર્મક્રિયા અમૃતક્રિયા-સ્વરૂપ બની રહેશે.

ત્યારબાદ ચઉઝ્ઝસાય દ્વારા ત્રણ ભુવનના સ્વામી શ્રી પાર્શ્વનાથ પરમાત્માની અનુપમ ભક્તિ કરવામાં આવે છે.

આ આખા સૂત્રની રચના એટલી અદ્ભુત છે કે તેનો માત્ર સ્વાધ્યાય કરવાથી પણ ચારે કષાયનાં ગાત્રોને સાવ

શિથિલ કરનારી ગરમી બધા જ પ્રાણીમાં પ્રસરે છે.

શેરડીની વ્યાખ્યા નહિ કરી શકનાર માનવી પણ જો શેરડી ચૂસે છે, તો તેને તેની મિઠાશનો અનુભવ થાય છે. તેમ આ સૂત્રાન્તર્ગતભાવનું ઉદ્દીપન, તેના માત્ર સ્વાધ્યાયથી પણ થાય છે.

એટલે સૂત્ર અને તેના અર્થ બંને ભણવા પર ભાર મૂકાયો છે. અને અર્થ પણ સૂત્ર છે, માટે સૂત્રોને અર્થ સાથે કંઠસ્થ કરવાની અવિચ્છિન્ન પરંપરાને યથાવત્ રાખવી, તે પ્રત્યેક આરાધકનું કર્તવ્ય છે.

પછી જયવીરરાયથી નમ્રત્યુષ્ણં સુધી બોલાય છે. તેમાં પણ શ્રી વીતરાગ, વિશ્વવલ્લભ, સર્વજ્ઞ, સર્વદર્શી શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના ગુણગાન છે.

પછી મુહપત્તિ પડિલેહણ કરી ‘સામાયિક પારું?’ એમ કહેવાનું હોય છે. ત્યારે ગુરુ ભગવંત કહે છે, ‘પુણ્યાવિ કાયવ્વો.’ (આ સામાયિક પુનઃ કરવા યોગ્ય છે.) પણ ‘ફરીથી સામાયિક કર’ એમ કહેતા નથી, કારણ કે સાધુ ભગવંત સામાયિક જેવી ઉત્તમ ક્રિયાનો આદેશ દઈ શકતા નથી; તો પછી દહેરાસર, ઉપાશ્રય કે એવા અન્ય ધર્મસ્થાનની ક્રિયાનો આદેશ શી રીતે કરે? અર્થાત્ ન જ કરે, પણ ઉપદેશ અવશ્ય આપે.

સામાયિક કરનાર ફરી કહે છે, ‘સામાયિક પાયું’ ત્યારે ગુરુ મહારાજ કહે છે, ‘આયારો ન મુત્તવ્વો’ અર્થાત્ હે પુણ્યાત્મા! આ આચાર છોડવા જેવો નથી.

શ્રી જિનશાસનના અજોડ બંધારણના આ અતિ ઉપ-

કારક સિદ્ધાન્તોમાં જમાનાવાદના નામે લવલેશ ફેરફાર ન કરવામાં જ સ્વપર હિત છે. સાચી શાસન સેવા છે. પાકી સિદ્ધાન્તનિષ્ઠા છે. જીવંત આજ્ઞા પરાયણતા છે.

માટે આપણે જમાનાવાદીઓની મિથ્યા પ્રરૂપણાથી સાવધ રહીને જિનમાર્ગે ચાલવું જોઈએ.

શ્રી જિનરાજનો માર્ગ એટલે પરમપદપદ મોક્ષમાર્ગ.

જો ચરમ તીર્થપતિએ મોક્ષમાર્ગ ન બતાવ્યો હોત તો આપણી શી દશા થાત ? એ પ્રશ્ન પર આત્મહિતની દૃષ્ટિએ ઊંડાણથી વિચાર કરીએ, તો મોક્ષમાર્ગ અને તેના પ્રકાશક પરમાત્મા શ્રી મહાવીરસ્વામી તરફ આપણા હૃદયમાં પૂજ્યભાવથી ચઢીઆતો અહોભાવ જાગે જ જાગે !

ભવને ભાવ આપવાથી શું ખાટીશું ? માત્ર પરાધીનતા કે ખીચું કાંઈ ?

જ્યારે રત્નત્રયીની સમ્યક પ્રકારની આરાધના સ્વરૂપ આ માર્ગ પર મક્કમ મને ચઢીશું તેમજ ચાલીશું તો સંસાર પાછળ રહી જશે.

દેવાધિદેવ સન્મુખ ઊભા રહીને સ્તુતિ કરવાનો આદર્શ સંસારને પાછળ રાખવાના ગર્ભિતાશયવાળો છે. પ્રભુજીને તેમજ તેઓશ્રીની આજ્ઞાને આગળ રાખવાના આશયવાળો છે.

માટે જ પ્રતિક્રમણમાં સ્થાપનાચાર્યજી અનિવાર્ય છે. તે સિવાય પ્રતિક્રમવાની ક્રિયા લગલગ પાણીના વલોણા જેવી ગણાય છે.

અને સ્થાપનાચાર્યજી એટલે સુદેવ અને સુગુરુ એવો સ્પષ્ટ અર્થ ગ્રહણ કરવાનો છે.

કોઈ પણ વિવેકી ગૃહસ્થ પોતાના સંતાનોને શિખામણ આપતાં કહે છે કે આડામાર્ગે કદી ન જશો. પણ પાપભીરુ, ધર્મશૂરા મહાપુરુષોના માર્ગને અનુસરશો.

આ શિખામણનો ઉદ્દાત્ત હેતુ સમજી આપણે પણ જિનમાર્ગે ચાલવું જોઈએ. અને તે માર્ગે મક્કમપણે આગળ વધવા માટે—‘તે જ નિઃશંકપણે સાચું છે, જે શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્માએ પ્રરૂપ્યું છે’ (તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં જં જિજ્ઞેહિ પવેદ્યં) સૂત્રને ગાંઠે બાંધવાનું છે.

ભવબંધનને તોડી નાખવા માટે આ ગાંઠ-બંધન અણુમોલ ભાવકૃપાણુ સમાન છે.

કહે છે કે જિનમાર્ગે તલવારની ધાર જેવો છે, હા વાત સાચી છે પણ જે સુપાત્ર આત્માઓને સંસાર બળતા ધર જેવો લાગે છે, તેઓ તેનો ત્યાગ કરીને આ માર્ગ પર ચાલવામાં અહોભાગ્ય સમજે છે.

રેતી ફાકવાથી કદાચ ભૂખ લાગે તો પણ સંસારના કહેવાતા શ્રેષ્ઠ સુખથી પણ આત્મા સુખી ન જ થાય, એ શાસ્ત્ર-વચનને આપણે જેટલું વહેલું અંગીકાર કરીશું, તેટલો વહેલો આપણો ભવનિસ્તાર થશે.

એટલા માટે જ નિત્ય ઉમંગપૂર્વક પ્રતિક્રમણ કરવાનું હોય છે. કે જેના પ્રતાપે દેહાદિ પર પદાર્થોના સુખની લાલસાને વશ થઈને આપણે જે પાપ કરીએ છીએ. તે કદી ન કરવા-કરાવવાનું આત્મબળ પ્રગટ થાય.

હવે વિચારીએ સામાયિક વિધિના સૂત્રોના સ્પષ્ટ ઉચ્ચાર સંબંધમાં :—

એક ભાઈ ‘સામાધ્ય જતિઆવારા’ ને બદલે સામાધ્ય ધોતિયાવારા બોલતા હતા, કહો ! એક અક્ષરના ફેરથી પણ કેટલી બધી ગેરસમજ ઊભી થાય છે ?

બીજા એક ભાઈ ‘જય વીયરાય સૂત્રમાં ‘ગુરુ’-જન પૂઆ’ ને બદલે ગોરધન કુઆ બોલતા હતા. આ બધું હાસ્યાસ્પદ તો લાગે જ છે. પણ તેનાથી સૂત્રની ધોર આશાતના થાય છે તેનું શું ?

માટે પાઠશાળામાં ધાર્મિક શિક્ષણ લેતા બાલક-બાલિકાઓને શરૂથી જ શુદ્ધ સૂત્રોચ્ચાર કરવાનું શિક્ષણ પણ અપાવું જોઈ એ.

જીવનમાં આચારશુદ્ધિનું ખાસ મહત્ત્વ છે, તેમ ધાર્મિક શિક્ષણમાં ઉચ્ચારશુદ્ધિનું પણ મહત્ત્વ છે.

શ્રીનવકાર, પંચિદિય, ધરિયાવહી, તસ્સઉત્તરી, અન્નતથ, લોગસ્સ વગેરે સૂત્રો મંત્રસ્વરૂપ છે એટલે તેના ઉચ્ચારમાં થતી કાના-માત્રાની પણ ભૂલ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોના અપેક્ષિત ક્ષયોપશમમાં બાધક નીવડે છે. આ બધા સૂત્રોમાં હ્રસ્વ, દીર્ઘ તેમજ અનુસ્વારની પણ ભૂલ દોષરૂપ ગણાય છે.

જેકના ખાતેદારની સહીમાં, સહીના મૂળ નમુના કરતાં સહેજ પણ ફેર હોય છે, તો તે એકનાં નાણાં મળતાં નથી તેમ સૂત્રોચ્ચાર અશુદ્ધ હોય છે, તેનું શાસ્ત્રોક્ત ફળ મળતું નથી.

હવાઈ જહાજમાં નાનકડો એક રકુ પણ એન્જીનીઅરની ભૂલથી સહેજ ઢીલો રહી જાય છે તો તેમાં પ્રવાસ કરનારા

મુસાફરોના જન જોખમમાં મૂકાઈ જાય છે. તેમ અત્યંત ગૂઢાઈપૂર્ણ ધાર્મિક સૂત્રોના ઉચ્ચારમાં જાણતા-અજાણતા અશુદ્ધિ પોષાય તો આત્માને શુદ્ધ કરવાની ક્ષમતા કુંઠિત થાય છે.

અતિ ઝડપથી સૂત્રોચ્ચાર કરવો તે પણ તેનો અનાદર છે. તેમ રડમસ અવાજે સૂત્ર બોલવું તે પણ તેનો અનાદર છે.

આપણે બધા સારી રીતે જાણીએ છીએ કે શ્રી તીર્થંકર પરમાત્મા માલકોશ રાગમાં જીવોને ધર્મદેશના આપે છે. વળી તેઓશ્રીની વાણી, પાંત્રીસે શુણોવાળી હોય છે. તેના પ્રભાવે આજ સુધીમાં અનંતા આત્માઓ, ધર્મ પામી, ભેદનો છેદ કરી, સર્વ કર્મો ખપાવી મોક્ષે સિધાવ્યા છે.

અસ્પષ્ટ ઉચ્ચાર, વિકૃત ઉચ્ચાર, ધર્મના આરાધકને ખટકવો જોઈએ.

આજકાલ કેટલાક ભાઈઓ પ્રતિક્રમણમાં બોલાતા કેટલાક સૂત્રોને સીનેમાના ગીતોના ઢાળ-રાગ આપે છે તે પણ અશાસ્ત્રીય હોઈને સૂત્રની આશાતનારૂપ છે.

કાનો, માત્રા કે બિંદુની વધઘટે પણ અનર્થો સંજ્યાના અનેક દાખલા ઇતિહાસમાં નોંધાયા છે.

તેવો એક દાખલો અહીં ટાંકીએ છીએ.

પરમ તીર્થપતિ શ્રી મહાવીર સ્વામી પરમાત્માના અનન્ય ભક્ત, શ્રેણિક રાજાની ઉજ્જવળ ભક્તિ પરંપરાને દીપાવનારા સમ્રાટ સંપ્રતિના પિતા કુણાલને જાતે અંધાપો શા માટે વહોરવો પડ્યો ?

—તો કે રાજવી-પિતાએ લખેલા પત્રમાંના-‘इदानीम्

અધિયતાં કુમારઃ’ વાક્યમાંના ‘અધિયતાં’ શબ્દમાંના ‘અ’ અક્ષરને માથે તેની ઓરમાન માતાએ માત્ર એક અનુસ્વાર મૂકીને ‘અંધિયતાં’ શબ્દ બનાવી દીધો એટલા માટે.

આ હકીકત સાથે સંકળાયેલો ઇતિહાસ અહીં રજુ નથી કર્યો. પણ કહેવા જેવું કહી દીધું છે, કે શબ્દના એક ખિંદુની વધઘટ પણ કેવો અનર્થ સર્જી શકે છે.

ઘટને માથે ખિંદુ મૂકીએ તો ઘન્ટ થઈ જાય અને તેનાથી આખો શબ્દ બદલાઈ જાય.

એટલે આપણે સૂત્રોના અધ્યયનમાં કાના-માત્રાની પણ ભૂલ ન કરવી જોઈએ.

આત્માના ઠંકાયેલા અક્ષર સ્વરૂપને પ્રગટ કરવામાં મંત્ર તુલ્ય અકારાદિથી શરૂ થતા અક્ષરોના સમૂહને ‘વર્ણમાતા’ કહેલ છે.

એટલે તેનો આદર કરવો તે પ્રત્યેક આરાધકનો ધર્મ છે.

શ્રી લક્ષ્મીનામર આદિ સ્તોત્રો સંસ્કૃત ભાષામાં હોવાથી અનેક ભાઈ-બહેનો તેના ઉચ્ચારમાં ભૂલો કરે છે.

એટલે જે પૂ. સાધુ-સાધ્વીજી મહારાજો તેમજ આદરણીય અધ્યાપકો પોતાની પાસે સૂત્રો લખવા આવતા ભાઈ-બહેનોને શરૂથી જ ઉચ્ચાર-શુદ્ધિના લાભ સમજાવીને સૂત્રો લખાવે તો આવી ભૂલો થવાની શક્યતા ઓછી થઈ જાય.

આરાધક માટે હિતકર કેટલાક મુદ્દા હવે રજૂ કરું છું :

આત્માને શુદ્ધ કરવાના ઉત્તમ આશયવાળા પ્રતિક્રમણમાં થતા ઘોંઘાટ, કોલાહલ, દુન્યવી વાર્તાલાપ વગેરે આપણને આંખમાં શૂળની જેમ ખટકવા જોઈએ. કારણ કે તેનાથી

પ્રતિક્રમણ ડહોળાય છે અને ડહોળાયેલા પાણીમાં, પદાર્થનું પ્રતિબિંબ પડતું નથી, તેમ પ્રતિક્રમણ ડહોળાય એટલે આત્મોપયોગ ડહોળાયા સિવાય રહેતો નથી.

પ્રતિક્રમણમાં જરાપણ ઉતાવળ ન કરવી જોઈએ. કારણ કે પ્રતિક્રમણને સમય આપવાથી જીવનો સંસાર ઘટે છે.

પ્રતિક્રમણ પૂરું થતાંની સાથે હાશ છૂટ્યા ! એવી લાગણી ન થવી જોઈએ, કારણ કે પ્રતિક્રમણ એ કોઈ વેઠ નથી પણ મહા ઉપગારી પ્રભુની મહામૂલી ભેટ છે.

પ્રતિક્રમણ કરવા જઈએ ત્યારે આપણા ચિત્તમાં, આપણે આખા દિવસ દરમિયાન કરેલાં તેમજ કરાવેલાં પાપનું સ્પષ્ટ ચિત્ર અંકિત કરી દેવું જોઈએ. જેથી આપણે તે બધાં પાપની સાચા દિલથી નિંદા-ગહર્ષ કરી શકીએ.

હવા લાગુ પડે તો દહ્ બોલું થવા માંડે છે, તેમ જીવને પ્રતિક્રમણ લાગુ પડે તો પાપ-રસિકતા ઘટવા માંડે. જો ન ઘટે તો આપણે તેના કારણની તટસ્થભાવે શોધ કરવી જોઈએ.

પ્રતિક્રમણને પુણ્યશાળીઓનું અનુપમ સુકૃત સમજીને તેની ભારોભાર અનુમોદના કરવી જોઈએ.

કોઈ આત્મા, પ્રમાદને વશ થઈને યા અન્ય ખાસ કારણસર પ્રતિક્રમણ ન કરે તો તેનો તિરસ્કાર ન કરવો જોઈએ. જો કરીએ તો અહંકારના શિકાર બનીએ ! પણ તેવા આત્માઓને આત્મીયતાપૂર્વક પ્રતિક્રમણના ઘણા ઘણા લાભ સમજાવવા જોઈએ.

ઓછામાં ઓછા ઉણોદરી તપપૂર્વક પ્રતિક્રમણ થાય તો ઉમંગ-ઉત્સાહ, સ્ફૂર્તિ, અપ્રમત્તતા સંતોષકારક જળવાય છે.

નવી-નવી માતાઓ અને નવા-નવા પિતાઓ કરવાના કલંકથી આત્માને સર્વથા મુક્ત કરવા માટે જરૂરી પાપ-ભીરુતા અને ધર્મશૂરાતન બંને મહાન ગુણોનો સુયોગ કરાવી આપનારા પ્રતિક્રમણને કેટિશઃ પ્રણામ !

લોકોત્તર ધર્મના અવિલાન્ય અંગરૂપ સામાયિકમાં ભંગાણુ પાડનારા મનના દસ દોષ.

(૧) એક વેપારી નિયમિત સામાયિક કરે છે. તેને એક દીકરો હતો. દીકરા તરફ વેપારીને અનહદ રાગ હતો. દીકરો લોખંડનો વેપાર કરતો હતો. એ વેપારમાં મોટો નફો મળે એવી તક ઉભી થઈ. એ તક એક અમલદારે ઝુંટવી લીધી. આ માથા સમાચાર વેપારીને સામાયિકમાં મળ્યા. એટલે તેમના મનમાં અમલદાર તરફ ભારોભાર દ્વેષ પ્રગટ થયો. અને તે જ સમયે આયુષ્ય પુરૂં થતાં વેપારીનું મૃત્યુ થયું અને મરીને સર્પ થયો.

માટે સામાયિકમાં મનના મુખ્ય દસ દોષો પૈકીનો આ પ્રથમ દોષ-રોષ યા ક્રોધ ન કરવો જોઈએ.

X

X

X

(૨) એક લાઈ સામાયિકમાં હતા તેવામાં એક ખોરવાળી ખોર વેચવા આવી. ‘લો રસીલાં, મીઠાં લાલ રતન જેવાં ખોર’ એમ ખોલતી તે આ લાઈના દ્વારે આવી.

ખોરના વખાણુ સાંભળીને લાઈના મોંમાં પાણી છૂટ્યું. ખોર ખાવાની ઇચ્છા થઈ. એટલે તેમને થયું કે ‘સામાયિક ન કર્યું’ હોત તો સાફ.’ આવા અશુભ વિચારમાં લાઈ મૃત્યુ પામ્યા. મરીને ખોરમાં ફીડાડપે જન્મ્યા.

માટે સામાયિકમાં ખાવાનો વિચાર કરવો ન જોઈએ, પણ સદંતર ત્યજવો જોઈએ.

X

X

X

(૩) એક શેઠ સામાયિકમાં હતા. તે જ સમયે તેમના એક સેવકે આવીને કહ્યું બજારમાં મોટી વધઘટ છે, અત્યારે જ માલ વેચીએ તો મોટો નફો મળે, પછી શુ થાય તે કહેવાય નહિ. એટલે ધનના અતિરાગી શેઠને સામાયિક તરફ દ્વેષ થયો. તેમનું ચિત્ત ચગડાળે ચઢ્યું. ઉદ્વેગ પરાકાષ્ઠાએ પહોંચ્યો અને એ જ અધ્યવસાયમાં એકાએક મૃત્યુ પામ્યા અને કરોળિયાના જાળામાં જન્મ લીધો.

માટે સામાયિકમાં આ દ્વેષ-ઉદ્વેગ-દોષ ન જ કરવો જોઈએ.

X

X

X

(૪) સામાયિક કરતાં એક શેઠને વિચાર આવ્યો. નગરના મુખ્ય ઉપાશ્રયના મુખ્ય દ્વારે તકતી મૂકાવીને તેમાં માર્ગ નામ કોતરાવીને સમાજમાં યશ મેળવીશ. આથી સામાયિક જતું રહ્યું અને નામનાની કામના માથે ચઢી બેઠી. અને આ જ દુષ્ટચર્ચામાં આયુષ્યનો બંધ કરી, મરીને એક તકતી ઉપર સૂક્ષ્મ જતું તરીકે જન્મ્યા.

માટે સામાયિકમાં તો આવી કામના ન જ કરવી જોઈએ.

X

X

X

(૫) ઘરનો ત્યાગ કરી. વૈલવને લાત મારી એક શ્રીમંત ઘરના યુવાને દીક્ષા લીધી. દીક્ષા લઈને વ્રત, નિયમનું સુંદર રીતે પાલન કરવા લાગ્યા. પરંતુ વારંવાર શુરુનો વિનય કરવો પડતો હતો, તે તેને જરાય ન ગમ્યું. આ અવિનીત-પણાના કારણે સાધુના મનમાં વિચાર જાગ્યો કે-‘આના કરતાં

તો ઉંદરનું જીવન સાફ ? કે જ્યારે દરમાં દાખલ થવું હોય ત્યારે તે દાખલ થઈ શકે છે. અને નીકળવું હોય ત્યારે નીકળી શકે છે.

આ સાધુ કાળધર્મ પામીને ઉંદર બન્યા.

માટે સામાયિકમાં તો મનથી પણ અવિનય ન સેવવો જોઈએ.

×

×

×

(૬) એક ભાઈને સામાયિક કરતાં મનમાં ભય સંચર્યો. કોઈ અહીં આવીને મને મારશે તો, આ ભય મનમાં વધુ દઢ થયો. તે જ સમયે આયુષ્યનો બંધ પડ્યો અને મરીને એ ભાઈનો જીવ લૂંટારાઓની વસ્તીમાં જન્મ્યો.

માટે આ દોષ, ન લાગે તેની કાળજી રાખવી જોઈએ.

×

×

×

(૭) એક યુવાન સામાયિક લીધા પછી વિચારે ચઢ્યો કે-૪૮ મિનિટ ચૂપચાપ બેસી રહેવું એ તો સજા છે, એના કરતાં સામાયિક ન કરવું સાફ. મરીને આ યુવાનનો જીવ રેતીમાં સૂક્ષ્મ જંતુ તરીકે અવતર્યો.

માટે સામાયિકમાં તો આ ભયંકર દોષથી મનને દૂર જ રાખવું જોઈએ.

×

×

×

(૮) સામાયિકમાં એક ભાઈએ-‘એક લાખ ખાંડી સુવર્ણના દાનથી બંધાતા પુણ્ય કરતા, બે ઘડીના એક સામાયિકનું પુણ્ય ચઢે.’ એ શાસ્ત્રવચન ટાઢા પહોરના ગપ્પા જેવું લાગ્યું, પરિણામે મરીને તે હાથી થયો.

માટે સામાયિકમાં તો મનને આવી અવળચડાઈથી દૂર રાખવું જોઈ એ.

X

X

X

(૯) સામાયિકમાં સત્તાકાંક્ષી એક માણસે વિચાર કર્યો કે, ‘આ સામાયિકના કુળરૂપે મને રાજગાદી મળે તો સાડું.’ તેને રાજગાદી તો મળી પણ સત્તાના મદમાં ઘણી હિંસા કરી. મરીને નરકમાં ગયો.

માટે સામાયિકમાં નિયાણું ન બાંધવું જોઈ એ.

X

X

X

(૧૦) એક ધનઘેલાં માણસે સામાયિકમાં પુષ્કળ ધન કમાવાનો વિચાર કર્યો. મન તેમાં જ પડેલી દીધું. તે દરમિયાન તિર્યંચગતિના આયુષ્યનો બંધ પડ્યો અને મરીને મધમાખી બન્યો.

માટે સામાયિકમાં આવો તુચ્છ વિચાર ન કરવો જોઈ એ.

આ દસ દોષનું સ્વરૂપ સારી રીતે સમજીને આપણે સામાયિકનું હાર્દિક બહુમાન કરવું જોઈ એ. પણ અપમાન કે વિરાધના તો ન જ કરવી જોઈ એ.

સામાયિકમાં મનના દસ દોષ, વચનના દસ દોષ અને કાયાના બાર દોષ—એમ કુલ બત્રીસ દોષો સામાયિક કરનારે છોડી દેવાના છે.

હવે વચનના દસ દોષો છોડવાથી આત્મલાલ અને સેવવાથી થતા આત્માના અહિત ઉપર વિચાર કરીએ.

(૧) સામાયિકમાં કઠોર, ખરાબ અસહ્ય વચન બોલવાથી બીજા લવમાં ઠેર-ઠેર અપમાનિત થવું પડે છે.

‘તીર્થક્ષેત્રે કૃતં પાપમ્ વજ્રલેપો ભવિષ્યતિ’ એવો જે શાસ્ત્ર પાઠ છે, તેનું રહસ્ય સમજવાથી ઉક્ત વિધાન બરાબર યુક્તિસંગત, ન્યાયસંગત ઠરે છે.

ઘરમાં કે બજારમાં ગૃહસ્થ કઠોર વચન યા અસત્ય બોલે તે પણ જો ઉચિત ન ગણાય તો પછી સામાયિકમાં તે અસત્ય બોલે તો અચૂક ભારેકર્મી, પાપાસક્ત ગણાય, તેમાં શક નથી.

સરિતાના જળમાં ઊભેલો માણસ જળસ્નાન કરે કે શરીર પર રેતી થોળે! તેમ સામાયિકમાં રહેલો આરાધક સત્યને પોંખે કે અસત્યની આરતી ઉતારે?

તાત્ત્વિક આ પ્રશ્ન પર જેટલો ઊંડો વિચાર કરીશું, તેટલો વધુ ધર્મલાલ પામી શકીશું.

(૨) સામાયિકમાં ‘હુંકારો’ કરવાથી, અહંવાળી વાણી બોલવાથી લવાંતરમાં હલકા કુળમાં જન્મ લેવો પડે છે.

(૩) સામાયિકમાં લવારો કરવાથી બીજા લવમાં મૂંગા બનાય છે.

(૪) સામાયિકમાં પાપનો આદેશ આપવાથી, બીજા લવમાં ચાચકને ઘેર જન્મીને લીખ માંગવી પડે છે.

(૫) સામાયિકમાં કલહ કરવાથી બીજા લવમાં લગલગ બધા કળ્યાણા મળે છે.

(૬) સામાયિકમાં ‘આવો,’ ‘એસો,’ ‘જાવ’ કહેવાથી બીજા લવમાં કોઈ ‘આવો’ ‘પધારો’, ‘એસો’ કહેનાર મળતું નથી.

(૭) સામાયિકમાં ગાળ દેવાથી બીજા લવમાં મોંમાં સતત દુર્ગંધ રહે છે.

(૮) સામાયિકમાં બાળકને મીઠા શબ્દો વડે રમાડતાં, બીજા લવમાં નિઃસંતાન રહેવું પડે છે. અથવા રંજડનારા સંતાનો મળે છે.

(૯) સામાયિકમાં વિકથા કરવાથી બીજા લવમાં ધર્મકથા સાંભળતાં કંટાળો આવે છે.

(૧૦) સામાયિકમાં હાંસી-મરકરી કરવાથી, બીજા લવમાં ઠેર-ઠેર હાંસીપાત્ર બનવું પડે છે.

લાખેણાં આ હિતવચનોની યથાર્થતાનું પ્રતિપાદન કરવા માટે સેંકડો પાનાં પણ ચોષા પડે.

એટલે આ વચનોને અંતઃકરણપૂર્વક આવકારીને આપણે જો સામાયિક કરતા રહીશું, તો સામાયિક અવશ્ય અણુમોલ લાગશે. સમતાલાવ પ્રગટ થશે. મિથ્યા-મમત્વ અળખામણું લાગશે. આત્માની બહાર ભટકવાની ભવવર્ધક કુટેવ નાબૂદ થશે.

કાયાના બાર દોષ

(૧) સામાયિકમાં શરીરને વારંવાર અસ્થિર કરવાથી બીજા લવમાં હાડકાં વારંવાર તૂટી જાય છે.

(૨) સામાયિકમાં ચારે દિશામાં જોયા કરવાથી બીજા લવમાં વાંદરાનો અવતાર મળે છે.

(૩) સામાયિકમાં સાવધ બાપાર કરવાથી બીજા લવમાં ધર્મમાં અંતરાય નડે છે.

(૪) સામાયિકમાં આળસ મરડવાથી બીજા લવમાં ધર્મ-કાર્યમાં જીવ લાગતો નથી પણ આળસમાં જીવ રહે છે.

(૫) સામાયિકમાં અવિનય કરવાથી બીજા લવમાં વનસ્પતિકાય આદિમાં જવું પડે છે.

(૬) સામાયિકમાં ટેકે બેસવાથી બીજા ભવમાં વૃક્ષના મૂળિયામાં જન્મ લેવો પડે છે.

(૭) સામાયિકમાં શરીરનો મેલ ઉતારવાથી બીજા ભવમાં શરીર દુર્ગંધવાળું મળે છે.

(૮) સામાયિકમાં શરીરે ખણવાથી બીજા ભવમાં ખંજવાળનો વ્યાધિ લાગુ પડે છે.

(૯) સામાયિકમાં ઢાંકવા ચોગ્ય અંગેા ઉઘાડાં રાખવાથી બીજા ભવમાં વેશ્યાને ત્યાં જન્મ લેવો પડે છે.

(૧૦) સામાયિકમાં પગ ઉપર પગ ચઢાવવાથી બીજા ભવમાં પગ ખોડો થાય છે.

(૧૧) સામાયિકમાં આપું શરીર ઢાંકવાથી બીજા ભવમાં સ્ત્રીનો અવતાર લેવો પડે છે.

(૧૨) સામાયિકમાં નિદ્રા લેવાથી બીજા ભવમાં ‘થીણદ્રી નિદ્રા’ નો રોગ લાગુ પડે છે અને ચારિત્ર્ય માટે અપાત્ર બનાય છે.

આ બધા દોષો સામાયિકના કટ્ટર શત્રુઓ છે, માટે સામાયિકમાં તો તેને ન જ પ્રવેશવા દેવા જોઈએ.

આ દોષો સેવવાથી બંધાતાં અશુભ કર્મોનાં ફળ સંબંધી જે લખાણ કયું છે, તે શાસ્ત્રનું છે. માટે તેમાં જરાય સંદેહ રાખીશું, તો વિદેહ અને મહાવિદેહ બંને પ્રકારના અત્યંત ઉપકારક ભાવથી વંચિત રહી જઈશું, અને ફરી પાછો આવો ધર્મસામગ્રીયુક્ત માનવદેહ (ભવ) ક્યારે મળશે તે તો અનંત-જ્ઞાની ભગવંત જ સચોટપણે કહી શકે.

×

×

×

રાઈ-પ્રતિક્રમણ

આખા દિવસ દરમ્યાન જાતે કરેલાં, ખીજા પાસે કરાવેલાં તેમજ અનુમોદેલાં સર્વ પાપની પૂર્ણ પશ્ચાત્તાપ સાથે આલોચના-નિંદા-ગર્હા દેવસિય પ્રતિક્રમણમાં થાય છે.

જ્યારે આખી રાત્રિ દરમ્યાન ત્રિવિધે કરેલાં સર્વ પાપોની કડી આલોચના નિંદા-ગર્હા 'રાઈ-પ્રતિક્રમણ' માં થાય છે.

તો કહો! જીવને સર્વ પાપથી સર્વથા મુક્ત કરનારી આવી અનુપમ ભેટ આપણને વિના મૂલ્યે આપનારા શ્રી જિનેશ્વર પરમાત્મા નિષ્કારણ કૃણાસિંધુ ઉપકારી ખરા ને ?

તેમ છતાં જો આપણે પ્રતિક્રમણદિને 'નવરાનો ધંધો' કહીને વગોવીએ તો કેવા ગણાઈએ ?

ફરી ફરીને કહેવાનું એ જ છે કે પાપને સાફ ગણનારી દુષ્ટિનો નાશ કરીને, ખરેખર અનુપમ પ્રતિક્રમણ આપણને જો પ્રભુ તુલ્ય પ્યાડે, પૂજ્ય ન લાગતું હોય તો, ભીતરમાં ભારે અધકાર છે. એ હકીકતનો સ્વીકાર કરીને, "દૂરિત-તિમિર-માનુ" એવા શ્રી જિનરાજના ચરણકમળમાં મસ્તક ઝુકાવી પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. કે હે જગનાથ ! મને આપના મોર્ગાનો મેહ લાગે અને ભવરાગ લાગે એવી કૃપા વરસાવો.

'મને દુઃખ મંજૂર છે, પણ પાપ હરગીઝ નહીં.' એ સૂત્રને જીવનસૂત્ર બનાવવાનું સત્ત્વ પ્રગટાવવામાં પ્રતિક્રમણ અનોડ છે, એમ કહેવામાં જરાય અતિશયોક્તિ નથી.

પંડ (Self) પ્રત્યેના ગાઢ રાગને વશ થઈને આપણે જે પાપ કરીએ છીએ, તે જ રાગ જો આત્મા (Soul) પ્રત્યે કેળવીએ, ધર્મમાં કેળવીએ, તો હિમાલયના ઉત્તંગ શિખરે

કાગડો પહોંચી શકતો નથી, તેમ આપણા ચિત્તને પાપરૂપી કાગડો ન સ્પર્શી શકે.

આ દેશ તેમજ વિદેશમાં વસતા સર્વ જૈન બંધુઓ જો દરરોજ બે ઘડી (૪૮ મિનિટ) પૂરતા પણુ ધર્મની સાથે પોતાના દૈનિક જીવનની બરાબર ચકાસણી કરતા થાય, તો જિનધર્મના અસીમ ઉપકારક પ્રભાવનો જાત અનુભવ થાય. તેમજ બીજા અનેક સુપાત્ર આત્માઓને જિનધર્મની આરાધના દ્વારા માનવલવને સાર્થક કરવાની પ્રાણુવંતી પ્રેરણા પણુ મળે.

પેટની સાથે પટારા ભરવાનું ગાંડપણુ પણુ જોઓને શાણુપણુરૂપ લાગતું હોય તો, તેઓને કહેવાનું કે આ ધનમૂર્ચ્છા તો જીવને સાતમી નરકમાં જવાની ફરજ પાડનારાં અતિ કિલબટ કર્મોની જનેતા છે.

પાપરૂપી સાપને જાણી જોઈને સ્પર્શ કરનાર જૈન તો શું, પણુ સજ્જન પણુ નથી ગણાતો.

“આત્મ-ચંદન પર કર્મ સર્પનું
નાથ ! અતિશય જોર,
તે દુષ્ટોને દૂર કરવા કાળે
આપ પધારો ‘મોર’.”

આ પ્રાર્થનામાં જો આપણી સમગ્રતાને કેન્દ્રીભૂત કરી શકીએ તો અંતરાત્મામાં પરમાત્માનો પ્રકાશ જરૂર અનુભવાય.

આ પ્રાર્થનામાં આવેલો ‘મોર’ શબ્દ દ્વિઅર્થી છે.

મોર એટલે મયૂર પણુ થાય અને અતિ પાસે અર્થ પણુ થાય.

મોર અને સાપ બંનેને એકબીજા તરફ જન્મજાત વેર છે. એટલે મોરને જોઈને સર્પ તત્કાલ નાસી જાય છે. એટલું જ નહિ પણુ મોરના પીંછાને જોઈને પણુ સર્પ નાસી જાય છે.

આ હકીકત અનુલવ સિદ્ધ છે.

માટે જંગલમાં વસનારા માણસોના તંબુ કે ઝૂંપડાના અગ્રભાગે મોરના પીંછાંનો બનાવેલો સાવરણો યા પંખો બાંધેલો હોય છે.

આ દાખલો એટલા માટે ટાંક્યો છે કે આપણને એ શાસ્ત્રવચનમાં અતૂટ શ્રદ્ધા બેસે કે ‘મોરને જોઈને સર્પ નાસી જાય છે તેમ શ્રી જિન પ્રતિમાજીના દર્શનથી પાપના પરમાણુઓ તત્કાલ વેરવિખેર થાય છે.’

સાકર મીઠી શા માટે લાગે છે ? એ પ્રશ્નનો જવાબ એ છે કે મિઠાશ એ તેનો સ્વભાવ છે ! તેમ સર્વદોષરહિત પૂર્ણશાન્તરાગમય વિધિવત્ પ્રતિષ્ઠિત જિન પ્રતિમાજીના દર્શનથી પાપના પરમાણુઓ તત્કાલ વેરવિખેર થાય છે.

શાન્ત રાગનું સ્વરૂપ ગહન છે. બધી જ ઇચ્છાઓના પૂર્ણવિરામ પછી જ તેનું પ્રાગલ્ભ્ય થાય છે.

અહીં આપણે જે વિચારવાનું છે, તે એ છે કે ‘દર્શનં દેવદેવસ્ય, દર્શનં પાપનાશનમ્’ આદિ શાસ્ત્રવચનો સો ટચનાં છે, પાપ-પ્રતિઘાતી છે.

માટે દેવાધિદેવના પરમ દર્શનના અંગભૂત પ્રતિક્રિયામાં અપૂર્વ વીર્યોદ્ધાસ ફેરવવામાં જરા પણ કચાશ ન રાખીએ !

× × ×

વાંદણામાં રૂપ આવશ્યક

ઇચ્છામિ ખમાસમણો વંદિઉં જલણિજ્જાએ નિસીદ્ધિ-આએ અણુજાણુક (૧) એ પદ્ધતી અવગ્રહમાં પ્રવેશવા માટે આજ્ઞા માગી ત્યાં મસ્તકે નમાવવું એ પહેલું આવશ્યક છે.

(૨) ‘મે મિઉગ્ગહં નિસીહિ’ બીજું આવશ્યક છે.

(૩) ‘ખમણિજ્જે લે !’ ઇત્યાદિ કહેતાં કરસંપુટ રચી મસ્તકે લગાડે તે ત્રીજું આવશ્યક છે.

(૪) અહો-કાય-કાય’ એ ત્રણ પદથી ત્રણ આવશ્યક તેમજ બીજીવારના વાંદણાનાં એ જ ત્રણ એટલે નવ થયાં.

દસ આંગળી લેગી કરીને ગુરુસ્થાને સ્થાપવાની જેમ થાપો મારતાં દસે આંગળી અડે છે, તેમ હળવેથી સ્પર્શે. તેમ કરતાં ‘અ’ અક્ષર બોલવો, લલાટે અડાડતાં ‘હો’ બોલવો, પછી ‘કાય’ તે રીતે ‘કાયસંકાસ’ બીજી વાર પણ બોલે.

સાધુ ભગવંતો ઓઘામાં ગુરુની સ્થાપના કરે છે, મુહપત્તિ પગ પર મૂકે છે; કારણ કે તેમને ગુરુનો સીધો (Direct) સ્પર્શ કરવાનો છે. શ્રાવકથી સીધો સ્પર્શ ન થઈ શકે માટે વચ્ચે મુહપત્તિ રાખી તેમાં સ્થાપના કરે છે.

૧જતા લે ! ૨જવણિ જજંચ ડલે એ ત્રણ પદ ઉચ્ચારતાં પાછાં ત્રણ આવશ્યક એટલે બાર આવશ્યક થયાં.

બીજે વાંદણે ફરી એ જ ત્રણ એટલે પંદર થયાં. આમાં પણ ‘જ’ અક્ષર બોલતાં ઉન્નત હાથ વચ્ચે અદ્ધર રહે અને ‘લે’ અક્ષર બોલતાં તે હાથને લલાટે લગાડવો, એમ ‘જવણિ’ તથા ‘જજંચલે’ અક્ષરો પણ ઉચ્ચારતાં ‘સંકાસ’ પદ બોલીને ઉન્નત હાથ મુહપત્તિ પર સ્થાપી તેને માથું અડે તેમ કરવું.

ખામેમિ ખમાસમણો ઇત્યાદિ બોલતાં મસ્તક અડાડવું એમ સત્તરમું આવશ્યક થયું. તેમાં બીજી વારના વાંદણાં ગણતાં બે ઉમેરાતાં ૧૯ થયાં.

‘નિચીહિ’ કહેતાં અવગ્રહમાં પેસે તે એક અને બીજી વારનું ગણતાં બે, એ રીતે કુલ ૨૧ થયાં.

‘આવસ્સિઆએ’ એ પદ કહેતાં અવગ્રહથી પાછા નીકળવું એ ૨૨, કારણ કે બીજી વારના વાંદણે બહાર નીકળવાનું હોતું નથી.

અને મન (૨૩), વચન (૨૪) અને કાયાના (૨૫) યોગો સ્થિર રાખવા-આ રીતે સુચરુ વંદના સૂત્રમાં ૨૫ આવશ્યક વાંદણાનાં થયાં. તે વાંદણાં દેતાં ધ્યાનમાં રાખવું જોઈ એ.

પ્રતિક્રમણ-સૂત્રોનું આત્મશુદ્ધિમાં જેટલું ઉપકારક મહત્ત્વ છે, તેટલું જ તેની વિધિનું પણ છે.

એટલે અહીં વિધિનું વિવરણ કયું છે. આ સમગ્ર વિધિ આત્માના કર્મગ્રસ્ત પ્રદેશોમાં અપૂર્વ ઝંકાર પેદા કરવાની ક્ષમતાવાળી છે. યોગના આઠ અંગોનો અનાયાસે અભ્યાસ પમાડનારી છે. ક્ષિપ્તવિક્ષિપ્ત ચિત્તને ધીમે ધીમે ‘સુદ્ધીન’ બનાવનારી છે. અહિતકર બહિર્મુખતાને નાથનારી છે.

માટે જ તેના બહુમાનમાં શાસ્ત્રો અને શાસનપતિનું સાચું બહુમાન સમાયેલું હોવાનું ઉપકારી ભગવંતો સ્પષ્ટપણે ફરમાવે છે.

એટલે વિધિને સહેજ પણ ઓછી આંકીશું તો પાપ-રસિકતાને ઓછો ઘસારો પહોંચશે અને પ્રતિક્રમણના શાસ્ત્રોક્ત પરિણામથી વંચિત રહીશું.

વધુ શું કહું ? આ ભવને ચરમભવના બીજરૂપ બનાવવાની ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા પ્રત્યેક આરાધકના સમગ્ર મનમાં પૂનમના ચન્દ્રની જેમ ઝળહળે !

×

×

×

પ્રતિક્રમણ પ્રશ્નોત્તરી

પડતા આ કાળમાં જીવને ચઢતે પરિણામે પ્રતિક્રમણ કરવાની તાલાવેલી લાગે તેમજ પ્રતિક્રમણ અને સામાયિક વિષયક સંશયોદિ નિર્મૂળ થાય, તે આશયથી આ પ્રશ્નોત્તરી પ્રસ્તુત કરી છે.

પ્રશ્ન-૧. સામાયિક લેતી વખતે મન-વચન-કાયાથી સાવધ વ્યાપાર ન કરવાની, ન કરાવવાની, ન અનુમોદવાની પ્રતિજ્ઞા લેવામાં આવે છે, છતાં મન તો વશ થતું નથી તો પ્રતિજ્ઞાનું પાલન ક્યાં રહ્યું ?

જવાબ :- શ્રી જૈન શાસનમાં સામાયિક આદિ પ્રત્યેક મતના ૧૪૭ વિકલ્પો માનવામાં આવ્યા છે.

(૧) મનથી, વચનથી અને કાયાથી (એક ત્રિક સંયોગી)

(૨) મનથી, વચનથી, (૩) મનથી, કાયાથી, (૪) વચનથી, કાયાથી. (આ ત્રણ દ્વિક સંયોગી)

(૫) મનથી, (૬) વચનથી, (૭) કાયાથી. (આ ત્રણ અસંયોગી)

એ રીતે સાત વિકલ્પ, કરવું-કરાવવું-અનુમોદવું એ ત્રણ યોગના ૭×૭=૪૯. તેને ત્રણ કાળે ગુણતાં ૧૪૭ થાય. એમાં લીધેલા કેટલાક વિકલ્પોનું પાલન થાય, અને બીજા વિકલ્પોનું પાલન ન થાય તો પણ પ્રતિજ્ઞાનો સર્વાંશે ભંગ થયો ગણાય નહિ, માનસિક ભંગ થાય છે તેને અતિક્રમ કે વ્યતિક્રમ માન્યો છે; પણ અનાચાર કહ્યો નથી.

અતિક્રમાદિ દોષોનું નિંદા, ગર્હા, આલોચના અને

પ્રતિક્રમણ વડે શુદ્ધિકરણ થઈ શકે છે.

‘દોષવાણું’ કરવા કરતાં ન કરવું સારું? તે વચનને શ્રી જૈનશાસનમાં ઉત્સૂત્ર કહે છે.

ખાળક પડતાં-આખડતાં જ ચાલતાં શીખે છે, તેમ સર્વદોષરહિત અનુષ્ઠાન પણ ભૂલવાળા અનુષ્ઠાનો કરતાં-કરતાં શીખાય છે.

કોઈ પણ કાર્યના પ્રારંભમાં તત્કાલ સફળતા કે સિદ્ધિ સાંપડતી નથી, જો સાંપડતી હોત તો પ્રણિધાન, પ્રવૃત્તિ વિઘ્નજય, સિદ્ધિ અને વિનિયોગ એ પાંચક જ્ઞાની ભગવાંતોએ ન પ્રરૂપ્યું હોત.

માટે આ નકારાત્મક વલણ ધર્મરાધનામાં ભારોભાર અહિતકર છે.

પ્રશ્ન-૨ : પાપનું પ્રતિક્રમણ કરીને ફરીથી પાપનું સેવન કરવું તે માયાચાર નથી ?

જવાબ-૨ : પાપનું પ્રતિક્રમણ કરીને ફરીથી તે પાપનું પૂર્વવત્ ભાવે સેવન કરવું તે માયાચાર ખરો, પણ આ રીતેય વારંવાર પ્રતિક્રમણ કરવાથી, કરનાર આત્માને અનુબંધ પાપનો નહિ, પણ પાપ નહિ કરવાનો પડે છે, પાપ નહિ કરવાનો અનુબંધ તેને એક વખત સર્વથા પાપ નહિ કરવાની કક્ષાએ પહોંચાડે છે.

માટે માયાચારને મુખ્ય બનાવીને પ્રતિક્રમણને ગૌણ કરવામાં આવે તો માયાચાર ઘટે નહિ, પણ વધે, કારણ કે પ્રતિક્રમણ કરતા રહેનારને ક્યારેક માયાચાર ખટકે છે તેમાં રસ ઓછો પડે છે, પણ નહિ કરનારને તો માયા વધુ

પકડમાં લે છે.

પ્રશ્ન-૩ : પ્રતિક્રમણ વખતે સામાયિક લેવાની રીત જરૂર ?

જવાબ-૩ : સમ્યક્ત્વ સામાયિક, શ્રુતસામાયિક, દેશવિરતિ સામાયિક અને સર્વવિરતિ સામાયિક-એમ ચાર પ્રકારનાં સામાયિક છે.

સમ્યક્ત્વ સામાયિક=મિથ્યાત્વ મળેલો અપગમ અને જિનવચનમાં અતૂટ શ્રદ્ધા.

શ્રુત સામાયિક=જિનોક્ત તત્ત્વનું સંક્ષેપથી કે વિસ્તારથી જ્ઞાન અને તેના દ્વારા પરિણમનો ‘અવિપરીત બોધ.’

‘અવિપરીત બોધ’=શુદ્ધ આત્મ-સ્વભાવાનુકૂળ બોધ.

દેશવિરતિ સામાયિક=પાપનો આંશિક નિવૃત્તિરૂપ પુરુષાર્થ.

સર્વવિરતિ સામાયિક=પાપથી સર્વથા નિવૃત્ત થવાનો પુરુષાર્થ.

આ ચારેય પ્રકારના સામાયિકથી રહિત થવું તે ઔદયિક ભાવ છે. અને ઔદયિક ભાવમાં પ્રતિક્રમણ થઈ શકતું નથી, માટે પ્રતિક્રમણમાં પ્રથમ સામાયિક લેવાની જરૂર છે.

પ્રતિક્રમણ એ સાધન છે અને સામાયિક એ સાધ્ય છે.

પ્રશ્ન-૪ :-પ્રતિક્રમણની ક્રિયા ઘણી લાંબી અને કંટાળા-જનક લાગે છે, તો તેને ટૂંકી કરવાની કોઈ રીત છે ? અથવા તો પ્રતિક્રમણના બદલે કોઈ સામાયિક-સ્વાધ્યાય કરે તો ચાલે ?

જવાબ-૪ : આ પ્રશ્ન સંસારસિક જીવોની ઉપજ છે. તેમ છતાં તેનો સંતોષકારક જવાબ નીચે મુજબ છે.

સીનેમારસિક જીવ ભરખપોરે સીનેમાની ટિકિટ લેવાની લાંબી હરોળમાં કલાકો સુધી ઉભો રહી શકે છે. પણ કંટાળતો નથી કે થાકતો નથી.

ક્રિકેટરસિયો જીવ ક્રિકેટની મેચની કોમેન્ટ્રી સાંભળવામાં ભોજન લેવાનું પણ ભૂલી જાય છે.

ધનલોલુપ જીવ, ઘરાકની પ્રતીક્ષામાં કલાકો ખરબાદ કરવા છતાં કંટાળતો નથી.

તો પછી આત્માને શુદ્ધ કરવાના મંત્રતુલ્ય સૂત્રો ભણતાં સાંભળતાં, જેમાં માંડ એક, જે કલાક ગાળવા પડે તે પ્રતિક્રમણ ધર્મરસિક જીવને તો લાંબુ અને કંટાળાજનક ન જ લાગે. પણ ટૂંકું અને પ્રમોદવર્ધક જ લાગે.

મૂળ સવાલ રસ જાગવાનો છે. બધો ભાવ-રસ સાંસારિક સુખને આપી દેનારને પ્રતિક્રમણ આદિ ઉત્તમ ધર્માનુષ્ઠાનોમાં ભાવ ન જાગે કે રસ ન પડે તેમાં દોષ કેનો ?

ઉભય સંધ્યાએ વિધિ-બહુમાનપૂર્વક કરાતા પ્રતિક્રમણનું આગવું આધ્યાત્મિક મૂલ્ય છે તે ભૂલવું ન જોઈએ.

સંધ્યાકાળ એટલે આવતા અને જતા સમયનો સંગમ-કાળ. આ કાળને અનંત-જ્ઞાનીઓએ ધર્મની આરાધના માટેનો શ્રેષ્ઠ કાળ કહ્યો છે. કારણ કે તે આરાધકને આરાધનામાં શેષકાળ જેટલો સહાયક થાય છે તેના કરતાં આ કાળ બાવીસ ગુણો અધિક સહાયક થાય છે. માટે એક રૂચિ-મતિવાળા જે જણને બાવીસ બરાબર ગણ્યા છે.

એટલે પ્રતિક્રમણની ક્રિયાને ટૂંકી કરવાની વાત, જે આત્માને પોતાનો સંસાર લાંબાવવો હોય તેને જ ગ્રાહ્ય લાગે

છે. જેને પોતાના આત્માનો સંસારવાસ ઝડપથી ખત્મ કરવો છે, તે પુણ્યાત્માને તો બે કલાકનું પ્રતિક્રમણ પણ ટુંકું લાગે છે.

પ્રશ્ન-૫ : પ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં છ આવશ્યકની શી જરૂર છે ?

જવાબ-૫ : પ્રતિક્રમણ જેમ સામાયિકનું અંગ છે, તેમ બીજાં આવશ્યકો પણ સામાયિકનાં અંગો છે. અંગ વગર અંગી ખોડો લાગે છે, એટલું જ નહિ, પરંતુ તે અંગ વગરની લાચાર દશામાં શેષ જીવન રોઈ રોઈને પૃથ્વિ કરે છે. તે જ રીતે જો સામાયિકના અંગભૂત પ્રતિક્રમણમાંથી છ પૈકી કોઈ એક આવશ્યકને પણ ખાકાત કરી દેવાય તો સામાયિક ખોડંગાય તે નિર્વિવાદ હકીકત છે.

પ્રશ્ન-૬ : ‘એક પ્રતિક્રમણ’ ને બદલે ‘પાંચ પ્રતિક્રમણ’ કેમ રાખ્યાં ?

જવાબ-૬ : પાંચ પ્રતિક્રમણ રાખ્યાં નથી, પણ ખરેખર છે જ.

(૧) દેવસિય (૨) રાઈ (૩) પાક્ષિક (૪) આતુર્માસિક (૫) સાંવત્સરિક.

આ પાંચ પ્રતિક્રમણનું આયોજન સ્વયં શ્રી શાસન-પતિએ, આ પાંચમાં આરાના આ ક્ષેત્રના જીવોના આત્યંતિક હિતના આશયથી કર્યું છે.

એવો કોઈ જૈન ભાગ્યે જ હશે કે જે સંવત્સરી-પ્રતિક્રમણ ન કરતો હોય અને એવો કોઈ ખારવ્રતધારી સુશ્રાવક ભાગ્યે જ હશે કે જે ઉક્ત પાંચે પ્રતિક્રમણ ન કરતો હોય, બ્યારે પૂ. સાધુ, સાધ્વીજી મહારાજો તો નિયમા કરે જ છે.

એટલે જો આ પાંચ પૈકી એકાદ પ્રતિક્રમણ ઓછું કરી દેવાય, તો આરાધક વર્ગને ભારે અજ'પો થાય. 'ઓછું' આવે. કારણ કે પાંચે પ્રતિક્રમણ દ્વારા આરાધકો દિવસનાં, રાતનાં, પખવાડિયાનાં, ચાર માસનાં અને આખા વર્ષનાં પાપોની નિદા-ગહર્ણ-આલોચના કરે છે ત્યારે જ તેમના જીવને ટાઢક વળે છે.

પ્રશ્ન-૭ :- પ્રતિક્રમણ તો ક્રિયારૂપ છે, તેમાં અધ્યાત્મની સિદ્ધિ શી રીતે ?

જવાબ-૭ : પંચાચારનું ઉપયોગપૂર્વક પાલન-એ જ અધ્યાત્મ અને ધ્યાન છે.

પંચાચાર એટલે જ્ઞાનાચાર, દર્શનાચાર, ચારિત્રાચાર, તપાચાર અને વીર્યાચાર.

આ પાંચ આચારનું અપ્રમત્તપણે પાલન કરવાથી આધ્યાત્મિક સિદ્ધિના ચરમ શિખરરૂપ મોક્ષ સધાય છે.

પ્રશ્ન-૮ : પ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં યોગ ક્યાં છે ?

જવાબ-૮ : પ.પૂ. આચાર્યદેવ શ્રી હરિભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ (યોગવિંશિકા' નામના ગ્રંથરત્નમાં ફરમાવે છે કે-
મુક્ત્યેણ જોયણાઓ જોગો સર્વો ધર્મવાવાગો ।'

પૂ. ઉપાધ્યાયજી શ્રી યશોવિજયજી મહારાજ ફરમાવે છે કે-મોક્ષેણ યોજનાદ્યોગઃ સર્વોઽવ્યાચાર દ્રવ્યતે ।'

અર્થાત્ જીવને પરમ સુખ સ્વરૂપ મોક્ષની સાથે સંબંધ કરાવી આપનાર સર્વ પ્રકારનો ધર્મવ્યાપાર એ યોગ છે. ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો મોક્ષના કારણભૂત આત્મવ્યાપાર એ જ ખરેખરો યોગ છે. અથવા ધર્મવ્યાપારત્વમેવ યોગત્વમ્ ।

ધર્મવ્યાપારપણું એ જ યોગનું ખરેખરું લક્ષણ છે. એ લક્ષણ પ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં સર્વાંશે લાગુ પડે છે, તેથી પ્રતિક્રમણની ક્રિયાએ સાચી મોક્ષસાધના છે.

‘વ્યાપાર’ શબ્દથી ભડકવાની કે ભવાં ચઢાવવાની જરૂર નથી, કારણ કે આ વ્યાપારમાં જ જીવને, ભવપાર કરવાની અચિન્ત્ય શક્તિ છે.

શુદ્ધ આત્મત્વભાવમાં રમણતા, આ ધર્મવ્યાપારના પ્રતાપે જ કેળવાય છે. અને ‘યોગ’ પણ સાચો તે જ કે જે જીવને મોક્ષનો યોગ કરાવીને સંસારનો વિયોગી બનાવી શકે.

પ્રતિક્રમણની સઘળી ક્રિયામાં આવા યોગનો, સુયોગ અદ્ભુત રીતે કરાવી આપવાની ક્ષમતા હોવાથી તેમાં સાકરમાં રહેલી મિઠાશની જેમ ભારોભાર યોગ રહેલો છે.

પ્રશ્ન-૯ :-પાંચ પ્રતિક્રમણ સિવાય, બીજાં પ્રતિક્રમણ છે કે નહિ ?

જવાબ-૯ :-પ્રતિક્રમણ તો સંખ્યાબંધ છે. પરંતુ સકળ શ્રી સંઘના હિતમાં પાંચ પ્રતિક્રમણ સમૂહમાં કરવાનાં છે.

સમૂહમાં પ્રતિક્રમણ કરવાથી સામુદાયિક પાપનો નાશ થાય છે.

સામુદાયિક પાપ સંસારમાં અનેક પ્રકારે બંધાય છે. લગ્ન, સીનેમા, ટી.વી., આદિ સામુદાયિક પાપનાં કારણ છે.

બાકી તો વ્યક્તિગત પ્રતિક્રમણ બાવન છે. જેમકે ‘ભવ-આલોચના.’ મિચ્છામિ દુક્કડમ્ વગેરે.

પ્રશ્ન-૧૦ :-દરેક પ્રતિક્રમણમાં ‘કરેમિ ભંતે’ સૂત્ર વારંવાર કેમ આવે છે ?

જવાબ ૧૦૪:- ‘કરેમિ ભંતે’ દરેક પ્રતિક્રમણની અંદર ત્રણે ગમની શરૂઆતમાં આવે છે.

પ્રથમ ગમ-અતિચારની ગાથાઓના કાઉસગ્ગ માટે, બીજો-પ્રતિક્રમણ માટે, વંદિતુ સૂત્રમાં બોલવામાં આવે છે તે અને ત્રીજો ગમ પ્રતિક્રમણ થયાં પછી. એટલે વંદિતુ બોલ્યા પછી વિશેષ શુદ્ધિ માટે કાયોત્સર્ગ કરવા માટે છે. કોઈ પણ ઠેકાણે ત્રણ વખત બોલવાથી વસ્તુ વધુ દૃઢ થાય છે.

પ્રથમ, અતિચારની આલોચના કરવાથી દોષ યાદ આવે છે, તે યાદ આવેલા દોષોનું પ્રતિક્રમણ સારી રીતે થાય છે. પછી દોષની રજ પણ રહેવા ન પામે, વિશેષ શુદ્ધિ થાય તે માટે કાયોત્સર્ગ અર્થે ‘કરેમિ ભંતે’ બોલાય છે.

પ્રશ્ન ૧૧ :- ‘કરેમિ ભંતે’ સૂત્રમાં આવશ્યક કેવી રીતે સમાયેલાં છે ?

જવાબ ૧૧ :- આ સૂત્રમાં છ આવશ્યકની રચના ગૂંથાયેલી છે.

(૧) ભંતે શબ્દથી ચતુર્વિંશતિ સ્તવનું પ્રથમ આવશ્યક-સૂચક છે.

(૨) ગુરુવંદન બીજું આવશ્યક સૂચવે છે ‘સામાઈઅં’, પરચકખામિ, પહિક્કમામિ, અપ્પાણું વોસિરામિ એ ચારે પદો (૩) સામાયિક, (૪) પરચકખાણુ, (૫) પ્રતિક્રમણ અને (૬) કાઉસગ્ગ એમ છએ આવશ્યકની સૂચના સ્પષ્ટ રીતે કરે જ છે.

આત્માની શુદ્ધિ માટે જે ખરેખર આવશ્યક છે, તેને ‘આવશ્યક’ કહે છે. અર્થાત્ એ છ આવશ્યક અવશ્ય કરવા

જેવાં છે, માટે પ્રતિક્રમણ પણ અવશ્ય દરેકને કરવા જેવું છે.

પ્રશ્ન-૧૨ : દેવવંદનના ચાર થોયના જોડકામાં—
સદ્ધાએ, મેહાએ, ધિઈએ, ધારણાએ, અણુપ્પેહાએ
વઢૂમાણીએ ઠામિ કાઉસ્સગાંનો અર્થ શો ? અને તે એક
જોડકાને બદલે ત્રણ જોડકામાં કેમ બોલાય છે ?

જવાબ-૧૨ :

સદ્ધાએ—એટલે શ્રદ્ધાથી. બળાત્કાર વિના—મનની રૂચિપૂર્વક

મેહાએ—એટલે મેધાથી. મેધા એટલે સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ.

સૂક્ષ્મ બુદ્ધિ એટલે તરને ઝીલી શકે તેવી બુદ્ધિ.
અતત્તવને ગ્રહણ ન કરે તેવી બુદ્ધિ.

ધિઈએ એટલે ધીરજથી.

ધીરજથી એટલે બુદ્ધિને રાગદ્વેષાદિ રજથી મુક્ત રાખીને.

ધારણાએ એટલે ધારણાથી એટલે મનને શ્રી અરિહંત
પરમાત્મામાં પરોવીને, આડું અવળું રખડવા જવા દીધા સિવાય.

અણુપ્પેહાએ એટલે અનુપ્રેક્ષાથી. અનુપ્રેક્ષા એટલે
તાર્ત્વિક વિચારણા.

વઢૂમાણીએ એટલે વધતા જતાં પરિણામથી.

ઠામિ કાઉસ્સગાં એટલે કાયોત્સર્ગ—કાયાના ત્યાગમાં
સ્થિતિ. મૌન અને ધ્યાન વડે સ્થિર થાઉં છું.

એક જોડકામાં ન બોલવાનું કારણ એથા જોડકામાં
દેવતાની સ્તુતિ છે. જ્યારે ત્રણ જોડકામાં શ્રી જિનેશ્વર
પરમાત્માની સ્તુતિ છે.

તે સ્તુતિ શ્રદ્ધાથી, મેધાથી, ધીરજથી, ધારણાથી અને
અનુપ્રેક્ષાથી આત્માના વધતા જતા પરિણામોથી કરવી તેજ

સાચું ધ્યાન છે, સાચો કાયોત્સર્ગ છે.

જેમ દૂધમાંથી દહીં, દહીંમાંથી માખણ, માખણમાંથી ઘી. તેમ શ્રદ્ધામાંથી મેધા, મેધામાંથી ધીરજ, ધીરજમાંથી ધારણા, ધારણામાંથી અનુપ્રેક્ષા અને તેમાંથી પ્રગટતી વિશુદ્ધ પરિણામની ધારા એ ઘી છે.

ધૃત (ઘી)ને આયુષ્ય કહે છે. તે જ રીતે ઉક્ત ઘી આત્માનું આયુષ્ય છે. ચોંકશે નહિ સ્પષ્ટતા કરું છું અને તે એ કે-કાયોત્સર્ગથી પરાકાષ્ઠારૂપ આ ઘી આત્માને જન્મ-મરણના ચક્રકરમાંથી છોડાવીને અમર-સિદ્ધપદે સ્થાપે છે. એટલે તેને આત્માનું આયુષ્ય કહ્યું છે. દેહનું આયુષ્ય મર્યાદિત છે. જ્યારે આ આયુષ્ય અક્ષર છે.

સૂક્ષ્મ બુદ્ધિથી વિચારવાથી આ વિધાન હૃદયગત થશે.

નહિ મરવાના આત્માના સ્વભાવને પરાલક્ષિતરૂપી આ ઘી પરમપદનું પરમ સૌભાગ્યવંતુ અક્ષય આયુષ્ય પ્રદાન કરે છે, જેને કાળ પણ કાંઈ કરી શકતો નથી.

૮૦-૧૦૦ વર્ષના આયુષ્ય પછી પણ મોટા ભાગના માનવ-પ્રાણીઓને મરવાની વાત સાંભળતાં પણ ભારે દુઃખ થાય છે, મતલબ કે બધા જીવોને અમરત્વ ગમે છે. એ અમરત્વ આ સૂત્રમાંના શ્રદ્ધા આદિ શબ્દોના અર્કરૂપ કાયોત્સર્ગ દ્વારા આત્મા કાળક્રમે પામી શકે છે.

પ્રશ્ન ૧૩ :-પ્રતિક્રમણમાં તપ, ત્યાગ, યોગ, ભક્તિ વગેરે સમાયેલાં છે, તે કેવી રીતે ?

જવાબ ૧૩ :-પ્રતિક્રમણ કરનારને સવારના (રાઈ) પ્રતિક્રમણમાં નવકારશીતું પચ્ચક્ષ્ણાણુ અને સાંજના (દેવસિય)

પ્રતિક્રમણમાં ચોવિહાર યા તિવિહારનું પચ્ચક્ખાણુ કરવું પડે, તે તપધર્મનું પહેલું પગથિયું છે. બે ઘડીનું સામાયિક એ ચારિત્રધર્મનું પગથિયું છે. સામાયિકમાં સ્વાધ્યાય આવી જાય છે. દેવવંદનમાં પ્રભુજીનો યોગ સમાયેલો છે. અને દેવ, ગુરુ અને ધર્મ એ ત્રણ તત્ત્વમાં પણ ધર્મતત્ત્વ આચરણથી આરાધી શકાય છે. દેવ, ગુરુ તત્ત્વની ભક્તિ સેવાથી આરાધી શકાય છે, આત્માના બહુમાનથી કરી શકાય છે. આ બધું પ્રતિક્રમણમાં સહજ રીતે સમાયેલું છે.

પ્રશ્ન-૧૪ :-પ્રતિક્રમણમાં ભગવાનના વંદનના બદલે ‘ચૈત્યવંદન’ નામ કેમ આપ્યું ?

જવાબ-૧૪ : ધર્મની શરૂઆત કરવાનું સહુથી પહેલું શ્રેષ્ઠ સાધન ચૈત્ય છે. ચૈત્ય દ્વારા દેવાધિદેવની પ્રતિમાને-દેવાધિદેવને વંદન થાય છે. વ્યવહારમાં બોલાય છે-‘ ઘી નો ઘાડવો.’ ઘાડવો હોય છે માટીનો છતાં કહેવાય છે ઘીનો ઘાડવો, તેમ કરાય છે વંદન પણ બોલાય છે ચૈત્યવંદન.

ચૈત્યનો એક અર્થ જિનાલય થાય છે અને તેને થતાં વંદનમાં જિનવંદના આવી જાય છે. તેથી ભાવિકો જિનાલયના શિખરે ફરફરતી ધ્વજને જોઈને પણ વંદન કરે છે.

પ્રશ્ન-૧૫ : સાધુઓ શ્રુતદેવતા અને ક્ષેત્રદેવતાની સ્તુતિઓ કેમ બોલે છે ? દેવતાઓ ચોથા ગુણસ્થાનકે છે. જ્યારે સાધુઓ છઠ્ઠા-સાતમાં ગુણસ્થાનકે છે. તો છઠ્ઠા યા સાતમા ગુણસ્થાનકવાળા ચોથા ગુણસ્થાનકે રહેલાની સ્તુતિ કેમ કરી શકે ?

જવાબ ૧૫ :-કોઈ પણ જીવના નાનામાં નાના ગુણની

પણ અનુમોદના કરવાનું વિધાન જૈનશાસ્ત્રોમાં છે એટલે તેના તે ગુણને કૃતજ્ઞભાવે માથે ચઢાવવામાં નાનમ કે લાઘવતા નથી પણ વિવેકપૂર્ણ વિનમ્રતા છે.

શ્રુતદેવતા અને ક્ષેત્રદેવતા સાધુજીઓને મોક્ષમાર્ગની આરાધનામાં અંતરાયભૂત ન નીવડવારૂપે સહાય કરે યા અંતરાય નિવારવારૂપ સહાય કરે તે માટે તેમની સ્તુતિ બોલવામાં આવે છે.

—તો પ્રશ્ન એ થશે કે સાધુજીને આવી સહાયની જરૂર ખરી ?

છઠ્ઠાસ્થાવસ્થામાં રહેલા સાધકને આવી સહાય એટલા માટે જરૂરી છે કે તેના વડે તે મોક્ષમાર્ગમાં આગળ વધી શકે.

સમર્થ પ્રવાસીને પણ ભોમિયાની સહાય લેવી પડે છે, ભલે પછી એ ભોમિયો ગુણમાં એ પ્રવાસી કરતાં ઉતરતો હોય. અહીં મુખ્ય મુદ્દો ગુણસ્થાનકનો નથી, પણ મોક્ષમાર્ગની આરાધનાનો છે. અને તેમાં એક શ્રી તીર્થ'કર પરમાત્મા સિવાય, સર્વ કક્ષાના ધર્મારાધકોને અન્ય કોઈની સહાય ન લેવાનો એકાંત આગ્રહ ગેરબંધારણીય છે. હા, તેમાં એટલી ચોકસાઈ અવશ્ય રાખવી જોઈએ કે—‘હું શ્રુતદેવતા યા ક્ષેત્રદેવતાની સ્તુતિ ઐહિક કોઈ કામનાથી તો કરતો નથી ને ?’

મોક્ષના પ્રણિધાનને વધુ સુદૃઢ બનાવવાના શુભાશયથી કરાતી આવી સ્તુતિ કરવાથી સમ્યક્ત્વને હાથ લાગે એવી જે માન્યતા કયાંક કયાંક પ્રવર્તે છે, તે ‘જકારાત્મક’ હોવાથી અનેકાન્ત મતિવંત મહાપુરુષોએ આવકારી નથી.

આપણે જાણીએ છીએ કે એક કિશોર પણ પથરના

એક ઘા વડે કિંમતી રતનના ટૂકડે ટૂકડા કરી નાખે છે. તેમ દેવતાઓમાં ધર્મમાં સહાયક થવાની શક્તિ ભલે ઓછી હોય, પણ પેલા કિશોરની જેમ તોડફોડ કરવાની શક્તિ તો ઘણી જ છે. એટલે તેઓ આવું કશું મોક્ષમાર્ગના આરાધકને ન કરે તે આશયથી તેમને યાદ કરવામાં લવલેશ અશાસ્ત્રીયતા નથી. જો હોત તો તેનો સ્વીકાર જ્ઞાનીઓએ ન કર્યો હોત.

અહીં જિનકદંપી સાધુલગવંતોનો દાખલો અપ્રસ્તુત છે.

ઉપસંહાર :-શ્રી જિનવચનમાં નિઃસંદેહ બુદ્ધિ કેળવીને જ કોઈપણ જીવ શિવપુરીના મહામંગળકારી પંથે સુખરૂપે પ્રયાણ કરી શકે છે.

આવી બુદ્ધિને સદ્બુદ્ધિ કહી છે અને આવી બુદ્ધિવાળાને સુબુદ્ધિમાન કહ્યો છે.

જો આપણે આવા સુબુદ્ધિમાન હોઈએ તો આપણને પાપનો નાશ કરનારી અમોઘ આધ્યાત્મિક શક્તિના સાગર સમાન સામાયિકમય પ્રતિક્રમણ રોજ અપૂર્વ ઉમંગે કર્યા સિવાય ચેન ન પડે. ઉંઘ અકારી લાગે. ભૂખ ભૂંડી લાગે જ લાગે.

રોજ આપણે જે પાપો કરીએ છીએ તેની જો પાકી નોંધ રાખીએ તો તેનો ખટકો આપણને આ પ્રતિક્રમણ કરાવીને જ જાય.

પણ દેશકાળના નામે પાપોની ઉપેક્ષા કરવાનો જે ઉન્માદ ઠેર-ઠેર પ્રવર્તે છે, તેની અસર તળે આવીને અનેક લોખા-અજ્ઞાન, સંસારરસિક જીવો પાપને ઝેરી સાપ જેટલું પણ પ્રાણઘાતક માનવામાં નળજાઈ સમજે છે.

અનંત શક્તિશાળી આત્માના કોઈ એક પ્રદેશને પણ

પાપ વડે કલંકિત કરવામાં કયું ડહાપણ છે ?

ઉપલક સ્વચ્છતાનો આગ્રહ રાખીને આપણે આત્માને-
આત્મશુદ્ધિને, આત્માના ગુણોને શી રીતે અપનાવી શકીશું ?

છાપા, રેડિઓ, ટી.વી., સીનેમા, આપવડાઈ, પરનિંદા,
રસકથા, સ્ત્રીકથા વગેરેને આપવા માટે પૂરતો સમય આપણી
પાસે છે, તો પછી શું જિનોક્ત ધર્મને આપવા માટે
આપણી પાસે સમય નથી ?

સમજાતું નથી કે કેવા વિષયકમાં આપણે અટવાયા
છીએ ?

જેને જીવનમાં અગ્રીમતા આપવી જોઈએ, તેનો જ
નંખર છેલ્લો ! અને જેનો ત્યાગ કરવો જોઈએ તેને માથે
ચઢાવીએ ?

કહો ! પાપ કરવા જેવું ખરું ? જો, ના તો કબુલવું
પડશે કે ધર્મ અવશ્યક કરવા જેવો છે.

આ કબૂલાત પછી પ્રતિક્રિયાદિ ન કરીએ તો આપણી
કબૂલાત એક માયાચાર ઠરે.

પાપથી પાછા પડવામાં જ સાચું શૂરાતન છે. પાપને
પ્રણામ કરવા તે તો નામોશીરૂપ નિર્માલ્યતા છે, નાર્મદાઈ છે.

કયાં ઘરનું વાતાવરણ અને કયાં ઉપાશ્રયનું વાતાવરણ.
બંને વચ્ચે આસમાન-જમીનનું અંતર છે. તેમ છતાં ઉપાશ્રયમાં
જવાનો ઉત્સાહ ન જાગે તો માનવું પડે કે, મારો જીવ પણ
વિષ્ટાના કીડા જેવો છે. કે જેને ચોકખું પાણી નથી ગમતું.

ઉત્તમ ક્ષેત્રનું આત્મોપકારી મહત્ત્વ સમજીને પણ
ઉપાશ્રયે જવાની રૂચિ દઢ બનાવી દઈશું તો ઘર, દુકાન કે

સીનેમાઘરો વગેરેમાં જીવ જરાય નહિ ઠરે.

બાળકનું હૃદય માતાના ખોળે ઠરે છે, તેમ આરાધકનો જીવ ધર્મક્ષેત્રોમાં અને ધર્મનિષ્ઠાનોમાં ઠરે છે.

રેતી પીલવાથી તેલ નથી નીકળતું, તેમ સાંસારિક વાતોમાં રચ્યાપચ્યા રહેવાથી આત્માનું હિત નથી સધાતું.

માટે સંસારને સમય આપવામાં ખૂબ કંજુસાઈ કરવી જોઈએ. ધર્મને સમય આપવામાં ખૂબ ઉદાર બનવું જોઈએ.

ધર્મને સમય આપવો એટલે સામાયિક પ્રતિક્રમણ, પૌષ્ઠ, જિનપૂજા, જિનલક્ષિ, ગુરુલક્ષિ, શ્રુતલક્ષિ, તીર્થલક્ષિ, સંઘલક્ષિ, સાધર્મિકલક્ષિ આદિને સમય આપવો તે.

માટે હે પુણ્યાત્માઓ ! પ્રભુજીના શાસનની સાચી લક્ષિતા અંગભૂત પ્રતિક્રમણ આદિ અનુષ્ઠાનોમાં સમય, શક્તિ અને બુદ્ધિને સમર્પિત કરવામાં લવલેશ કૃપણતા ન દાખવશો.

પરમાત્માના પરમ કલ્યાણકારી શાસનને પામીને સર્વ જીવો વહેલા-વહેલા મોક્ષને પામો !

શિવમસ્તુ સર્વ જગતઃ

પરહિતનિરતા ભવન્તુ ભૂતગણાઃ,

દોષાઃ પ્રયાન્તુ નાશમ્,

સર્વત્ર સુખી ભવતુ લોકઃ

×

×

×

પ્રતિક્રમણની સજ્જાય

કર પડિક્રમણું ભાવશું, હોય ઘડી શુભ ધ્યાન લાલ રે;
 પરભવ જાતાં જીવને, શંખલ સાચું જાણુ લાલ રે....કર૦ ૧

શ્રી વીરમુખ ઈમ ઉચ્ચરે, શ્રેણિકરાય પ્રતિ જાણુ લાલ રે;
 લાખ ખાંડી સોનાતણી, દિયે દિન પ્રતિ દાન લાલ રે....કર૦ ૨

લાખ વરસ લગે તે વળી, જો દિયે દ્રવ્ય અપાર લાલ રે;
 એક સામાયિકના તોલે, નાવે તેહ લગાર લાલ રે....કર૦ ૩

સામાયિક ચઉવિસતથો, ગુરુવંદન હોય વાર લાલ રે;
 ઘત સંભારો આપણાં, તે ભવ કર્મ નિવાર લાલ રે....કર૦ ૪

કરો કાઉસગ્ગ શુભ ધ્યાનથી, પચ્ચક્ખાણુ શુદ્ધ વિચાર લાલ રે;
 હોય સંધ્યાએ તે વળી, ટાળો ટાળો અતિચાર લાલ રે....કર૦ ૫

શ્રી સામાયિક પસાયથી, લહિયે અમર વિમાન લાલ રે;
 ધર્મસિંહ મુનિ એમ ભણે, એ છે મુક્તિ નિહાન લાલ રે....કર૦ ૬

×

×

×

જાગ જાગ ઓ માનવ જાગ !

માનવી તારા આત્મામાં અનંત શક્તિ વહી રહી છે. તેની ઓળખાણ કરાવવા માટે વિશ્વમાં સંતો અને મહંતો, ગ્રંથો અને પંથો, સમુદાયો અને ધર્મો સતત ધર્મપ્રવાહ વહેવડાવે છે.

જ્યારે આત્મ વિજેતા બનવાની ભૂખ જાગે છે. ત્યારે માનવીના હૃદયમાં પાપનો ડર, કરુણા, સદાચાર, પરોપકાર, પરાકાષ્ટાએ ખીલી ખીલી ઉઠે છે.

રોજ યાદ કરવું જોઈએ કે મારે અજન્મા બનવું છે. મારે અવિનાશી પદ મેળવવું છે. મારે સિદ્ધ પદ મેળવવું છે.

જ્યારે આત્મવિશુદ્ધને પામવાનો દૃઢ સંકલ્પ થશે, ત્યારે, અંતરમાંથી એવી લક્ષ્મી છૂટશે જે ખુદને ખુદ બનાવશે, અને એ લક્ષ્મી જેના હાથમાં આવશે તેના હૈયામાંથી તુચ્છ નાશવંત લક્ષ્મીનો મોહ મરવા પડશે. મોક્ષને પામવા તલપાપડ બનશે.

વાણીનો પ્રવાહ એવો બનશે જે તેને સાંભળશે તે પણ જગતમાં સુતરવાને ફેલાવવા કમર કસશે. જાગ જાગ ઓ માનવ જાગ !

પ્રતિક્રમણ સૂત્રને સારી રીતે સમજવા નીચેનું પુસ્તક
સૌ પુણ્યશાળીઓએ વસાવી-વાંચવા જેવું છે. જેની
અંદર લેખકે જૈનશાસનની ઊંડાણભરી વાતો હૃદયમાં
સચોટ સમજાઈ જાય તેવી રીતે વર્ણવી છે.

પુસ્તકનું નામ :

પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્રાર્થ

કિંમત રૂા. ૧૨૫/—

પ્રકાશક : મહાવીર શાસન કાર્યાલય

શાક માર્કેટ પાસે,
જામનગર. (સૌરાષ્ટ્ર)

ઘર ઘરમાં નીચેના માસિક વસાવો.

જિનવાણી (પાશ્વિક)	વાર્ષિક લવાજમ રૂા. ૩૦/—
વઢવાણ શહેર (સૌરાષ્ટ્ર)	”
કલ્યાણ માસિક	”
વઢવાણ શહેર (સૌરાષ્ટ્ર)	”
મહાવીર શાસન	”
શાક માર્કેટ પાસે, જામનગર.	
શ્રી જિનશાસન (સાપ્તાહિક)	”
વઢવાણ શહેર (સૌરાષ્ટ્ર)	”

પૂ. પં. શ્રી પ્રભાકરવિજયજી મ. સા.નાં પ્રકાશનો.

૧ વિજ્ઞાન અને જૈનદર્શન ભા-૧	૧૭ ખાલભોગ્ય નવકાર
૨ વિજ્ઞાન અને જૈનદર્શન ભા-૨	૧૮ ક્રોધનો દાવાનળ અને ઉપશમની ગંગા
૩ ધર્મનું વિજ્ઞાન	૧૯ દિવાળીમાં ખાળકોનું કર્તવ્ય
૪ સંસ્કૃતિનું વિજ્ઞાન	૨૦ ક્રોધનો દાવાનળ
૫ સાપેક્ષવાદનું વિજ્ઞાન	૨૧ ચિંતન અને ચૈતના
૬ જીવનનું અમૃત	૨૨ જીવન અને વ્રતો
૭ પ્રેમસૂરિ દાદા	૨૩ આચાર સંહિતા
૮ આત્મવાદ	૨૪ રાત્રિભોજન કેમ નહિ ?
૯ શ્રમણોપામકનું ઝગમગતું જીવન	૨૫ અદૃશ્ય એટમખોંખ
૧૦ વલય ચિનગારી	૨૬ પ્રતિક્રમણ રહસ્ય પ્રેસમાં
૧૧ પ્રેરણાની પરખ	સમતા સાગરની સફરે
૧૨ જીવનમાં મૌનનો અમત્કાર	પાપથી પાછા હટીએ
૧૩ મહામંત્રનું રહસ્ય	પાપની આગ ખુઝાવીએ
૧૪ તપના તેજ	ધર્મની જ્યોત જગાવીએ
૧૫ ચિંતનનું ચૈતન્ય	
૧૬ વીતરાગવાણી-એ સર્વશ્રેષ્ઠ વિજ્ઞાન	

મોહન પ્રિન્ટરી, નવાપુરા નવીસડક—સુરત.